

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КИРИЧЕНКО ЮЛІЯ ВЛАДИСЛАВІВНА

УДК 338.2:332.1:353

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ**

051 «Економіка»

«Економіка підприємств та галузей національного господарства»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело Ю. В. Кириченко

Науковий керівник
ВДОВЕНКО Наталія Михайлівна,
доктор економічних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Кириченко Ю. В. Формування економічного механізму розвитку сільських територій. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2026.

Дисертаційну роботу присвячено вирішенню актуального наукового завдання щодо формування та вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій. Актуальність теми зумовлена тим, що ефективне формування та використання потенціалу сільських територій, з урахуванням процесів цифровізації, є головною передумовою розвитку національної економіки та підвищення її адаптивності до сучасних економічних викликів. У першому розділі «Науково-теоретичні засади формування економічного механізму розвитку сільських територій» досліджено характеристику територіальних громад, їх склад і зміст. Визначено економічний зміст понять, зокрема «економічний механізм розвитку сільських територій», «регіон», «економічні виклики». На основі проведеного морфологічного аналізу визначення поняття «регіон» визначено, що новий зміст поняття «регіон», на нашу думку, повинен бути відображений у визначенні терміну «соціально-економічний потенціал регіону».

Уточнено авторське визначення стратегії розвитку сільських територій як комплексної системи довгострокових управлінських заходів, спрямованих на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад.

На основі узагальнення наукових підходів до трактування поняття «економічні виклики» запропоновано та уточнено його зміст. Під економічними викликами доцільно розуміти зміни або переломні моменти у перебігу економічних процесів, що зумовлюють порушення стабільності функціонування відповідних економічних систем. На відміну від наявних підходів, запропоноване визначення акцентує увагу на динамічному характері змін та

відображає механізм взаємозв'язку між змінами економічних процесів і станом економічної системи.

Визначено, що економічні виклики відображають стан змін у функціонуванні економічної системи, що проявляється у зниженні економічної активності, доходів населення та посиленні макроекономічної нестабільності.

Проаналізовано сучасний стан та визначено тенденції розвитку територій, здійснено оцінку ефективності економічного механізму розвитку сільських територій в територіальному розрізі, а також обґрунтовано підходи до моніторингу розвитку територій в умовах сучасних економічних викликів. За результатами дослідження встановлено, що середній дохід загального фонду на одного мешканця територіальних громад Харківської області у 2021 році становив 6497,7 грн. Встановлено, що у структурі економіки Харківської області частка промисловості становила 39 %, торгівлі – 21 %, а сільського, лісового та рибного господарства – 19 %. Частка Харківської області у валовому регіональному продукті України зросла з 6,09 % у 2020 році до 6,30 % у 2021 році, а ВРП на одну особу збільшився на 96,71 % і досяг 69 485 грн. На основі дослідження існуючих методів аналізу розвитку територій обґрунтовано методологічний підхід до аналізу розвитку територій. Визначено виклики стратегічного розвитку Харківської міської територіальної громади та обґрунтовано напрями їх подолання.

Розраховано інтегральні показники результативності реалізації Стратегії розвитку Харківської міської територіальної громади. Встановлено, що інтегральні показники за стратегічними цілями становлять 1,02; 1,25; 3,75 та 3,75 бала відповідно, а загальний інтегральний показник результативності реалізації Стратегії – 2,5 бала із 5 можливих, що свідчить про нерівномірність досягнення стратегічних цілей та необхідність удосконалення механізмів стратегічного управління.

Розроблено організаційно-економічний механізм реалізації проєктів та програм територіального розвитку, який включає цілі, організаційно-економічні елементи, функції. Встановлено, що у 2021 році доходи бюджету Харківської

області (з урахуванням трансфертів) на одну особу становили 13 543,5 грн, власні доходи – 6771 грн, а коефіцієнт покриття доходами видатків досяг 1,011, що підтверджує достатній рівень фінансової спроможності регіону. Водночас у структурі доходів місцевого бюджету 50 % припадало на офіційні трансферти від органів державного управління, тоді як частка податку на доходи фізичних осіб становила 27 %, що підтверджує необхідність підвищення фінансової автономії територіальних громад. Розроблено концептуальну модель формування напрямів економічного розвитку територіальних громад, що включає цілі, методи, підходи, принципи, основні завдання та етапи їх утворення. Метою є підвищення фінансової автономії місцевих громад на основі сервісно-орієнтованого підходу. Обґрунтовано концептуальні підходи до формування економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій з урахуванням процесів цифровізації та євроінтеграції.

Запропоновано модель формування напрямів розвитку сільських територій в умовах нестабільності, яка поєднує стратегічні та оперативні заходи й забезпечує оперативне реагування на сучасні економічні виклики.

Обґрунтовано доцільність впровадження цифрової системи державної підтримки територіальних громад, яка базується на інтеграції інформаційних ресурсів, автоматизації процедур подання заявок, моніторингу та оцінювання ефективності проєктів. Визначено, що використання цифрових платформ дозволяє підвищити прозорість розподілу фінансових ресурсів, зменшити адміністративні витрати та мінімізувати дублювання проєктів. Доведено, що впровадження цифрових інструментів державної підтримки та використання екосистеми DREAM сприяють підвищенню прозорості управління, автоматизації процедур реалізації проєктів, розвитку управління на основі даних (data-driven policy) та ефективнішому використанню фінансових ресурсів територіальних громад.

Зазначено, що при плануванні економічного розвитку громади необхідно враховувати наступні зовнішні та внутрішні фактори. До зовнішніх факторів належить макроекономічна ситуація в регіоні, а до внутрішніх – географічне

розташування, наявність бюджетоутворюючих підприємств, місцеві умови та ресурси, наявність робочої сили та кваліфікованих кадрів для подолання нових викликів.

Представлено етапи розробки стратегії розвитку громади та оцінки ефективності діяльності громади детально, які охоплюють аналіз вихідного стану території, визначення пріоритетів, формування системи індикаторів, моніторинг результативності та оцінювання ефективності реалізації стратегічних заходів. Для вдосконалення системи місцевого самоврядування та вирішення проблем, що виникли в процесі реформи децентралізації, необхідно законодавчо врегулювати питання розвитку та функціонування громад і системи старостатів. Також необхідно запровадити заходи для стимулювання їх ефективної діяльності, організувати консультативну підтримку, створити центри підтримки проєктів розвитку.

Таким чином, запропоновано методичний підхід до визначення сталого розвитку країни в контексті глобальних загроз, який дозволяє оцінити рівень досягнення сталого розвитку територій з урахуванням індикаторів готовності та вразливості країни до надзвичайних економічних та фінансових викликів. Це створює підґрунтя для розробки рекомендацій щодо коригування державної політики з метою посилення сталого розвитку в умовах надзвичайних викликів та підвищення адаптивності соціально-економічної системи.

Встановлено, що цифровізація економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій формує нову модель управління розвитком, орієнтовану на використання відкритих даних, аналітичних інструментів та підвищення ефективності економічних інструментів управління територіями. Це забезпечує перехід до управління на основі даних (data-driven policy) та створює передумови для сталого та збалансованого розвитку сільських територій. Встановлено, що бюджетні надходження територіальних громад у 2017–2021 роках характеризувалися стійкою позитивною динамікою: їх питома вага зросла з 2,0 % до 100 %, що підтверджує посилення фінансової

самостійності територіальних громад у процесі реалізації реформи децентралізації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розвитку науково-теоретичних положень, удосконаленні методичних підходів та формуванні практичних рекомендацій щодо економічного механізму розвитку сільських територій. Розроблено організаційно-економічний механізм реалізації проєктів і програм розвитку територій, що поєднує цілі, організаційно-економічні елементи, функції та інструменти реалізації управлінських рішень.

Запропоновано концептуальну модель формування напрямів економічного розвитку територіальних громад, орієнтовану на підвищення їх фінансової автономії та спроможності на основі сервісно-орієнтованого підходу. Обґрунтовано методичні підходи до оцінювання розвитку територій та територіальних громад з урахуванням сучасних економічних викликів, ризиків і необхідності забезпечення стійкості соціально-економічних систем.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх застосування органами державної влади, органами місцевого самоврядування та територіальними громадами під час розроблення і реалізації стратегій, програм та проєктів розвитку сільських територій, удосконалення механізмів державної підтримки, підвищення фінансової спроможності громад і цифровізації управлінських процесів.

Окремі результати дослідження впроваджено у діяльність Мереф'янської міської ради, Харківської громадської організації «Єврорегіон «Слобожанщина», громадської організації «ВСБ «Еліта Націй», а також в освітній процес Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Ключові слова: економічний механізм, розвиток, сільські території, державна підтримка, громади, продовольча безпека, бюджет, сталий розвиток, регулювання, цифровізація, повоєнна відбудова, інновації, прогнозування, децентралізація, економічні виклики, регіональні бізнес-процеси.

ABSTRACT

Kyrychenko Y. V. Formation of the Economic Mechanism for Rural Area Development. Qualifying scientific work submitted as a manuscript.

Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Specialty 051 «Economics». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2026.

The dissertation addresses an important scientific task related to the formation and improvement of the economic mechanism for rural area development.

The relevance of the research is determined by the fact that the effective formation and utilisation of the potential of rural areas, taking into account the digitalisation of public administration, constitute a key prerequisite for the development of the national economy and the enhancement of its adaptability to contemporary economic challenges. The dissertation consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references and appendices. The first chapter, «Scientific and Theoretical Foundations for the Formation of the Economic Mechanism for Rural Area Development», examines the characteristics of territorial communities, their composition and substantive features. The economic content of such concepts as the «economic mechanism for rural area development», «region» and «economic challenges» is defined. Based on a morphological analysis of the definition of the concept of «region», it is established that, in the author's view, the contemporary meaning of the concept of «region» should be reflected in the definition of the term «socio-economic potential of a region».

The author's definition of a rural area development strategy is refined as a comprehensive system of long-term managerial measures aimed at ensuring the sustainable socio-economic development of territorial communities.

Based on the generalisation of scientific approaches to the interpretation of the concept of «economic challenges», its content is proposed and clarified. Economic challenges should be understood as changes or turning points in the course of economic processes that disrupt the stability of the functioning of the relevant economic systems.

In contrast to the existing approaches, the proposed definition emphasises the dynamic nature of such changes and reflects the mechanism of the interrelationship between changes in economic processes and the condition of the economic system.

It is determined that economic challenges reflect a state of structural imbalances in the functioning of the economic system, manifested in declining economic activity, lower household incomes and increasing macroeconomic instability.

The second chapter, «Methodological Approaches to the Assessment and Monitoring of Rural Area Development», analyses the current state and trends in territorial development are analysed, the effectiveness of the economic mechanism for the development of rural areas is assessed from a territorial perspective, and approaches to monitoring territorial development under contemporary economic challenges are substantiated. The research results establish that the average general fund revenue per resident of the territorial communities of Kharkiv Oblast in 2021 amounted to UAH 6,497.7. It is established that, in the structure of the economy of Kharkiv Oblast, industry accounted for 39 %, trade for 21 %, and agriculture, forestry and fisheries for 19 %. The share of Kharkiv Oblast in Ukraine's gross regional product increased from 6.09 % in 2020 to 6.30 % in 2021, while GRP per capita increased by 96.71 % and reached UAH 69,485.

Based on the study of existing methods for analysing territorial development, a methodological approach to the analysis of territorial development is substantiated. The challenges of the strategic development of the Kharkiv City Territorial Community are identified, and directions for overcoming them are substantiated.

Based on the examination of existing methods for analysing territorial development, a methodological approach to the analysis of territorial development is substantiated. The key challenges affecting the strategic development of the Kharkiv City Territorial Community are identified, and the principal directions for overcoming them are substantiated.

Integral indicators of the effectiveness of the implementation of the Development Strategy of the Kharkiv City Territorial Community are calculated. It is established that the integral indicators for the strategic objectives amount to 1.02, 1.25,

3.75 and 3.75 points respectively, while the overall integral indicator of the Strategy's implementation effectiveness is 2.5 points out of a maximum possible score of 5. This indicates an uneven level of achievement of the strategic objectives and the need to improve strategic management mechanisms.

An organisational and economic mechanism for the implementation of territorial development projects and programmes is developed, incorporating objectives, organisational and economic elements, and functions. It is established that in 2021, the budget revenues of Kharkiv Oblast, including transfers, amounted to UAH 13,543.5 per capita, own-source revenues amounted to UAH 6,771, while the revenue-to-expenditure coverage ratio reached 1.011, confirming a sufficient level of financial capacity of the region. At the same time, official transfers from government authorities accounted for 50 % of the structure of local budget revenues, while personal income tax accounted for 27 %, which confirms the need to increase the financial autonomy of territorial communities. A conceptual model for forming directions of economic development of territorial communities is developed, incorporating objectives, methods, approaches, principles, key tasks and stages of their formation. Its purpose is to increase the financial autonomy of local communities on the basis of a service-oriented approach. Conceptual approaches to the formation of an economic mechanism of state support for the development of rural areas are substantiated, taking into account the processes of digitalisation and European integration.

A conceptual model for the formation of directions for the economic development of territorial communities is developed, encompassing objectives, methods, approaches, principles, key tasks and stages of their formation. Its purpose is to increase the financial autonomy and capacity of local communities on the basis of a service-oriented approach.

The third chapter, «Improvement of the Economic Mechanism for Rural Area Development», substantiates conceptual approaches to the formation of the economic mechanism of state support for rural area development, taking into account the processes of digitalisation and European integration.

A model for the formation of rural area development directions under conditions of instability is proposed. The model combines strategic and operational measures and ensures an adaptive and proactive response to contemporary economic challenges.

The expediency of introducing a digital system of state support for territorial communities is substantiated. The system is based on the integration of information resources, the automation of application procedures, and the monitoring and evaluation of project effectiveness. It is established that the use of digital platforms makes it possible to increase the transparency of financial resource allocation, reduce administrative costs and minimise the duplication of projects. It is demonstrated that the implementation of digital state-support instruments and the use of the DREAM ecosystem contribute to greater transparency in governance, the automation of project implementation procedures, the development of data-driven policy and the more efficient use of the financial resources of territorial communities.

It is noted that the external and internal factors affecting a community must be considered when planning its economic development. External factors include the macroeconomic situation in the region, while internal factors include geographical location, the presence of major budget-forming enterprises, local conditions and resources, the availability of labour, and the availability of qualified personnel capable of responding to new challenges.

To improve the system of local self-government and address the problems that have arisen during the decentralisation reform, it is necessary to regulate legislatively the development and functioning of territorial communities and the system of starosta districts. It is also necessary to introduce measures aimed at encouraging the effective operation of communities, organise advisory support for communities and establish support centres for community development projects.

Thus, a methodological approach to determining the sustainable development of the country in the context of global threats is proposed. This approach makes it possible to assess the degree to which the sustainable development of territories has been achieved, taking into account indicators of the country's preparedness for and vulnerability to extraordinary economic and financial challenges. It is established that

the digitalisation of the economic mechanism of state support for rural area development creates a new development management model focused on the use of open data, analytical tools and the enhancement of the effectiveness of economic instruments for territorial governance. This ensures a transition towards data-driven policy and creates the prerequisites for the sustainable and balanced development of rural areas. It is also established that the budget revenues of territorial communities demonstrated sustained positive dynamics between 2017 and 2021: their share increased from 2.0% to 100%, confirming the strengthening of the financial autonomy of territorial communities during the implementation of the decentralisation reform.

The scientific novelty of the results obtained lies in the development of scientific and theoretical provisions, the improvement of methodological approaches, and the formulation of practical recommendations concerning the economic mechanism for rural development. An organizational and economic mechanism for the implementation of territorial development projects and programmes has been developed, combining objectives, organizational and economic elements, functions, and instruments for implementing managerial decisions. A conceptual model for identifying directions of economic development of territorial communities has been proposed, aimed at increasing their financial autonomy and capacity on the basis of a service-oriented approach. Methodological approaches to assessing the development of territories and territorial communities have been substantiated.

Keywords: economic mechanism, development, rural areas, state support, communities, food security, budget, sustainable development, regulation, digitalisation, post-war reconstruction, innovation, forecasting, decentralisation, economic challenges, regional business process.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Стаття у науковому виданні,

включеному до категорії А Переліку наукових фахових видань України

1. Gavkalova N. L., Akimova L., Zilinska A. S., Avedyan L., Akimov A., **Kyrychenko Y. V.** Efficiency in the context of ensuring sustainable territorial development. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2022. Т. 4 (45). Р. 234–243. *(Kyrychenko Y. V. здійснено узагальнення теоретичних підходів до визначення ефективності забезпечення сталого розвитку територій, проведено аналіз ключових показників ефективності територіального розвитку та сформульовано висновки щодо напрямів підвищення ефективності функціонування територіальних систем. Gavkalova N. L. обґрунтовано концептуальні засади оцінювання ефективності сталого розвитку територій та визначено методологічні підходи до формування системи показників. Akimova L., Zilinska A. S. здійснено розрахунки та інтерпретацію показників ефективності розвитку територій. Avedyan L., Akimov A. проведено порівняльний аналіз результатів дослідження та їх узагальнення).*

Статті у наукових виданнях,

включених до категорії Б Переліку наукових фахових видань України

2. Кириченко Ю. В. Формування механізму розвитку територій в умовах подолання кризи. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2023. № 6. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/2023/6/8785>.

3. Gavkalova N. L., **Kyrychenko Y. V.** Scientific-theoretical basis of the territorial development strategy. Economics of Development. 2023. Vol. 22. № 1. Р. 31–37. *(Kyrychenko Y. V. уточнено теоретичні підходи до визначення понять «територія» та «територіальний розвиток», узагальнено принципи формування стратегії розвитку територіальних громад, сформульовано пропозиції щодо визначення напрямів розвитку з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів. Gavkalova N. L. здійснено науково-теоретичне*

обґрунтування підходів до планування розвитку територій, систематизовано нормативно-правові засади регіональної політики та узагальнено методологічні основи формування стратегії розвитку територіальних громад).

4. Кириченко Ю. В. Державна підтримка розвитку сільських територій в умовах економічних викликів. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2025. № 11 (103). Т. 1. С. 82–90.

5. Кириченко Ю. В. Формування цифрової системи державної підтримки сільських територій у контексті диджиталізації та євроінтеграційних процесів України. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2025. Т. 10. № 4. С. 191–195.

Статті в інших виданнях

6. Gavkalova N. L., Zilinska A. S., **Kyrychenko Y. V.** Strategic directions of territory development in crisis conditions. Financial and Credit Systems: Prospects for Development. 2022. № 4 (7). P. 38–44. *(Kyrychenko Y. V. узагальнено теоретичні підходи до визначення стратегічних напрямів розвитку територій в умовах нестабільності, обґрунтовано доцільність використання адаптивних стратегій розвитку територіальних громад та сформульовано пропозиції щодо визначення пріоритетних напрямів їх розвитку в умовах кризових явищ. Gavkalova N. L. визначено концептуальні засади формування стратегії розвитку територій в умовах кризових змін та систематизовано підходи до стратегічного планування. Zilinska A. S. проведено аналіз факторів впливу на розвиток територій в умовах нестабільності та узагальнено результати дослідження).*

7. **Кириченко Ю. В.**, Зілінська А. С. Обґрунтування планування стратегії розвитку та пріоритетів розвитку територій. Наука і техніка сьогодні. Серія: Економіка. 2023. № 9 (23). С. 179–186. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано підходи до планування стратегії розвитку територій, визначено ключові пріоритети розвитку територіальних громад та систематизовано фактори, що впливають на формування стратегічних напрямів розвитку. Зілінською А. С. Проведено*

аналіз сучасних тенденцій розвитку територій та узагальнено наукові підходи до визначення пріоритетів територіального розвитку).

8. Кириченко Ю. В. Зілінська А. С. Формування механізмів антикризового управління на місцевому рівні. Наука і техніка сьогодні. Серія «Економіка». 2023. № 7 (21). С. 158–169. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано підходи до формування механізмів антикризового управління на місцевому рівні, визначено основні складові та інструменти антикризового управління територіальними громадами, а також систематизовано фактори впливу на їх ефективність. Зілінською А. С. проведено аналіз сучасного стану та проблем функціонування територіальних громад в умовах нестабільності, узагальнено наукові підходи до антикризового управління та оформлено результати дослідження).*

Тези наукових доповідей

9. Кириченко Ю. В., Бабина І. В. Розвиток регіону як об'єкту економічного планування. Розвиток партнерства Україна – ЄС у сфері державного управління (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне): Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Харків, 26 листопада 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 505–509. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано підходи до розвитку регіону як об'єкта економічного планування, визначено основні напрями та особливості планування регіонального розвитку. Бабиною І. В. проведено аналіз теоретичних підходів до економічного планування регіонів та узагальнено результати дослідження).*

10. Кириченко Ю. В. Розвиток партнерства Україна – ЄС у сфері державного управління (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне): Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Харків, 25 листопада 2021 року: тези доповіді. Харків, 2021. С. 325–329.

11. **Кириченко Ю. В.,** Смальскис В. Зростання експортного потенціалу України як чинник розвитку територій в межах інтеграції ЄС. Розвиток партнерства ЄС – Україна в публічному управлінні (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне): Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 25 листопада 2022 року: тези доповіді. Харків, 2022. С. 263–268. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано роль експортного потенціалу у розвитку територій в умовах євроінтеграції, визначено основні напрями його зростання та вплив на соціально-економічний розвиток регіонів. Смальскис В. проведено аналіз процесів інтеграції України до ЄС та узагальнено підходи до формування експортного потенціалу).*

12. **Кириченко Ю. В.,** Смальскис В. Роль публічних органів та громадськості у процесі формування стратегії розвитку територій. Публічне управління: проблеми та перспективи: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Харків, 23 листопада 2023 року: тези доповіді. Харків, 2023. С. 520–524. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано роль публічних органів та громадськості у процесі формування стратегії розвитку територій, визначено основні напрями їх взаємодії та вплив на ефективність стратегічного планування. Смальскис В. проведено аналіз підходів до участі громадськості у публічному управлінні та узагальнено європейський досвід формування стратегій розвитку територій).*

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	26
1.1. Науково-теоретичні аспекти формування економічного механізму розвитку сільських територій	26
1.2. Теоретичні підходи до розвитку сільських територій та визначення пріоритетів державної підтримки	51
1.3. Методичні підходи до формування економічного механізму розвитку сільських територій	87
Висновки до розділу 1	105
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТА МОНІТОРИНГУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	107
2.1. Аналіз стану та тенденцій розвитку сільських територій	107
2.2. Оцінка ефективності економічного механізму розвитку сільських територій у територіальному розрізі	135
2.3. Економічні засади моніторингу розвитку сільських територій з урахуванням міжнародного досвіду	154
Висновки до розділу 2	164
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	166
3.1. Концептуальні підходи до вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій	166
3.2. Економічний механізм формування цифрової системи державної підтримки сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів	182
3.3. Економічне моделювання сценаріїв розвитку сільських територій на засадах сталого розвитку	194
Висновки до розділу 3	209
ВИСНОВКИ	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	214
ДОДАТКИ	234

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз.

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ЦСР – Цілі сталого розвитку.

ВВП – валовий внутрішній продукт.

ОМС – органи місцевого самоврядування.

ТГ – територіальна громада.

ОТГ – об'єднана територіальна громада.

ЦНАП – центр надання адміністративних послуг.

ВПО – внутрішньо переміщені особи.

ДПП – державно-приватне партнерство.

DREAM – Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management (цифрова екосистема управління відновленням та підзвітного менеджменту).

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Децентралізація стала одним із основних напрямів національних реформ останніх років, сприяючи підвищенню фінансової спроможності та самостійності органів місцевого самоврядування. Децентралізація розширює та посилює права і повноваження адміністративно-територіальних одиниць у вирішенні головних стратегічних регіональних питань, а також створює передумови для активізації участі населення у вирішенні питань місцевого значення, забезпеченні сталого розвитку сільських територій та підвищенні якості життя населення. Сталий розвиток громад в Україні визначено Стратегією сталого розвитку України до 2030 року та Державною стратегією регіонального розвитку до 2027 року. Водночас у процесі свого розвитку території стикаються з низкою надзвичайних економічних, фінансових і соціальних викликів різного характеру. За таких умов не завжди забезпечують ефективне використання потенціалу територіальних громад і ресурсних можливостей регіонів для підвищення якості життя населення. Тому зростає значущість використання сучасних інноваційних інструментів місцевого управління. Важливого значення набувають питання, пов'язані з формуванням економічного механізму розвитку сільських територій, підвищенням зацікавленості представницьких органів у мобілізації фінансових ресурсів та досягненні соціальних, економічних і екологічних цілей сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. Усе вищевказане обумовлює необхідність і актуальність наукових досліджень у напрямі вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій.

Серед опрацьованої наукової літератури слід виділити, насамперед, праці, присвячені побудові та реформуванню територіальних громад, таких зарубіжних дослідників, як Л. Джексон [181], А. Люстгартен [183], Р. Мартін [185], С. Мейсон Едвард [186], Х. Мінцберг [187], Сміт [198] та ін.

Територіальним громадам присвячені праці вітчизняних та зарубіжних дослідників: І. М. Безена [5], А. С. Берданова [6], Л. Г. Богуш [9], Т. П. Вахненко

[16], З. Шершньов [158] та ін. Значний внесок у розвиток теорії та практики розвитку територій зробили вчені О.В. Гевко [21], Я. М. Гончаров, Ю. Ю. Лапчик [24], Я. М. Гринчишин [26], Х. Б. Джурик [33], С. А. Жуков [42]. Останнім дослідженням удосконалення управління фінансовим потенціалом для забезпечення фінансової стійкості сільських територій присвячені наукові праці О. В. Захарченко [47], О. Б. Коротич [66], В. С. Куйбіда [69], Ю. Ю. Лола [75], Н. Л. Гавкалова [188], М. С. Бріль [190] та інших вчених. Сучасним проблемам стратегічного розвитку сільських територій в умовах воєнних і глобальних викликів, інноваційного відновлення регіональних бізнес-процесів та цифрової трансформації присвячені праці К. С. Шапошникова [201; 203].

Однак питання формування та реалізації ефективного економічного механізму розвитку сільських територій в умовах децентралізації залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює актуальність дисертаційного дослідження як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної діяльності Національного університету біоресурсів і природокористування України в межах наукових тем «Прикладні рішення регулювання розвитку сільського та рибного господарства в умовах надзвичайних викликів для національної безпеки України» (державний реєстраційний номер 0122U001643) та «Наукове обґрунтування агротехнологічних рішень регулювання розвитку циркулярної та блакитної економіки в сільському і рибному господарстві для реабілітації військовослужбовців і повоєнної відбудови України» (державний реєстраційний номер 0125U001973), у межах виконання яких автором розроблено методичні підходи до формування економічного механізму розвитку сільських територій, удосконалення стратегічного планування розвитку територіальних громад та обґрунтування напрямів державної підтримки розвитку територій в умовах сучасних економічних викликів (довідка № 160 від 21.04.2026 р.). Окремі результати дисертаційного дослідження отримані також у процесі виконання госпдоговірних науково-дослідних робіт Харківського національного

економічного університету імені Семена Кузнеця по темі № 364-56 «Стратегічне управління розвитком територій від макро- до мікрорівня», підрозділ 1.1 Науково-теоретичні аспекти стратегічного управління територіями (державний реєстраційний номер 0120U104885 довідка № 26/2024 від 18.04.2024 р.); по темі 97-46 «Організаційне забезпечення розвитку публічно-приватного партнерства у сфері публічного управління», розділ 2. Аналіз сучасного стану розвитку публічно-приватного партнерства (державний реєстраційний номер 0123U10279 довідка № 27/2024 від 18.04.2024 р.); по темі 23-46 «Механізм формування стратегії фінансового розвитку в системі управління підприємством», розділ 2. Дослідження системи фінансового забезпечення підприємства (державний реєстраційний номер 0123U100802 довідка № 28/2024 від 18.04.2024 р.).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо формування й удосконалення економічного механізму розвитку сільських територій.

Для вирішення поставленої мети в дисертації були поставлені та вирішені наступні завдання:

- визначити сутність та складові економічного механізму розвитку сільських територій;
- дослідити теоретичні підходи до розвитку сільських територій в умовах сучасних економічних викликів;
- проаналізувати стан і тенденції розвитку сільських територій та сформулювати методичний підхід до аналізу їх розвитку;
- розглянути організаційно-економічний механізм розвитку сільських територій;
- дослідити методичні підходи до моніторингу розвитку сільських територій;
- обґрунтувати концептуальні засади вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій;
- змодельовати сценарії розвитку сільських територій.

Об'єкт дослідження – процес розвитку сільських територій.

Предмет дослідження – теоретико-методичні та практичні засади формування економічного механізму розвитку сільських територій.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети та вирішення поставлених у дисертації завдань були використані такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: *морфологічний аналіз, синтез і групування* – для опрацювання понятійно-категоріального апарату (всі розділи дисертації), тобто для встановлення сутності понять «економічний механізм розвитку сільських територій» та «економічні виклики» (п. 1.1); *структурно-логічний аналіз* – для визначення послідовності дослідження та викладення результатів аналітичної частини дисертації (розділ 2); *побудова діаграм* – для наочного представлення результатів дослідження (усі розділи дисертації); *моделювання* – для удосконалення концептуальної моделі формування економічного механізму розвитку сільських територій та територіальних громад (п. 3.1); *економіко-математичні та порівняльні методи* – для аналізу результатів фінансової діяльності розвинених та українських територіальних громад (розділ 2); *узагальнення* – для розробки напрямів удосконалення економічного механізму розвитку сільських територій (п. 3.1).

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становлять чинні законодавчі та нормативно-правові акти України з питань розвитку сільських територій, регіонального розвитку, децентралізації та державної підтримки територіальних громад, статистичні й аналітичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства фінансів України, Харківського обласного управління статистики, матеріали органів місцевого самоврядування, офіційні інформаційні ресурси органів державної влади та міжнародних організацій, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, монографії, публікації у фахових періодичних виданнях, офіційні веб-ресурси мережі Інтернет, а також результати власних досліджень,

емпіричних спостережень і логіко-аналітичних узагальнень, отриманих у процесі виконання дисертаційної роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розвитку науково-теоретичних положень, удосконаленні методичних підходів і рекомендацій щодо формування та вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій. Основні результати дисертаційного дослідження, що являють собою наукову новизну, характеризуються такими теоретичними та практичними положеннями:

- розроблено організаційно-економічний механізм реалізації проєктів та програм розвитку сільських територій, який включає в себе цілі, організаційно-економічні елементи, функції;

- розроблено концептуальну модель формування напрямів економічного розвитку сільських територій та територіальних громад, що включає цілі, методи, підходи, принципи, основні завдання та етапи їх реалізації. Метою моделі є підвищення фінансової автономії та спроможності місцевих громад на основі сервісно-орієнтованого підходу;

- розроблено методичний підхід до оцінювання сталого розвитку територій в умовах сучасних економічних викликів, що дозволяє визначати рівень соціально-економічного розвитку територій з урахуванням ризиків, загроз та індикаторів стійкості територіальних громад, що створює основу для вдосконалення державної політики підтримки розвитку сільських територій

удосконалено:

- економічний зміст поняття «стратегія розвитку», яку визначено як комплексну систему взаємопов'язаних заходів, спрямованих на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територій, формування пріоритетів розвитку та підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу територіальних громад;

- економічний зміст поняття «регіон», - на думку автора, економічний зміст поняття «регіон» має бути відображений у визначенні терміну «соціально-економічний потенціал регіону». У сучасній економічній науці регіони

розглядаються як економічні підсистеми національної економіки (регіональні господарські комплекси), що мають економічні зв'язки з іншими регіонами та зовнішнім світом;

– уточнено зміст поняття «економічні виклики», які розглядаються як зміни та дестабілізаційні процеси в економічній системі, що впливають на соціально-економічний розвиток територій та потребують адаптації економічного механізму розвитку сільських територій;

– методичний підхід до аналізу розвитку територій та територіальних громад, який передбачає поєднання обов'язкових і рекомендаційних складових оцінювання соціально-економічного розвитку та дозволяє забезпечити порівнянність результатів аналізу;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні підходи до формування моделі сталого та збалансованого розвитку територіальних громад, що ґрунтуються на поєднанні економічних, соціальних та екологічних складових розвитку, системи індикаторів ефективності та стратегічних цілей підвищення конкурентоспроможності й фінансової спроможності громад;

– методичні підходи до моделювання сценаріїв розвитку сільських територій на основі когнітивного аналізу, що дозволяють оцінювати вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на розвиток територій та формувати напрями коригування соціально-економічних диспропорцій

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблені науково-методичні положення, моделі та практичні рекомендації щодо вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій можуть бути використані органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічного управління при формуванні та реалізації стратегій і програм соціально-економічного розвитку територіальних громад, удосконаленні механізмів державної підтримки, стратегічного планування, цифровізації управління та підвищенні ефективності використання фінансових і ресурсних можливостей територій в умовах сучасних

економічних викликів. У діяльність Мереф'янської міської ради впроваджено рекомендації щодо формування стратегічних напрямів розвитку територіальної громади, використання SWOT-аналізу та SWOT-матриці для визначення пріоритетів розвитку, оцінювання сильних і слабких сторін громади, а також обґрунтування управлінських рішень щодо підвищення ефективності стратегічного планування розвитку території (довідка № 210 від 15.01.2024 р.). У діяльність Харківської громадської організації «Єврорегіон «Слобожанщина» впроваджено рекомендації щодо формування пріоритетів розвитку територій, удосконалення механізмів стратегічного управління, мінімізації ризиків сучасних економічних викликів та забезпечення сталого розвитку територій шляхом використання сучасних інструментів регіональної економічної політики (довідка № 11/01 від 11.01.2024 р.). У діяльність громадської організації «ВСБ «Еліта Націй» впроваджено концептуальну модель розвитку територіальних громад із використанням міжнародної технічної допомоги, що конкретизує учасників процесу, форми та напрями підтримки, сприяє ефективнішому залученню міжнародних ресурсів та посиленню фінансової спроможності територіальних громад (довідка № 12 від 17.01.2024 р.). Окремі результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Національного університету біоресурсів і природокористування України при викладанні дисциплін «Кон'юнктура світових аграрних ринків», «Глобальні товарні ринки та конкуренція», «Економіка міжнародних аграрних ринків», «Стратегії та регіоналізація аграрного бізнесу» та інших дисциплін освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка». У навчальному процесі використовуються розроблені авторкою підходи до цифровізації управління розвитком територій, оцінювання соціально-економічного розвитку громад та формування економічного механізму розвитку сільських територій (акт про впровадження від 27.04.2026 р.).

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною науковою роботою. Усі наукові результати, викладені в дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації

використано лише ті ідеї і положення, що є результатом особистої роботи дисертантки.

Апробація результатів дисертації. Результати наукового пошуку здобувачки обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях: «Розвиток партнерства Україна – ЄС у сфері державного управління (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне)» (Харків, 26 листопада 2020); Розвиток партнерства Україна – ЄС у сфері державного управління (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне)» (Харків, 25 листопада 2021); Розвиток партнерства Україна – ЄС у сфері державного управління (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне)» (Харків, 25 листопада 2022); «Публічне управління: проблеми та перспективи» (Харків, 23 листопада 2023).

Публікації. Усі положення наукової новизни та основні результати дослідження опубліковані у 12 наукових працях, а саме: 4 статті у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України; 1 стаття у періодичному науковому виданні, проіндексованому у базах даних Web of Science Core Collection, 3 публікації у інших виданнях, 4 публікації апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 200 найменувань на 21 сторінці та 17 додатків, що займають 21 сторінку. Загальний обсяг дисертації викладений на 240 сторінках машинописного тексту, містить 38 рисунків, 13 таблиць. Основний текст дисертації складає 196 сторінок.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Науково-теоретичні аспекти формування економічного механізму розвитку сільських територій

За останні роки в Україні відбулися соціально-економічні зміни, які підтвердили важливість розвитку сільських територій та значно посилили роль економічного механізму формування напрямів їх розвитку в умовах надзвичайних викликів. Необхідність удосконалення підходів до формування та реалізації регіональної економічної політики зумовлена зростанням міжрегіональної диференціації, нерівномірністю використання ресурсного потенціалу та низьким рівнем соціально-економічного розвитку окремих територій. Процес ускладнення проблем, що постають перед державою на сучасному етапі, а також збільшення кількості учасників управлінських процесів зумовлює необхідність посилення ролі економічних інструментів та механізмів державної підтримки розвитку територій. Регіональний розвиток в Україні характеризується незбалансованістю, асиметричністю та нерівномірністю, що зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Така ситуація пов'язана з невизначеністю стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів в умовах надзвичайних викликів, недостатньою готовністю територій до посилення конкурентного тиску на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також різними можливостями використання геополітичного положення та ресурсного потенціалу регіональних систем. Існуючі механізми взаємовідносин між державою та регіональним рівнем управління виявилися недостатньо ефективними в умовах надзвичайних викликів, що призводить до диспропорцій розвитку територій, поглиблення соціально-економічної нерівності, безробіття та зниження рівня життя населення. Це зумовлює необхідність удосконалення економічного механізму розвитку сільських

територій, системи державної підтримки та інструментів управління територіальним розвитком. Таким чином, виникає необхідність удосконалення економічного механізму формування розвитку сільських територій та впровадження нових підходів до реалізації державної політики розвитку територій, що дозволить мінімізувати ризики сучасних глобальних і надзвичайних викликів, забезпечити ефективне використання ресурсного потенціалу громад, підвищити рівень соціально-економічного розвитку територій та покращити якість життя населення незалежно від місця проживання. Дослідження змісту та особливостей здійснення механізму управління в регіональному аспекті потребує чіткого розмежування та розуміння понять «регіон», «структура регіону», «територія». Для забезпечення збалансованого розвитку держави та сільських територій необхідно враховувати загальні інтереси територій, а також ефективність регіональної політики, економічних інструментів державної підтримки та механізмів їх практичної реалізації. До основних понять, що потребують розгляду для дослідження обраної теми належать поняття території, регіону, держави, країни, а також поняття економічного простору. У самому простому своєму розумінні територія являє собою частину земної поверхні, тобто сушу, що може мати як умовні/фіктивні межі, котрі визначаються тим чи іншим ступенем точності, що враховується, так і межі, що можуть бути встановлені природними умовами та/або правовими нормами. Це вихідне поняття регіональної економіки [5]. Доповнюючими його поняттям є акваторія, тобто частина земної водної поверхні, а також аератора, що називає собою частину повітряного шару. Оскільки регіон розглядається як певна територія, тому важливо розуміти різницю між цими поняттями. Поняття «регіон» широко використовується в різних галузях і вживається з метою ідентифікації регіонів за певними характеристиками. Назва терміну походить від латинського «region», що означає – край, країна, область, округ, територія, котра за рядом характеристик відрізняється від інших територій [18]. Головною характеристикою територій є

взаємозв'язок та єдність елементів, що її складають, а також цілісність, що виступає закономірним результатом її розвитку.

Однак цьому поняттю неможливо надати однозначне визначення. В різних країнах, серед різних дослідників існує різне тлумачення. Наприклад, у вітчизняних довідниках та енциклопедіях універсального характеру поняття регіону визначається занадто розпливчато та не зовсім коректно. Багато вчених знаходять різні відтінки одного поняття (Додаток А). На основі морфологічного аналізу поняття «регіон» вважаємо, що його сучасний зміст повинен враховувати соціально-економічний потенціал територій, особливості ресурсного забезпечення та функціонування економічного механізму розвитку територій. У сучасній економічній науці регіон розглядається як економічна підсистема національної економіки, що має економічні зв'язки з державною системою регулювання, іншими регіонами та зовнішнім середовищем [7; 10]. На думку автора, найбільш прийнятним є розгляд регіону як регіону, що збігається з областю. Це пов'язано з тим, що регіон можна розглядати як цілісний об'єкт управління, з єдиним бюджетом, чіткою регіональною соціально-економічною політикою та наявними специфічними регіональними пріоритетами. Регіони також слід розглядати не тільки як об'єкти управління, але й з точки зору ринково-економічних відносин. У науковій літературі та практиці найчастіше використовуються терміни «район» та «регіон». Район визначається як територія з низкою елементів цілісності, цілісність якої є об'єктивною умовою і закономірним наслідком розвитку даної території [43]. Термін «район» є синонімом терміну «область». Визначення поняття «район» в українському законодавстві є проблематичним, так як, до даного визначення можна звернутися тільки у законопроекті «Про засади адміністративно-територіального устрою України», який пропонує розглядати та досліджувати район як «адміністративно-територіальну одиницю проміжного рівня, яка складається з громад, чисельність населення яких складає не менше 150 000 жителів» [44]. Наведене вище визначення Європейської хартії в загалом відповідає нашому національному розумінню поняття «регіон». Єдина відмінність полягає в тому, що в національній версії замість терміну «однорідний

простір» використовується термін «частина національної території» [39]. Однак саме ця відмінність, ймовірно, є причиною того, що країни ЄЕС та Україна мають принципово різні підходи до завдань та ролі регіональної політики і форм її реалізації. В Європейському просторі визначення регіону як однорідної території дозволяє йому «перетинати» національні кордони і таким чином виконувати міжнародну функцію реалізації рішень наднаціональних органів управління. В Україні це обмежується кордонами. Таким чином, поняття «регіон» має багатогранне тлумачення. Пошук універсального визначення поняття регіону ускладнюється тим, що конституційне поняття регіону в Україні є інноваційним. Відповідно до Конституції України, основною адміністративно-територіальною одиницею є область. Таким чином, термін «регіон» широко використовується в соціокультурній практиці та наукових дослідженнях. Звідси, зрозуміло, що регіон розглядається як певна територія. Тому доцільно розрізняти поняття «регіон» і «територія». У Географічному енциклопедичному словнику [22] територія визначається як:

частина земної поверхні з притаманними їй природними та антропогенними характеристиками і ресурсами;

адміністративно-територіальні одиниці, які в деяких зарубіжних країнах виділяються поряд з основними адміністративними одиницями на підставі того, що є менш розвиненими;

частина земної поверхні, яка перебуває під суверенітетом конкретної держави, включаючи сушу (материк, острови та анклав), територіальні води, надра та повітряний простір [22].

Територія, таким чином, відноситься насамперед до природного оточення людини, включаючи так звану «вторинну природу», яка є результатом людської діяльності. На відміну від територій, кожен регіон може бути представлений як територіальна соціально-економічна система, що має характерні риси та є складною структурою, що містить усі види продуктивних сил та віддзеркалює різноманітність суспільних відносин у регіоні. Таким чином, регіон – територіальна система, тобто суспільно-географічний комплекс територій,

розташованих на території держави. Необхідно дати визначення терміну «територіальна система». Термін «територіальна система» вживається для означення різних просторових соціально-економічних явищ. Інколи даний термін вживається для позначення утворень, які поєднують невиробничу сферу, матеріальне виробництво та людські ресурси на певній території (в межах встановленого адміністративно-територіального поділу) [15]. Тому є сенс розділити погляди авторів на формулювання територіальної системи, як цілісної сукупності різних видів продуктивних сил і виробничих відносин, які взаємозалежно розвиваються у певній пропорції на певній території і покликані задовольняти матеріальні та духовні потреби населення. Щоб встановити природу та закономірність утворення та розвитку регіональної системи, необхідно визначити ряд функціональних підсистем та окремих виробничих і соціально-економічних факторів. Наприклад, виділяють чотири регіональні підсистеми (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Склад територіальної підсистеми в системі економічного механізму розвитку територій*

Примітка. *Складено авторкою на основі матеріалів [13]

У межах територіальної підсистеми відбуваються взаємопов'язані процеси виробництва, нагромадження, обміну та споживання як складові єдиного відтворювального процесу та соціально-демографічного розвитку територій.

Такі процеси формують основу економічного механізму розвитку сільських територій і мають важливе значення для забезпечення ефективного управління розвитком територіальних систем в умовах надзвичайних викликів. Система характеризується численними проявами складних об'єктів (її елементів, структур, зв'язків, функцій тощо), однак структурними елементами є лише ті з них, які залишаються відносно стабільними та здатними забезпечувати стійкість розвитку територій в умовах швидких соціально-економічних змін. Система, як стійка сукупність зв'язків об'єктів гарантує його цілісність, тобто збереження його основних властивостей при різних зовнішніх та внутрішніх її перетвореннях. Нерозривний зв'язок між системою і структурою обґрунтовується тим, що перша потребує структури як «скелета», здатного забезпечити всі її складові частини необхідними силами для «склеювання» їх воедино, щоб «гарантувати міцне і стійке існування як єдиного цілого, стабільне і ефективне функціонування, прогресивний і економічний розвиток в цілому» [26]. Іншими словами, основна функція структури полягає у забезпеченні стійкості та збалансованості системи, високого рівня взаємозв'язку її складових, а також формуванні умов для ефективного функціонування економічного механізму розвитку територій. Якщо розглядати регіон у структурі національної економіки, то він є цілісною економічною системою, що складається із взаємопов'язаних підсистем та елементів, які формують основу економічного механізму розвитку територій. Основними структурними елементами регіональної економіки є виробнича та невиробнича сфери, кожна з яких представлена відповідними галузями, що забезпечують розвиток територій та задоволення потреб місцевого населення [42]. Галузева структура економіки змінюється відносно повільно, тоді як елементна структура окремих галузей є динамічною та залежить від впливу ринкового, науково-технічного прогресу, інвестиційної активності та інструментів державної підтримки розвитку територій. Під дією динамічних факторів (науково-технічного прогресу, зміни ринкової кон'юнктури тощо) підприємства відкриваються і закриваються, реорганізуються, зміцнюються і розширюються. Структура місцевої економіки

визначається також формою власності. Організаційні одиниці-резиденти (підприємства, компанії, акціонерні товариства, організації та установи) з приватною, колективною та комунальною формою власності формують місцеву економіку, тоді як державні та інші одиниці з державною формою власності формують економіку централізованої залежності. Сукупність зазначених елементів формує регіональну економіку та створює основу для функціонування економічного механізму розвитку сільських територій (рис. 1.2).

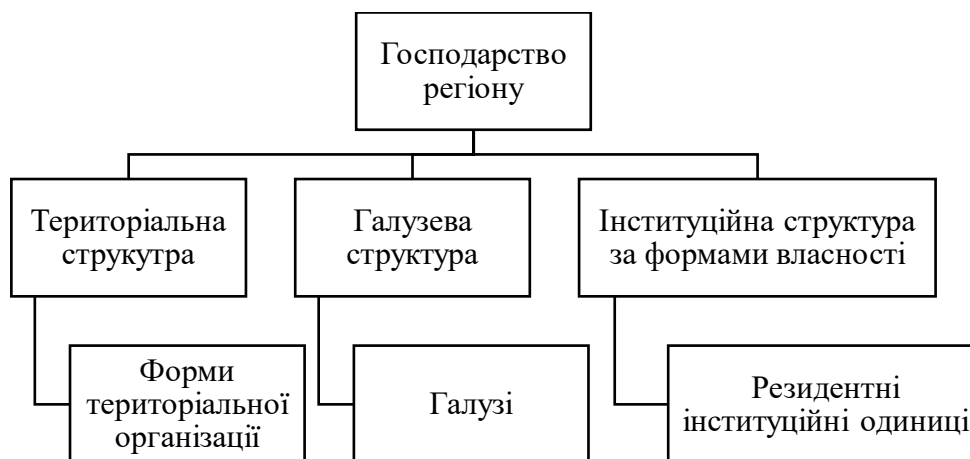

Рис. 1.2. Структура місцевої економіки в системі економічного механізму розвитку територій*

Примітка. *Складено авторкою на основі матеріалів [35; 49]

Також, слід виокремити форми територіальної організації, до них належать:

- промислові та транспортні пункти;
- сільськогосподарські підприємства;
- промислові та транспортні центри;
- промислові та транспортні вузли;
- зони обслуговування, підрайони [35].

Галузі виокремлюють профілюючі, супутні, доповнюючі, місцеві; та обслуговуючі. Під резидентними інституційними одиницями розуміють приватні, колективні, комунальні, загальнодержавні, інших держав (СП). Таким чином, можна зробити висновок, що однією з основних методологічних проблем у дослідженнях розвитку територій є відсутність загальноприйнятого підходу до

трактування поняття «регіон», його місії та ролі економічного механізму у забезпеченні розвитку сільських територій в умовах надзвичайних викликів.

Структура управління регіоном (Γ) реалізує місію регіону (M), яку подано у вигляді функції (1.1):

$$\gamma = \varphi \langle I|E|C|E_k|E_p \rangle, \quad (1.1)$$

де I – інституційна; E – економічна; C – соціальна; E_k – екологічна, E_p – етнопсихологічна функція управління.

Значна кількість сучасних регіональних економістів розглядає регіон як окремий суб'єкт соціально-економічної системи, на який покладаються функції координації економічних процесів, забезпечення розвитку територій та реалізації економічного механізму підтримки територіального розвитку:

координація рішень, що приймаються підприємствами за відповідними критеріями роботи (з урахуванням їх впливу до загального стану регіону);

координація рівня та динаміки витрат підприємства в цілому через розвиток регіональної інфраструктури [67].

Однак цю двоїстість необхідно враховувати при вивченні регіону. По-перше, це багатовимірна екологічна, соціальна та економічна структура, вивчення якої можливе лише на міждисциплінарній основі. По-другу, це ланка просторової організації економіки, особливий тип регіональної соціально-економічної системи, що виникає в результаті взаємного розвитку виробництва, населення, ресурсних зон (основних факторів виробництва) та підприємницького потенціалу суб'єктів. Як багатовимірна структура, регіон поєднує в собі різні підсистеми засновані на взаємодії екологічних, соціальних процесів, виробничих, демографічних, природних, економічних, культурних і політичних чинників. Регіон функціонує як місце взаємодії цих факторів, а утворені на цій основі системи вважаються носіями матеріальних умов життя. Основні характеристики регіону є наступними:

спільність національних економічних та регіональних викликів;

техніко-економічні особливості розвитку промисловості та сільського господарства;

присутність суб'єктів, пов'язаних економічними, регіональними, соціальними, політичними, культурними та етнічними інтересами і традиціями [31]. Економічні регіони характеризуються наступними ознаками:

охоплюють всю територію країни;

схожість основним критеріям міської економічної зони (з містом у центрі та великим містом у передмісті з провідним промисловим містом);

незалежність від юрисдикції місцевих органів влади та не збігаються з межами адміністративно-територіального поділу [31].

Територіальна організація економіки з її різноманітністю природно-ресурсного потенціалу, економічних зв'язків та виробничої структури потребує подальшого вдосконалення економічного механізму розвитку територій. У сучасних умовах важливого значення набуває дослідження регіональних економічних зв'язків, інструментів державної підтримки та механізмів внутрішньої організації територіальної економіки [41]. Території поділяються на регіони відповідно до визначених цілей та завдань управління розвитком територій. Соціально-економічний розвиток регіонів обумовлений взаємодією природних, економічних та соціальних елементів системи, які формують основу економічного механізму розвитку сільських територій [53]. Тому регіони, як і суспільства, гарантують цілісність природного і матеріального середовища, створеного людиною. Регіони можуть варіюватися за розміром від міст (або районів у містах) до великих територій у межах континентів. Для визначення розміру регіону використовуються такі поняття, як «місцеві та регіональні утворення», «мікро», «мезо» та «макро». Різні тлумачення поняття «регіон» призвели до появи низки класифікаційних підходів:

перша група ґрунтується на ряді характеристик: обсяг валового регіонального продукту, співвідношення густоти населення, характер економічної спеціалізації регіону тощо;

друга група – складні регіони, що базуються на поєднанні щонайменше двох характеристик (індикаторів інтеграції);

третя група базується на визначенні основних проблем регіонального розвитку. Даний підхід дозволяє розрізняти такі типи регіонів, як депресивні, піонерні та планові (плановані) регіони;

четверта група – слід розглядати відповідно до здатності здійснювати самостійну економічну політику [19].

У загальноприйнятому методі класифікації регіонів існує низка критеріїв:

рівень економічного розвитку регіону;

темпи економічного розвитку регіону;

тип регіональної структури економіки;

коефіцієнт щільності населення;

темпи приросту населення;

характер і коефіцієнти спеціалізації виробництва;

економіко-географічне положення (вигідність);

політична ситуація, інвестиційний клімат тощо [19].

В індустріально розвинених країнах термін «регіональна класифікація» є набагато ширшим. Регіональні класифікації включають в себе:

депресивні райони, які в минулому мали високі темпи розвитку території;

застійні райони, що характеризуються дуже низькими темпами розвитку;

«піонерні» або нещодавно освоєні регіони;

мікрорегіони (великі економічні регіони) при подальшому поділі втрачають свою особливість і суть свого економічного розвитку;

первинні (загальні) економічні регіони, тобто регіони, що формують національну схему регіонального макроподілу;

програмні (планові) території охоплюються цільовими програмами соціально-економічного розвитку, межі яких не збігаються з межами Єдиної мережі.

Унікальні (проблемні та проектні) території в регіонах, які розбудовуються, характеризуються або своєю важливістю з точки зору

масштабного нового будівництва (проектні території), або дуже низьким рівнем розвитку (проблемні території) [25]. Відповідно до управління, деякі регіони мають власні органи управління економікою та незалежні плани соціально-економічного розвитку, тоді як інші не мають ні таких органів, ні планів. Класифікація типів регіонів може бути здійснена за географічним положенням, адміністративними функціями, рівнем урбанізації, рівнем і видом економічного розвитку, спеціалізацією галузей і стадією промислового розвитку [36]. Таким чином, регіон – це територіальна соціально-економічна система, що поєднує підсистеми та окремі елементи, характеризується спеціалізацією, єдністю і завершеністю відтворювального процесу. Першорядне значення у розвитку сільських територій має забезпечення рівного доступу населення до базових послуг, належного рівня якості життя та формування безпечного соціально-економічного середовища в умовах надзвичайних викликів. Необхідність формування ефективного економічного механізму розвитку територій та впровадження сучасних підходів до планування розвитку сільських територій набуває все більш актуального характеру. У нашій країні, як і в більшості країн світу, стрімко розвивається і впроваджується стратегічний підхід до планування сталого регіонального розвитку, оскільки такий підхід є вигідним для всіх головних стейкхолдерів [52]. Наразі суттєво змінилася не лише роль планування у системі розвитку територій, а й підходи до реалізації економічного механізму державної підтримки, використання ресурсів та забезпечення конкурентоспроможності територіальних громад. Планування стає інструментом підвищення регіональної та місцевої конкурентоспроможності та способом об'єднання різних упереджених сторін у регіональному розвитку на основі нових цінностей і довгострокових пріоритетів [52]. З одного боку, така активізація планової діяльності є закономірним етапом розвитку територій та окремих регіонів, з другого – регіони сьогодні стикаються з викликами сучасного глобалізованого світу, де політичні, економічні, соціальні, технологічні та екологічні зміни відбуваються з нестримною швидкістю, а відповідні засоби для боротьби з ними знайти правильні засоби, щоб впоратися з викликами сучасного

глобалізованого світу. Сучасні науковці трактують поняття «стратегія» як систему напрямів, практичних рішень, економічних інструментів та механізмів реалізації визначених цілей розвитку [34; 47; 54]. Тому під стратегією розвитку територій розуміється чітко визначена мета і цілі розвитку, а також ефективні шляхи їх реалізації. Тобто стратегія є аргументованим вибором напрямку розвитку адміністративно-територіальної одиниці, а також ухвалення раціональних рішень відповідним органом влади. Саме стратегія є основою становлення та розвитку. Тому доцільно ретельно дослідити поняття «стратегія» (Додаток Б). Вивчення існуючих поглядів до означення цього поняття показує, що її можна поділити на чотирнадцять типів, в залежності від того, на чому акцентує увагу дослідник (рис. 1.3).

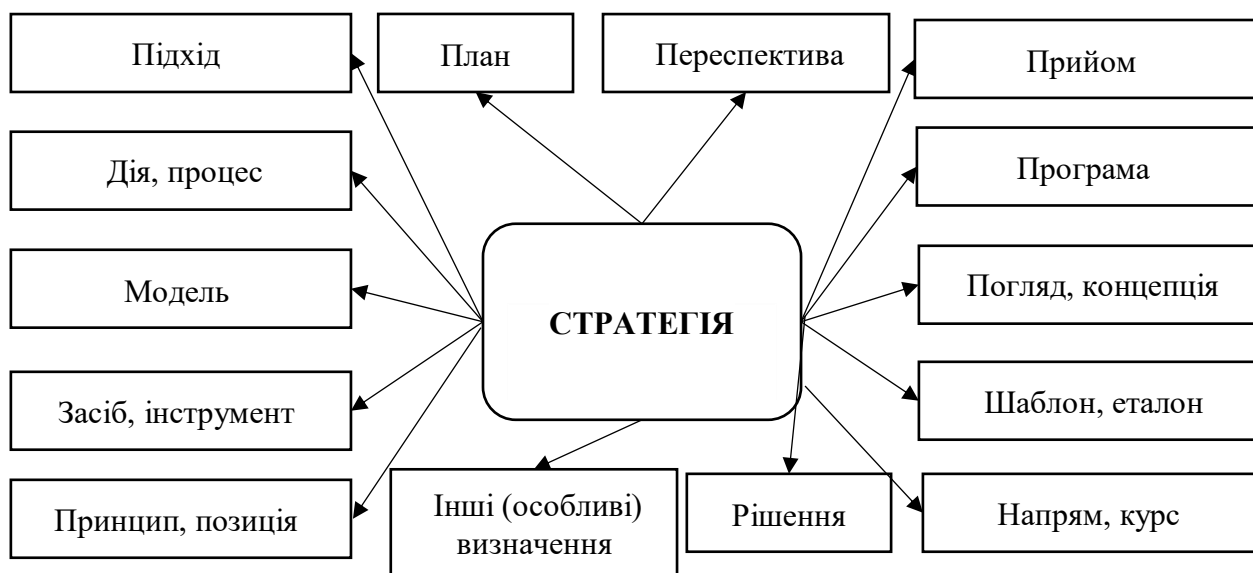

Рис. 1.3. Основні підходи до визначення поняття «стратегія» в системі розвитку територій*

Примітка.*Складено авторкою на основі матеріалів [67; 70; 74; 83; 153; 173]

Таким чином, відповідно до аналізу літератури, поняття «стратегія» доцільно розглядати як систему управлінських рішень, економічних інструментів та механізмів реалізації поставлених цілей розвитку. Вона визначає напрями функціонування та розвитку територій у поточному й перспективному періодах, а також передбачає використання організаційних, фінансово-економічних і управлінських заходів для досягнення бажаного соціально-

економічного стану територій. Стратегія враховує зміни у зовнішньому середовищі, які можуть вплинути на досягнення поставлених цілей, і забезпечує своєчасне та адекватне реагування з використанням усіх наявних ресурсів. Стратегія поєднує продумані та цілеспрямовані дії з заходами на випадок непередбачених обставин. Як правило, стратегія подається у вигляді простого тексту та діаграм. Так як в роботі ми досліджуємо стратегію розвитку, то слід визначити дане поняття, тому основні визначення науковців наведено у Додатку В. Згідно з проведеним аналізом поняття стратегії розвитку сформовано власне визначення. Формування стратегії розвитку сільських територій є комплексною системою взаємопов'язаних заходів, економічних інструментів та механізмів державної підтримки, спрямованих на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територій, визначення пріоритетів розвитку та адаптацію до надзвичайних викликів. Стратегію розвитку держави в Україні визначають законодавчо; це є загальнонаціональним орієнтиром для вироблення певних стратегій розвитку територій. Сучасне становище країни продемонструвало неготовність всіх регіонів усвідомити всю необхідність та фундаментальність стратегічного планування. Нормативно-правовим забезпеченням стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіону є Конституція України, Закони України: «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про Державну програму економічного та соціального розвитку України», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про Генеральну схему планування території України», та ін., Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс, постанови КМУ. Основи державної стратегії регіонального розвитку, мета та стратегічні завдання регіональної політики до 2027 року, механізм імплементації, моніторингу та оцінювання Стратегії, викладені у «Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки». Формування напрямів розвитку територій передбачає реалізацію секторальних програм і механізмів державної підтримки, аналіз державної політики в різних секторах економіки, ефективне використання фінансових та природних ресурсів територіальних громад, забезпечення сталого розвитку й підвищення рівня

соціально-економічного розвитку сільських територій [110]. Формування розвитку територій базується на поєднанні довгострокових цілей, пріоритетів, економічних інструментів та механізмів державної підтримки, спрямованих на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територій. Реалізація таких підходів передбачає використання системи моніторингу, оцінювання результативності та механізмів управління розвитком територій. Процес планування складається зі стратегічної та операційної частини. Довгострокова стратегічна частина – це стратегічна платформа, з якої починається планування. Операційна частина стратегії формується з планів розвитку за трьома компонентами сталого розвитку (економіка, соціум, екологія) та операційної короткотермінової частини, що включає план реалізації, моніторингу, оцінювання та зростання потенціалу. Наступним етапом є практична реалізація напрямів розвитку територій через програми, проекти та економічні механізми державної підтримки, спрямовані на досягнення визначених цілей розвитку територіальних громад. Проект регіональної стратегії включає:

- вступ з аргументуванням мети та основи для розроблення документа;
- аналітичну частину із детальною інформацією щодо географічного, історичного, демографічного, економічного та соціального становища регіону;
- демонстрація загальних уявлень щодо подальшого розвитку регіону;
- аналіз конкурентних переваг та факторів стримування перспективного розвитку регіону (SWOT-аналіз);
- сукупність цілей розвитку територій та алгоритму дій щодо досягнення позитивного результату з детальним описом економічних інструментів реалізації, строків виконання, виконавців та джерел фінансування;
- механізм впровадження [110].

Підґрунтям для формування аналітичної частини механізму розвитку територій є офіційні статистичні дані, результати соціологічних досліджень, оцінювання ресурсного потенціалу та аналіз соціально-економічного стану територіальних громад. Стратегічні цілі розвитку формуються з огляду на загальнодержавні пріоритети, оцінювання конкурентних переваг, факторів

сповільнення розвитку, загроз і проблемних питань регіону. Система цілей складається із бачення, стратегічних цілей (довгостроковий період), операційних цілей (середньостроковий період), та оперативних завдання (короткостроковий період). Бачення розвитку територій відображає бажаний соціально-економічний стан територіальних громад у перспективі та є основою для формування цілей розвитку, визначення економічних пріоритетів і механізмів їх реалізації. У процесі формування цілей необхідно підтримувати взаємозв'язок із баченням розвитку, адже стратегічні цілі утворюють його головні напрями, в той час як короткострокові – для визначення швидкості, з якою досягаються бажані результати окремих підсистем регіону [37]. Кількість основних цілей розвитку територій повинна відповідати наявним ресурсним, організаційним, фінансово-економічним та управлінським можливостям територіальних громад, що забезпечує ефективність реалізації економічного механізму розвитку територій. Існує залежність стратегічних цілей розвитку регіону від їх комплексної ефективності та можливостей реалізації: ресурсними, організаційно-правовими, кадровими, фінансово-економічними тощо [37]. Таким чином, можна визначити стратегічні цілі в середньостроковій перспективі. Ці цілі можна представити як низку цілей діяльності (завдань), які включають завдання діяльності та можуть бути поділені на програми діяльності та проекти (рис. 1.4).

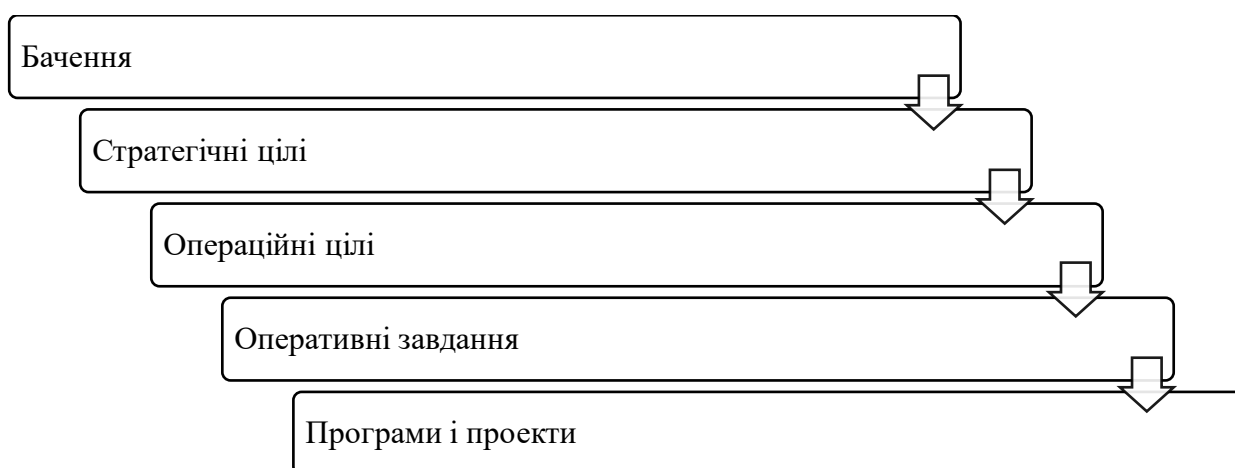

Рис. 1.4. Цілі формування розвитку територій у системі економічного механізму*

Примітка. *Складено авторкою на основі матеріалів [37]

У процесі визначення цілей розвитку територій необхідно:

аргументувати вибір цілей;

дослідити шляхи їх досягнення;

визначити необхідні ресурси;

сформувати часові межі реалізації;

визначити основних учасників реалізації;

розрахувати загальну вартість заходів та можливі джерела фінансування;

проаналізувати економічні інструменти реалізації;

розглянути систему індикаторів оцінювання результативності [45].

Формування розвитку територій реалізується шляхом впровадження програм, проєктів та економічних механізмів державної підтримки, спрямованих на забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад. План дій включає певні заходи (проєкти), втілення яких має прискорити регіон до досягнення стратегічної мети. Формування напрямів розвитку територій є підґрунтям для визначення цільових програм, розроблення програм економічного і соціального розвитку територій, формування джерел фінансування та реалізації механізмів державної підтримки розвитку сільських територій [110]. Управління розвитком територій є комплексом взаємопов'язаних управлінських процесів та економічних механізмів, які охоплюють:

аналіз поточного стану територіальних систем та чинників, що стримують їх розвиток;

формування цілей і пріоритетів розвитку;

вибір економічних інструментів реалізації;

моніторинг, оцінювання та коригування механізмів розвитку територій [105]. Розвиток територій є неоднорідним за регіонами, що пов'язано з відмінностями у забезпеченості ресурсами, рівнем розвитку секторів економіки, інвестиційною активністю та ефективністю економічного механізму підтримки територій. Це пов'язано з тим, що між територіями існують значні відмінності у забезпеченості ресурсами, рівні розвитку різних секторів економіки та темпах

економічного зростання. Таким чином, регіональні стратегії розвитку визначають, по-перше, як основні цілі та завдання розвитку на певний період часу, які впливають на розвиток держави в цілому, а по-друге – є основою для формулювання збалансованої стратегії економічного розвитку кожного регіону.

Стратегію регіонального економічного розвитку можна розглядати як «систему заходів, спрямованих на реалізацію завдань на достроковий період соціально-економічного розвитку держави з урахуванням раціонального внеску регіону для вирішення даних завдань» [95].

Стратегії різняться залежно від соціально-економічної та політичної орієнтації держави на певному етапі розвитку.

Романюк С. А. визначає стратегічне планування регіонального розвитку як «управлінський документ, який описує різні аспекти діяльності з регіонального розвитку у взаємозалежному вигляді» [123].

Підготовка такого документу передбачає визначення цілей розвитку регіону, формулювання методів досягнення цих цілей, дослідження можливостей, які можуть призвести до позитивних результатів, розробку методів організації дорожнього руху на обраних ділянках та аналіз раціонального використання ресурсів.

Планування соціально-економічного розвитку територій є процесом формування механізмів взаємодії органів державного управління, територіальних громад, бізнесу та інших учасників розвитку територій задля забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Такі підходи забезпечують координацію дій усіх учасників розвитку територій, сприяють формуванню партнерських відносин та створюють основу для реалізації ефективного економічного механізму розвитку територій.

Ефективний механізм розвитку територій передбачає:

визначення сильних і слабких сторін місцевої економіки;

розвиток конкурентних переваг територій;

покращення умов життя населення;

формування сприятливого середовища для інвестиційної активності та розвитку місцевої економіки [153].

Розроблення стратегічного плану соціально-економічного розвитку територій включає кілька етапів:

оцінювання досягнутого рівня й показників соціально-економічного розвитку території, дослідження ресурсної бази;

створення концепції економічного розвитку регіону, аналіз сценаріїв модернізації регіональних економік та їх входження в нову систему міжрегіональних та внутрішньо-регіональних відносин;

вибір й характеристика напрямків розвитку регіону.

Формування концепції економічного розвитку територій починається з визначення пріоритетів розвитку, економічних інструментів підтримки територій та механізмів забезпечення сталого розвитку сільських територій [71]. Стратегії соціально-економічного розвитку повинні враховувати реалізацію цілеспрямованої структурної, науково-технічної та інвестиційної політики, вирішувати соціальні та екологічні питання на етапі реформування економіки та стимулювати ділову активність у реальному секторі економіки.

Будь-яка стратегія базується на загальних принципах ухвалення рішень, що слугують інструментом для забезпечення координованого й упорядкованого досягнення цілі у довгостроковому періоді.

Класифікація стратегій ускладнюється їх різноманітністю. Найбільш суттєвими класифікаційними ознаками є рівень ухвалення рішень, інструменти досягнення конкурентних переваг території, стадія життєвого циклу областей економіки; галузева позиція регіону.

У процесі вибору кращої стратегії важливо враховувати альтернативні напрями розвитку територій та проводити їх порівняння й оцінювання.

Існують конкретні інструменти, які можна використовувати для визначення кількісних та якісних методів прогнозування та розробки альтернатив.

Головною метою формування механізмів розвитку територій є збереження та ефективне використання економічного потенціалу територій в умовах надзвичайних викликів (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Альтернативи розвитку територій у системі економічного механізму*

Примітка. *Складено авторкою на основі матеріалів [56; 78]

Планування розвитку територій є способом управління соціально-економічними процесами та важливим компонентом формування економічного механізму розвитку сільських територій. Воно забезпечує визначення цілей розвитку, інструментів їх реалізації та координацію учасників розвитку територій в умовах надзвичайних викликів [57]. Проте процес забезпечення ефективного регулювання регіонального розвитку в Україні характеризується низкою проблем:

недосконалість системного підходу, розпливчате бачення стратегічних перспектив регіонального розвитку;

недовершеність нормативно-правової бази державного регулювання розвитку територій;

слабке адаптування інструментів державного регулювання до процесу стимулювання розвитку регіонів, включаючи нерозвинені регіони;

недостатній рівень фінансового забезпечення та ефективності економічних інструментів підтримки розвитку територіальних громад;

недовершеність моделі регулювання діяльності регіонального та місцевого рівнів;

слабка результативність процесу формування й впровадження державної стратегії розвитку;

недостатня результативність механізмів планування розвитку територій, низький рівень прозорості та недостатнє розуміння механізмів формування й реалізації державної політики розвитку територій [57].

У процесі формування та реалізації механізмів розвитку територій доцільно враховувати систему «національна економіка – галузь – область – громада – селище – село – підприємство» [65]. Така система має характеризуватися цілісністю та не протистояти одна одній на мікро-, мезо- та макрорівнях. Ефективне функціонування механізму розвитку територій можливе лише за умови узгодженості заходів державної підтримки, фінансового забезпечення та реалізації програм розвитку на всіх рівнях управління. Підґрунтям такої системи повинен слугувати цілісний, систематичний підхід. Проте у практичній діяльності державного управління методичне забезпечення формування механізмів розвитку територій залишається недостатньо ефективним, що негативно впливає на реалізацію програм підтримки розвитку сільських територій [65]. Алгоритм прогнозування економічного розвитку територій та формування механізмів їх підтримки складається з кількох етапів. Перший етап характеризується проведенням комплексного аналізу та систематизацією питань регіонального та міжрегіонального розвитку: покращення рівня життя, зменшення безробіття і регулювання зайнятості населення; вирішення екологічних проблем; стимулювання експортного потенціалу регіонів; поліпшення територіальної спеціалізації. Другий етап передбачає побудову системи цілей розвитку територій відповідно до пріоритетів розвитку, доступних фінансових ресурсів та інструментів економічного механізму підтримки розвитку сільських територій. Третій етап визначає обмеження, фактори впливу та економічні інструменти реалізації заходів розвитку територій з урахуванням ресурсних можливостей

територіальних громад. Четвертий етап передбачає формування альтернатив розвитку територій у довгостроковому періоді з урахуванням надзвичайних викликів, особливостей ресурсного забезпечення територій та механізмів державної підтримки розвитку сільських територій [9]. У процесі формування механізму розвитку територій важливо враховувати вплив глобалізаційних процесів, конкурентного середовища та сучасних надзвичайних викликів, які впливають на соціально-економічний розвиток сільських територій. Врахування зазначених чинників дає змогу забезпечити більш обґрунтований вибір напрямів розвитку територій та визначити найбільш доцільні інструменти їх реалізації. Водночас формування економічного механізму має передбачати можливість його адаптації до змін зовнішнього та внутрішнього середовища, оскільки ресурсні можливості громад, рівень їх фінансової спроможності та характер викликів можуть змінюватися протягом реалізації стратегічних рішень. Особливого значення набуває узгодження державних і місцевих інструментів підтримки, що дозволяє уникати дублювання заходів та забезпечувати концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку. Ефективність такого механізму значною мірою залежить від послідовності реалізації його складових та взаємозв'язку між визначеними цілями, наявними ресурсами, інструментами державної підтримки й очікуваними результатами розвитку територій. При цьому важливо забезпечити постійний моніторинг змін соціально-економічного середовища та своєчасне коригування управлінських рішень відповідно до фактичного стану розвитку територіальних громад. Формування альтернативних напрямів розвитку дає можливість порівнювати потенційні результати реалізації різних управлінських рішень, оцінювати пов'язані з ними ризики та визначати найбільш прийнятний варіант з урахуванням наявних ресурсних обмежень. Такий підхід сприяє підвищенню адаптивності економічного механізму, забезпечує узгодженість дій його учасників та створює передумови для більш ефективного реагування сільських територій на сучасні економічні виклики. Схему формування економічного механізму розвитку територій можна подати алгоритмічно (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Схема формування економічного механізму розвитку територій*

Примітка. *Складено авторкою на основі матеріалів [9; 11; 12]

Головними проблемами розвитку регіонів є:

регіони з низькою інвестиційною привабливістю та інноваційною активністю;

малорозвинена виробнича та соціальна інфраструктура;

поглиблення міжрегіональних диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів;

нестійкі міжрегіональні зв'язки;

нераціональне використання людського потенціалу [8].

Сукупність зазначених проблем може бути вирішена шляхом удосконалення економічного механізму розвитку територій, підвищення

конкурентоспроможності регіонів, зміцнення ресурсного потенціалу, розвитку міжрегіональної співпраці та формування ефективних механізмів державної підтримки розвитку сільських територій. Основним завданням сучасної регіональної політики є забезпечення ефективного функціонування економічного механізму розвитку територій, прискорення економічного зростання, раціональне використання ресурсного потенціалу територій, підвищення зайнятості населення та створення умов для сталого розвитку сільських територій в умовах надзвичайних викликів. Саме це призведе до швидкого та сталого покращення якості життя людей, незалежно від того, де вони народилися, живуть зараз чи житимуть у майбутньому [14]. Зазначені підходи домінували у більшості програм розвитку територій, сформованих у попередні періоди в умовах відносної макроекономічної стабільності. Однак сучасні надзвичайні виклики зумовлюють необхідність перегляду підходів до формування економічного механізму розвитку сільських територій та посилення ролі державної підтримки. Сучасний підхід до розвитку територій базується на врахуванні соціально-економічних, інфраструктурних, екологічних та безпекових чинників, що впливають на розвиток територіальних громад. Водночас результативність такого механізму залежить від узгодженості економічних інтересів усіх учасників розвитку територій та здатності органів місцевого самоврядування адаптувати управлінські рішення до змін зовнішнього середовища. Це зумовлює необхідність комплексного поєднання фінансових, організаційних, інституційних і цифрових інструментів у процесі формування напрямів розвитку сільських територій. Важливого значення набуває формування ефективного економічного механізму розвитку сільських територій, який поєднує інструменти державної підтримки, просторового планування, міжсекторальної взаємодії та розвитку партнерства між громадянами, бізнесом і органами влади (табл. 1.1).

Порівняльна характеристика підходів до формування та реалізації окремих елементів економічного механізму державної регіональної політики*

Елементи політики	Підходи до формування та реалізації державної регіональної політики	
	2014-2020 рр.	2021-2027 рр.
1	2	3
Об'єкти політики	Фінансова допомога депресивним територіям; Оголошення депресивних територій, які досі не отримували практично ніякої допомоги, об'єктами політики.	Визначити типи територій, які потребують особливих механізмів та інструментів державної допомоги; Формування конкурентоспроможних регіональних та функціональних територій шляхом залучення всіх суб'єктів розвитку та використання потенціалу основних активів регіону/території як умови надання фінансової підтримки з державного бюджету
Підхід до планування	Переваги секторальних підходів, які не враховують особливості різних типів територій	Визначити сфери, які потребують державної підтримки, та розробити план на основі комплексного підходу (поєднання секторальних та регіональних підходів)
Типи проектів	Субсидії та державна допомога, спрямовані переважно на створення проектів капітального будівництва (державні інвестиції, обмежені державною або комунальною власністю)	Державні інвестиції в матеріальні та нематеріальні активи у формі так званих «жорстких» та «м'яких» проектів розвитку, що базуються на якісній діагностиці місцевого потенціалу та проблем, які потребують державної підтримки
Суб'єкти формування та реалізації політики	Розробка та реалізація політики здійснювалася виключно через центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації	Розробка та впровадження політики відбувається на всіх рівнях влади (центральному, регіональному та місцевому) із залученням неурядових організацій

Продовження табл. 1.1

1	2	3
Міжвідомча координація	Міжвідомча координація регіонального розвитку відсутня через неефективність Міжвідомчого координаційного комітету	Забезпечити належний рівень координації з боку Кабінету Міністрів України, зокрема через Міжвідомчий координаційний комітет з питань регіонального розвитку
Просторове планування	Недотримання вимог містобудівної документації (генеральних планів планування території України, схем планування територій областей, генеральних планів населених пунктів) при реалізації державних інвестиційних програм/заходів	При реалізації державних інвестиційних програм/заходів обов'язковим є врахування вимог містобудівної документації (Генеральної програми планування території України, регіональних програм планування та генеральних планів населених пунктів)
Організаційно-економічне забезпечення розвитку територій	Економічний механізм розвитку територій на базовому рівні управління перебуває на стадії зміни та потребує вдосконалення інструментів державної підтримки розвитку сільських територій; Формування інституційних передумов реалізації державної регіональної політики через створення агенцій регіонального розвитку як суб'єктів підтримки економічного розвитку територій	Удосконалення економічного механізму розвитку територій та підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу територіальних громад на основі сучасних інструментів управління та державної підтримки.

Примітка. *Складено на основі матеріалів [110]

Реалізація Державної регіональної політики до 2027 року ґрунтується на комплексному підході до розвитку територій. Іншими словами, об'єктом регіональної політики є територія з її соціальними, просторовими, екологічними та економічними характеристиками. Заходи державної політики спрямовані на формування ефективного економічного механізму розвитку сільських територій, підтримку потенційних центрів економічного зростання, що позитивно впливають на розвиток суміжних територій, а також реалізацію проєктів комплексного розвитку територіальних громад, удосконалення інструментів державної підтримки та підвищення якості життя населення в умовах надзвичайних викликів [25].

1.2. Теоретичні підходи до розвитку сільських територій та визначення пріоритетів державної підтримки

Планування розвитку сільських територій є важливою складовою формування економічного механізму розвитку територій та інструментом для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення їх соціально-економічного розвитку, визначення пріоритетів державної підтримки територіальних громад, адаптації до надзвичайних викликів і досягнення позитивних результатів у довгостроковій перспективі [1]. Сучасні виклики розвитку сільських територій та місцевого самоврядування охоплюють складні соціально-економічні й безпекові проблеми, серед яких економічні труднощі, деградація інфраструктури, демографічні втрати, зростання безробіття, обмеженість ресурсів, екологічні ризики та наслідки надзвичайних викликів, що суттєво впливають на рівень розвитку територіальних громад. Основним завданням формування економічного механізму розвитку сільських територій є забезпечення сталого місцевого розвитку, ефективного використання ресурсного потенціалу територіальних громад та створення умов для адаптації до надзвичайних викликів. Базовими принципами такого розвитку є:

- орієнтація на потреби та інтереси населення;
- єдність у визначенні довгострокових цілей розвитку території;
- грунтовність та цілісність;
- направленість на чітке формування бюджету;
- проведення комплексного аналізу ситуації розвитку території;
- обов'язковий моніторинг та оцінювання;
- присутність відповідального керуючого місцевого самоврядування;
- високий вплив чільної установи та дотримання зобов'язань органами влади;
- удосконалення існуючого інструментарію та стратегій;
- взаємозв'язок між національним та місцевим рівнями [2].

Планування розвитку сільських територій є системним підходом до управління змінами та важливою складовою формування економічного механізму розвитку територій. Воно передбачає визначення пріоритетів розвитку, узгодження реалістичних цілей, завдань та інструментів державної підтримки для забезпечення сталого функціонування територіальних громад. Бойко А. характеризує процес планування регіонального розвитку як постійний поступовий процес моніторингу поточного стану і тенденцій розвитку суб'єкта, бажаного стану, умов і якості розвитку, напрямів і методів досягнення позитивних результатів, надійних виконавців і необхідних економічних ресурсів, реалізації стратегічних і оперативних цілей, змін у стратегіях територіального розвитку на основі отриманих результатів тощо [10]. Стратегічний план реалізується через послідовне виконання конкретних завдань, основними з яких є:

- вивчення вихідних умов для регіонального розвитку, тобто економічної ситуації, інфраструктури, демографічного складу, розміру, структури, напрямку змін та інших базових характеристик;

- формування бажаного та реалістичного бачення розвитку регіону, якого хочуть територіальні громади;

- дослідити існуючі сильні та слабкі сторони регіону, які позитивно або негативно впливають на реалізацію бачення, а також зовнішні можливості та загрози, які можуть позитивно або негативно вплинути на ці ситуації відповідно (SWOT-аналіз);

- враховувати місцеві сильні сторони, нівелювання слабких сторін, створення нових можливостей та мінімізація загрози;

- план дій (низка послідовних завдань, проектів з визначеними виконавцями та конкретними ресурсами) для досягнення кожної головної мети розробляється на основі ієрархії цілей та з урахуванням часових рамок, що ґрунтуються на реалістичних перспективах збору необхідних ресурсів [10]. У процесі забезпечення сталого розвитку сільських територій важливого значення набуває формування економічного механізму розвитку територій, реалізація якого

повинна відповідати принципам ефективного функціонування територіальних громад в умовах надзвичайних викликів [4]:

інклюзивність – враховує всі особливості функціонування регіону, основні напрямки розвитку, наявні ресурси, фінансовий потенціал та резерви;

єдність – загальна перспектива в розробці стратегічного плану, гарантована єдиною правовою базою;

об'єктивність – усуває суб'єктивні елементи і використовує об'єктивну інформацію та минулий досвід для формулювання регіональних стратегій;

актуальність – наявність науково обґрунтованих ідей щодо стратегічного бачення регіонального розвитку та дослідження факторів, які сприяють ефективності реалізації стратегічного плану;

ефективність – спрямованість усіх заходів, розроблених у процесі стратегічного планування, на досягнення поставлених цілей відповідно до визначених пріоритетів при забезпеченні мінімальних фінансових ресурсів для сталого розвитку регіону;

чіткості та лаконічності у процесі формування мети та стратегічних цілей;

прозорість – забезпечити максимальний рівень публічності та прозорості в процесі визначення найважливіших проектів для подальшої реалізації в регіонах, в програмах регіонального розвитку та в самій стратегії через ефективну комунікацію з громадськістю. Планування розвитку територій є важливим інструментом формування економічного механізму розвитку сільських територій та фундаментальною складовою програмно-цільового методу бюджетування. Воно не лише визначає пріоритетні напрями розвитку, але й дозволяє оцінювати ефективність використання ресурсів, своєчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища та забезпечувати адаптацію територіальних громад до надзвичайних викликів. У даному аспекті доцільно виокремити основні етапи формування механізмів розвитку сільських територій [6]:

проведення SWOT-аналізу (дослідження сильних сторін і можливостей розвитку, а також слабких сторін і загроз);

напрацювання стратегічного бачення регіонального розвитку та основної мети;

формування стратегічних і оперативних цілей та завдань в рамках поставленої мети;

дослідження факторів продуктивності для проведення аналізу очікуваних результатів;

розроблення чіткого стратегічного плану;

імплементация та моніторинг стратегічного плану.

В умовах адміністративно-бюджетної децентралізації особливого значення набуває удосконалення економічного механізму розвитку сільських територій та підвищення ефективності використання фінансових ресурсів територіальних громад. Тому сьогодні нам необхідно підвищити якість та ефективність розвитку сільських територій:

встановлення тісніших зв'язків між різними державними та регіональними стратегічними програмами та програмами планування;

підвищення рівня демократизації у процесі розроблення та ухвалення стратегії регіонального розвитку;

розробляти науково обґрунтовані рішення для досягнення необхідних результатів;

підвищити прозорість процесу стратегічного планування;

реалізація одностайних підходів до розроблення стратегій на територіях;

досягнення консенсусу у процесі формування стратегічних цілей, альтернатив розвитку територій між усіма зацікавленими сторонами;

організація чітких, дієвих заходів стосовно подальшого впровадження у практичну діяльність усіх поставлених завдань;

удосконалення систем управління та оцінки результатів реалізації стратегічного плану [16].

На сьогодні існує низка проблем формування та реалізації економічного механізму розвитку територій, серед яких недостатня узгодженість між рівнями управління, слабка інтеграція програм розвитку, невизначеність довгострокових

прогнозів та відсутність чітких індикаторів оцінювання результативності. Для подолання цих проблем необхідно зосередити увагу на основних елементах стратегічного планування регіонального розвитку з урахуванням зарубіжного досвіду [58]:

ефективні робочі групи, до яких входять люди з ідеями, інтересами, владою та знаннями;

раціональна комунікація, що охоплює всі етапи стратегічного планування, включаючи підготовку, планування, реалізацію, моніторинг ефективності стратегії та внесення змін у разі потреби;

формування ресурсів на реалізацію стратегії.

Як інструмент управління, стратегія є ефективною лише тоді, коли вона реалізується. Ефективна реалізація стратегії вимагає організації внутрішніх фінансових ресурсів з обласного та місцевих бюджетів, залучення зовнішніх ресурсів (національні фонди регіонального розвитку, міжнародні інвестиції) та спільних дій широкого кола регіональних партнерів, у тому числі агенцій територіального розвитку. Основними напрямками стратегічного плану регіонального розвитку є залучення інвестицій в регіон, підтримка малого та середнього бізнесу, розвиток інфраструктури для процвітання бізнесу, підвищення інноваційного потенціалу місцевої економіки, підвищення конкурентоспроможності нових громад, розвиток туризму, стимулювання інтересу до муніципальної інфраструктури, покращення місцевого благоустрою, модернізація інформаційних технологій та електронного урядування, а також сприяння розвитку малого та середнього підприємництва. Сучасний підхід до розвитку сільських територій орієнтований на формування ефективного економічного механізму розвитку територіальних громад на основі постійного моніторингу та оцінювання соціально-економічних змін з метою забезпечення їх стійкого функціонування, економічної безпеки та адаптації до нестабільного зовнішнього середовища [75]. Зростає необхідність пошуку нових шляхів підтримки регіонального розвитку та рівня конкурентоспроможності регіонального виробництва. За умови дотримання цих вимог стратегічного

планування можна гарантувати ефективність реалізації планів і, як наслідок, інтенсивний регіональний розвиток. Процес формування економічного механізму розвитку сільських територій є складним і цілісним процесом, який охоплює аналітичну, компонентну та імплементаційну складові. Наведена схема ілюструє послідовність формування механізмів розвитку територій через визначення пріоритетів, оцінювання ресурсного потенціалу, планування заходів підтримки та реалізацію управлінських рішень. Тому необхідно розглянути кожен з цих характеристик по черзі та виявити спільні риси (рис. 1.7).

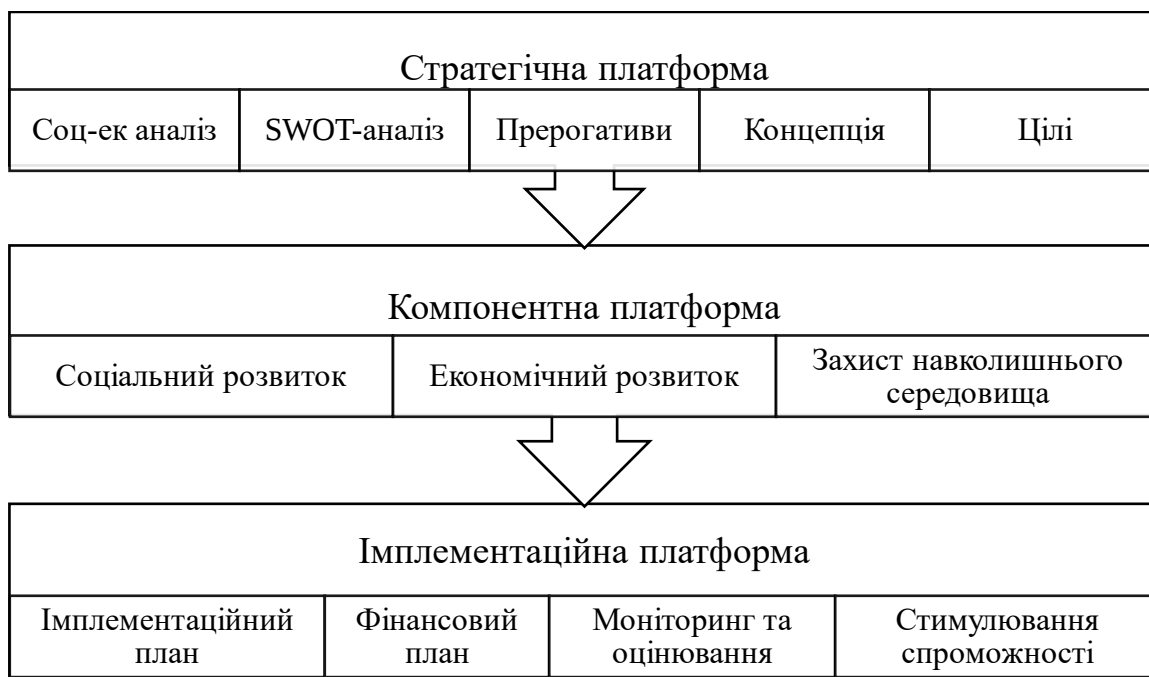

Рис. 1.7. Алгоритм формування економічного механізму розвитку сільських територій*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [58; 75]

Процес формування економічного механізму розвитку сільських територій є складним і цілісним процесом, який охоплює аналітичну, компонентну та імплементаційну складові. Наведена схема ілюструє послідовність формування механізмів розвитку територій через визначення пріоритетів, оцінювання ресурсного потенціалу, планування заходів підтримки та реалізацію управлінських рішень. Формування платформ розвитку територій є важливою складовою формування економічного механізму розвитку сільських територій та забезпечення ефективного планування регіонального розвитку. Платформи

розвитку територій виступають інструментом узгодження соціальних, економічних та управлінських пріоритетів, необхідних для забезпечення ефективного функціонування економічного механізму розвитку сільських територій у короткостроковій і довгостроковій перспективах [59]. Стратегічні платформи поєднують можливості розвитку в різних секторах і компонентах, збалансовують суперечливі пріоритети, зосереджують увагу в конкурентному середовищі регіону, концентрують обмежені ресурси на досягненні стратегічних цілей і забезпечують моніторинг виконання плану розвитку. Платформа розвитку територій орієнтована на довгострокову перспективу та спрямована на забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку територій шляхом ефективного використання ресурсного потенціалу та інструментів державної підтримки. Структура механізму планування розвитку територій включає:

- аналіз ситуації;
- головні внутрішні та зовнішні фактори (SWOT-аналіз);
- стратегічний фокус;
- ідея розвитку;
- стратегічні цілі розвитку [59].

Варто наголосити, що важливим етапом формування економічного механізму розвитку сільських територій є підготовчий процес, який передбачає мобілізацію ресурсів, координацію діяльності територіальних громад та залучення регіональних стейкхолдерів до процесу планування розвитку. Співпраця з місцевими зацікавленими сторонами в процесі розробки стратегії необхідна з кількох причин:

робота різних зацікавлених сторін забезпечує міжсекторальний підхід і можливість вивчати кожне стратегічне питання з різних точок зору, що сприяє комплексному розумінню середовища розвитку та підвищенню якості загальної стратегії та кожного з її компонентів;

залучення зацікавлених сторін, таких як органи влади та лідери громадської думки, покращує довіру до процесу розробки стратегії. Така

співпраця мотивує інших до дій, особливо у сфері стратегічного планування та управління розвитком, і підтримує рівень довіри в регіоні;

адекватне та належне залучення зацікавлених сторін до процесу розробки стратегій місцевого розвитку є необхідною умовою для успішної реалізації стратегій, заснованих на партнерстві. Це зазвичай актуально в умовах дефіциту ресурсів для розвитку, коли широкий спектр заходів зацікавлених сторін може допомогти мобілізувати необхідну кількість матеріальних, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів [130].

Місцеві експерти відіграють важливу роль у процесі формування механізмів розвитку територій, але вони повинні бути активно залучені та мати чітке розуміння того, який внесок вони можуть зробити. Розроблення та впровадження стратегії – це спільний процес, і зацікавлені сторони повинні бути поінформовані про очікування та майбутні виклики. Поєднання знань і навичок зацікавлених сторін може забезпечити рівень експертизи, необхідний для успішної підготовки кожного елементу стратегії територіального розвитку [150]. Регіональні експерти беруть участь добровільно, представляючи свої установи, організації та підприємства і відстоюючи інтереси регіонального розвитку. Їх участь у процесі розроблення стратегії є безкоштовною, на відміну від зовнішніх експертів, які залучаються як професіонали. Це пов'язано з тим, що якщо стратегії та плани розвитку готуються лише зовнішніми експертами, а місцеві експерти ігноруються, вони можуть досягти високих результатів з технічної точки зору, але можуть зіткнутися з проблемою нерозуміння місцевих реалій при впровадженні таких документів. Запорукою ефективного формування економічного механізму розвитку територій є якісний підготовчий етап, що включає:

- офіційне ініціювання процесу розроблення стратегії;
- формування команди розробників стратегії;
- організація регіональних зацікавлених сторін [50].

Підготовча фаза вважається вдалою, якщо є суцільне розуміння підходів, процесів і бажаних результатів, а також призначення групи розробників та інших

головних зацікавлених сторін у планувальному процесі [21]. Значну увагу слід приділяти участі представників вразливих та маргіналізованих груп, а також гендерним питанням. Загалом процес має проходити прозоро, забезпечуючи всі зацікавлені сторони та громадськість конкретною та своєчасною інформацією про мету, головні шляхи діяльності та результати. Інструменти зворотного зв'язку, такі як веб-форуми, дозволяють громадянам запропонувати своє бачення стосовно самої стратегії та її окремих сторін. Однією з базових складових формування економічного механізму розвитку сільських територій є соціально-економічний аналіз, який виступає основою для визначення напрямів розвитку, оцінювання ресурсного потенціалу та обґрунтування механізмів державної підтримки територіальних громад. Соціально-економічний або ситуаційний аналіз охоплює всі аспекти життєдіяльності і розвитку регіону або іншої місцевості. За умови правильно складеного та використаного аналізу члени Робочої групи зможуть у повному обсязі оцінити актуальне становище регіону та тенденції його розвитку, а також своєчасно виявити зміни та ухвалити аргументоване рішення [102]. Підготовка соціально-економічного аналізу аргументована кількома причинами. Перша з них зводиться до розроблення головних питань і висновків, що знадобляться у подальшому плануванні; наступна – у напрацюванні основи моніторингу та оцінювання впровадження стратегії. Для ефективного функціонування економічного механізму розвитку територій та своєчасного коригування напрямів державної підтримки доцільно формувати інструментарій регулярного оновлення соціально-економічних даних. Збирання даних є першим кроком у процесі підготовки соціально-економічного аналізу. Задля гарантування повноти і точності даних та аналізу в цілому, необхідно сформувати збирання двох типів даних: вторинних (кількісних, офіційних, статистичних і об'єктивних) та первинних (якісних, менш формальних, суб'єктивних). Зазвичай починають із вторинних даних, які збираються швидше і легше та з меншими витратами: кількісні дані зі статистичних джерел та звіти певних установ і т.д. Добре сформований регіональний аналіз демонструє, де витрати перевищують користь, тобто від чого раціонально буде відмовитись, а

також, де існує потенціал, на який можна спрямувати ресурси. Структура даних може набувати різних форм в необхідності від регіональних інтересів і наявності даних [99]. Розробляє аналіз невелика група експертів, яка володіє чітким розумінням логіки такої роботи, її необхідністю та мають спільну думку щодо методології роботи зі стратегічними документами. До таких груп залучають органи виконавчої влади, місцевого самоврядування та служб статистики. Важливим інструментом формування економічного механізму розвитку сільських територій є SWOT-аналіз, який дозволяє визначити внутрішні сильні та слабкі сторони територій, а також зовнішні можливості та загрози [27]. Такий аналіз допомагає вдало використовувати власні сили, мінімізувати внутрішні слабкості, раціонально користуватися зовнішніми можливостями та ліквідувати загрози. Таким чином, можна виявити найбільш важливі для розвитку внутрішні та зовнішні фактори. Термін SWOT складено за першими літерами англійських слів: Strengths (сильні сторони), Weaknesses (слабкі сторони), Opportunities (можливості) та Threats (загрози). Сильні і слабкі сторони – внутрішні фактори, можливості і загрози – зовнішні [23]. Зазвичай застосовується на перших етапах планування в якості ефективного механізму напрацювання та подальшого контролю стратегічної і проектно-орієнтованої діяльності; особливо корисний у короткостроковому періоді, коли необхідно провести комплексний аналіз стратегічного становища. SWOT-матриця охоплює стратегії, які можна впровадити, оптимально поєднавши сильні та слабкі сторони, тобто внутрішні чинники із можливостями та загрозами, тобто зовнішніми факторами. Стратегія 1 «Сильні сторони – можливості» є безпрограшною наступальною стратегією; акцентує увагу на зовнішніх можливостях при підтримці сильних сторін регіону; використовується в умовах максимального фокусування регіону на напрямках, де можливості підтримують його сильні сторони [77]. Стратегія 2 «Слабкі сторони – можливості» охоплює методи подолання слабких сторін задля відкриття нових можливостей або мінімізації слабкостей вже існуючими можливостями; дещо захисний підхід, при якому спочатку використовуються всі існуючі варіанти, а потім знаходиться новий спосіб подолання власних слабких

сторін [77]. Стратегія 3 «Сильні сторони – загрози» створює механізми використання сильних сторін для обмеження або ліквідації загроз; така комбінація також є захисною і застосовується в розвинених регіонах з високою конкурентоспроможністю, для яких головною метою є блокування негативного зовнішнього впливу за допомогою власних сильних сторін [77]. Стратегія 4 «Слабкі сторони – загрози» створює план ліквідації слабких сторін запобігти вразливості регіону до зовнішніх загроз. Повністю оборонна стратегія є доцільною лише для високорозвинених регіонів, метою яких є лише утримання свого позитивного становища у відношенні до своїх конкурентів [77]. У процесі проведення SWOT-аналізу необхідно дотримуватися певних принципів задля досягнення позитивних результатів. Головними з них є участь, партнерство, репрезентативність, об'єктивність та мозковий штурм (як метод роботи). Процес проведення аналізу вимагає співпраці команди людей, метою яких є знаходження відповідей на питання стосовно сильних та слабких сторін регіону, можливостей та загроз. Важливо, щоб вибір факторів SWOT ґрунтувався на компромісі та враховував різні місцеві перспективи та інтереси для забезпечення об'єктивності. SWOT-аналіз також може проводитися в рамках синтезу раніше проведеного соціально-економічного аналізу. Відповіді на його базові питання можуть бути знайдені на основі джерел інформації соціально-економічного аналізу. SWOT-аналіз є корисним інструментом у процесі ухвалення рішень, так як допомагає робочій групі та іншим зацікавленим сторонам регіону сфокусуватись на найбільш важливих питаннях задля досягнення бажаної мети, максимальних результатів, зосереджувати сильні сторони в тих напрямках, де шанси на розвиток є найвищими [77]. Наступною складовою формування економічного механізму розвитку сільських територій є визначення пріоритетів розвитку та механізмів концентрації ресурсів на найбільш перспективних напрямках. В умовах глобалізації сільські території та територіальні громади змушені адаптуватися до нових економічних викликів, що актуалізує необхідність формування ефективного економічного механізму розвитку сільських територій. Такий механізм має забезпечувати раціональне

використання ресурсного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності територій, залучення інвестицій та створення умов для стійкого соціально-економічного розвитку в умовах надзвичайних викликів. Висока конкурентоспроможність регіону приваблює нових інвесторів, знання та технології [103]. Результатом такої діяльності є зростання регіональних доходів та рівня якості життя. Формування пріоритетів розвитку є важливою складовою економічного механізму розвитку сільських територій та використовується для визначення конкурентних переваг, концентрації ресурсів і вибору найбільш перспективних напрямів розвитку територіальних громад [145]. Таким чином, формуються базові акценти стратегії, тобто обираються перспективні конкурентні переваги з одного боку та найбільші проблеми з іншого. Зв'язок між соціально-економічним аналізом, SWOT-аналізом та прерогативами розвитку, тобто трьома складовими стратегічної платформи можна продемонструвати схематично (рис. 1.8).

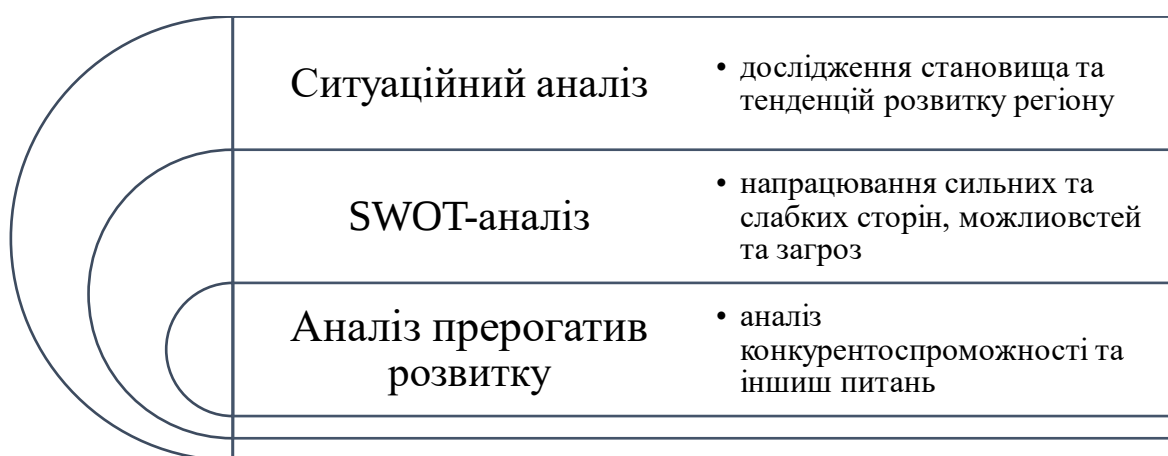

Рис. 1.8. Синтез ситуаційного аналізу, SWOT-аналізу та пріоритетів формування економічного механізму розвитку сільських територій*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [102; 145]

Ситуаційний аналіз охоплює тенденції, проблеми та чинники, які впливають на розвиток сільських територій і потребують врахування у процесі формування економічного механізму розвитку територій, а також визначає напрями, реалізація яких є економічно доцільною. SWOT-аналіз застосовується для визначення внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку територій і виступає

важливим інструментом формування економічного механізму розвитку сільських територій [69]. Застосування механізмів визначення пріоритетів розвитку дозволяє охарактеризувати перспективні конкурентні переваги територій, визначити проблеми та сформуванати напрями концентрації ресурсів для забезпечення розвитку сільських територій. SWOT-аналіз можна вдало використати у процесі визначення прерогатив розвитку, так як через нього вже було напрацьовано певні внутрішні та зовнішні чинники. Пріоритети розвитку територій охоплюють природні, соціально-економічні та унікальні переваги, які можуть бути використані у процесі формування економічного механізму розвитку сільських територій. Прерогативи регіонального розвитку можна класифікувати наступним чином:

природні – чинники, надбані природою, а не створені людьми;

загальні – соціально-економічними чинники, сформовані у результаті діяльності людини;

унікальні – чинники, що виокремлюють один регіон від інших та не піддаються легкому копіюванню іншими; часто є синтезом природних і загальних переваг.

Важливою складовою формування механізму розвитку територій є визначення концептуальних підходів до розвитку сільських територій. На цьому етапі завершується аналіз ситуації та починається формулювання положення, якого необхідно досягти в нашому регіоні зі стратегічної точки зору. Концепція розвитку відображає систему поглядів щодо бажаного стану територій у майбутньому та визначає напрями формування економічного механізму розвитку сільських територій з урахуванням внутрішніх ресурсів і зовнішніх викликів. Вдало побудована концепція відтворює взаємозв'язок між внутрішнім та зовнішнім аспектами. Внутрішній аспект охоплює сукупність поглядів зацікавлених сторін регіону стосовно положення, якого необхідно досягти протягом певного стратегічного періоду. Зовнішній аспект демонструє конкурентні позиції, які необхідно завоювати у відповідному середовищі. Конкурентні позиції мають ґрунтуватися на унікальних конкурентних перевагах,

які притаманні регіону або які можна створити згідно до його зовнішніх можливостей [166]. Концепція розвитку визначає напрями майбутнього розвитку територій та формує підґрунтя для ефективного використання економічних, соціальних і природних ресурсів у процесі реалізації механізмів розвитку сільських територій. Процес розроблення окреслює напрацювання єдиної точки зору стосовно майбутнього регіону. Колективно сформована перспектива, відтворена в концепції розвитку, являє собою синтез вже існуючих у регіоні норм і цінностей та нових, які можна застосувати в майбутньому задля подолання проблем та забезпечення сталого розвитку. Створення концепції розвитку охоплює формування відповідей на два головні питання: яку конкурентну позицію ми намагаємось отримати в нашому економічному середовищі; якого типу соціально відповідальне товариство ми намагаємось побудувати. Завершальним етапом формування механізму розвитку територій є визначення цілей розвитку та інструментів їх досягнення. Цілі розвитку формуються на основі визначених пріоритетів та напрямів розвитку територій. На цьому етапі відбувається деталізація механізмів реалізації розвитку сільських територій, визначаються основні інструменти державної підтримки та конкретизуються результати, яких необхідно досягти у довгостроковому періоді. Завершальна складова стратегічної платформи охоплює формування стратегічних цілей та моніторинг їх адаптування [139]. Моніторинг реалізації механізмів розвитку територій передбачає оцінювання узгодженості заходів розвитку між різними рівнями управління та секторами економіки. Допоміжний аспект адаптування стратегічних цілей містить перевірку відповідності просторовим параметрам там, де ці параметри є необхідними для досягнення цілей, а також, де існують певні територіальні плани [89]. Така узгодженість необхідна для забезпечення ефективного функціонування економічного механізму розвитку сільських територій, раціонального використання фінансових ресурсів та досягнення збалансованого соціально-економічного розвитку територіальних громад. Плани регіонального розвитку мають бути узгоджені з національними пріоритетами та містити план реалізації цих

пріоритетів. Кількість цілей розвитку повинна бути оптимальною для забезпечення концентрації ресурсів та підвищення ефективності реалізації механізмів розвитку територій. Занадто велика кількість цілей розпорошуватиме обмежені ресурси розвитку та знижуватиме ефективність реалізації стратегії. Наступною складовою формування економічного механізму розвитку сільських територій є компонентна платформа, яка охоплює підготовку планів соціального розвитку, економічного розвитку та захисту навколишнього середовища. Кожен із компонентів механізму розвитку територій має власну специфіку. Нижче наведена схема демонструє основні питання та сфери інтересів кожного компонентного плану (рис. 1.9).

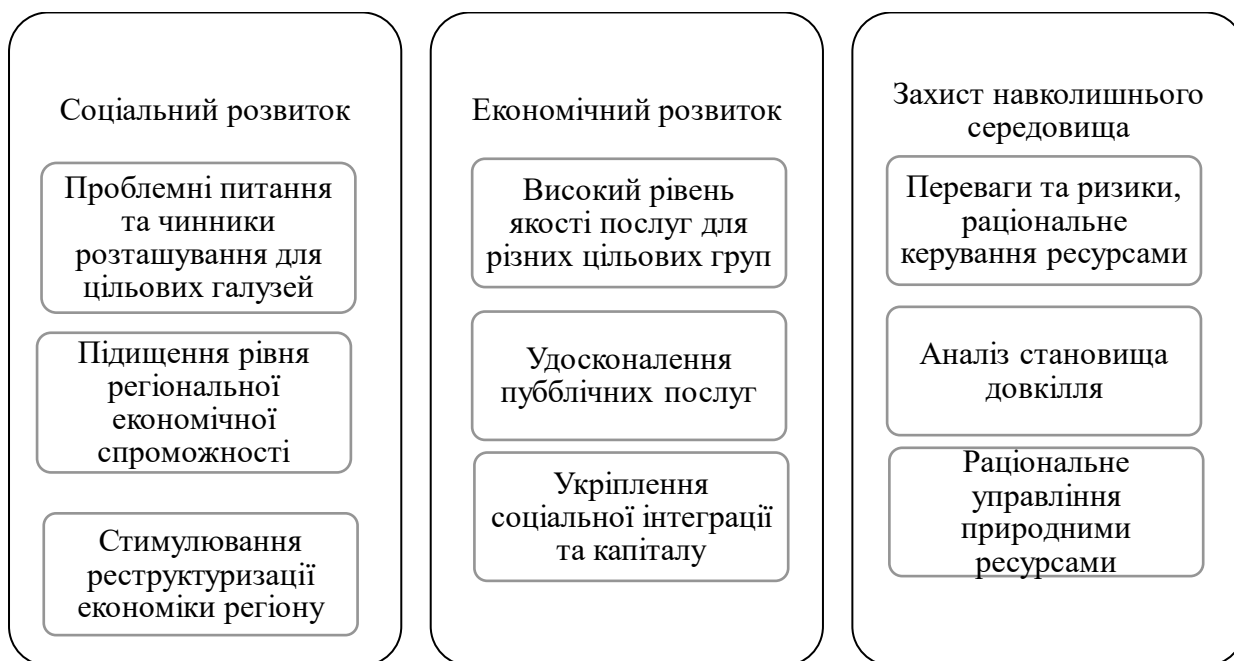

Рис. 1.9. Основні складові формування економічного механізму розвитку сільських територій*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [89; 92]

План соціального розвитку пов'язаний з якістю публічних послуг. Плани соціального розвитку включають економічні, соціальні, культурні, спортивні та інші зміни в регіоні, які необхідно здійснити для покращення реалізації прав і потреб громадян. Ефективна реалізація планів соціального розвитку гарантує рівні можливості та підвищує рівень соціальної інтеграції [92]. Крім того, соціальний розвиток слід розглядати як інвестиції в соціальне благополуччя

населення, створення умов для його участі в соціальному та економічному житті, а не лише як надання економічної та іншої підтримки вразливим групам населення з суспільної необхідності. План економічного розвитку акцентує діяльність на покращення регіональної економіки. Спочатку необхідно проаналізувати висновки соціально-економічного дослідження, SWOT-аналізу та стратегічних напрямків, що передбачено стратегічною платформою – для концентрації на важливих для економічного розвитку регіону чинниках [100]. Додаткові питання аналізуються та досліджуються спеціалістами та групами із певних зацікавлених сторін задля розуміння економічних можливостей та проблем регіону. План захисту навколишнього середовища забезпечує відповідальне та стабільне управління навколишнім середовищем та природними ресурсами. Такий план має слідувати економічному розвитку та бути частиною соціального розвитку. Необхідна для розроблення плану захисту навколишнього середовища інформація міститься у соціально-економічному аналізі. Соціально-економічний аналіз налічує перелік екологічних проблем, а також дослідження можливого впливу на здоров'я людини, навколишнє середовище та рівень якості життя [160]. Визначення прерогатив розвитку допомагає перемістити центр уваги на сферу захисту навколишнього середовища та план покращення його майбутнього становища. Завершальною складовою формування економічного механізму розвитку сільських територій є імплементаційна платформа. Імплементаційна складова є однією з головних для ефективного функціонування економічного механізму розвитку сільських територій, оскільки забезпечує передумови для реалізації визначених напрямів розвитку територій. Досягнення визначених цілей розвитку сільських територій потребує ефективного розподілу фінансових, організаційних та людських ресурсів. Формування механізмів реалізації розвитку територій вимагає створення відповідного інструментарію імплементації та координації заходів розвитку. Розробивши компонентний план, необхідно сформулювати основу для його впровадження. Імплементаційна платформа механізму розвитку територій включає такі складові:

- імплементаційний план;
- фінансовий план;
- моніторинг та оцінювання;
- стимулювання конкурентоспроможності [9].

Імплементаційний план є одним із базових елементів економічного механізму розвитку територій та передбачає реалізацію пріоритетних заходів і проєктів розвитку сільських територій:

- оцінювана вартість та очікувані джерела фінансування;
- тема проєкту чи заходу;
- визначений термін впровадження;
- координація впровадження;
- показники впливу на проєкту чи захід [9].

Фінансовий план є важливим елементом економічного механізму розвитку сільських територій, який забезпечує управління фінансовими ресурсами та реалізацію заходів державної підтримки територій. Ефективно побудований фінансовий план повинен виконувати наступні функції:

- вчасний аналіз очікуваних витрат на впровадження стратегії та їх коригування відповідно до наявних джерел фінансування;

- систематизоване та ефективне планування та надання необхідних фінансових ресурсів;

- раціональне використання фінансових ресурсів для реалізації механізмів розвитку територій та заходів державної підтримки;

- розгляд бюджету та його моделювання, оцінювання фінансового потенціалу регіону;

- зміна напрямку на довгострокове (від трьох років) фінансове управління;
- емісія муніципальних облігацій;

- застосування моделей державно-приватного партнерства;

- організація заявок на одержання ресурсів від програм розвитку державного рівня, ЄС та інших донорів [11].

Робоча група з опрацювання фінансового плану проводить наступну перевірку:

аргументованості фінансових прогнозів; за умов хибного фінансового передбачення виділяються ресурси для проведення передпроектного дослідження та надання техніко-економічних обґрунтувань задля висвітлення технічних завдань, періодизація реалізації, витрат та джерел фінансування;

спроможності державного та регіонального фінансування; за умови недостатнього фінансування, що не в змозі покрити необхідні витрати на реалізацію, необхідно знайти альтернативні джерела; наприклад, відмова від реалізації заданих проектів та заходів або їх відтермінування; за умови перевиконання бюджету – навпаки варто переглянути фінансовий план та додати заходів та проекти;

спроможності фінансування з інших джерел; якщо зовнішніх фінансових джерел недостатньо, необхідно планувати альтернативні, інакше проведення певних проектів та заходів має бути відкладено; нові події та проекти можуть бути додані, якщо будуть доступні додаткові джерела [60].

Фінансовий план є не тільки засобом планування, але й використовується на етапі моніторингу стратегії. Аналіз фінансового плану охоплює впровадження стратегії та збігається з річним бюджетним циклом [60]. За умов відхилень, пов'язаними із проблемами з реалізацією, низького фінансування або появою нових фінансових джерел, фінансовий план модернізують частіше. Важливим елементом економічного механізму розвитку сільських територій є процес моніторингу та оцінювання результативності реалізації заходів розвитку. Моніторинг включає оцінювання рівня досягнення визначених цілей розвитку територій та результативності реалізації механізмів державної підтримки; спряє процесу ухвалення рішень та гарантує раціональне управління процесом впровадження стратегії. Механізм моніторингу гарантує доступність необхідних даних, здійснення всіх заходів згідно плану використання ресурсів у встановлені терміни. Таким чином, будь-які можливі відхилення будуть вчасно виявлені. Це формує підґрунтя для застосування коригувальних дій за необхідністю задля

реалізації у відповідності згідно із початковим планом. Моніторинг включає послідовний збір інформації про фактично проведені заходи у порівнянні із плановими. Моніторинг включає дві сторони: технічну та фінансову [97]. Технічний моніторинг стосується впровадження запланованих заходів та досягнення результатів. Фінансова сторона направлена на виділення необхідного бюджету задля проведення планових заходів. Моніторинг проекту відбувається у процесі його реалізації, згідно з графіком звітності. За умови підготовки звіту про реалізацію кожні три місяці, моніторинг має бути проведений згідно із графіком. Відповідальні за моніторинг групи мають бути забезпечені часом та доступом до інформації за підтримки певних установ. Моніторинг-звіти, зазвичай, надходять до органів влади, донорів та/або агентств, які проводять фінансування необхідних заходів, або певних регіональних органів. Оцінювання – це процес систематичної перевірки рівня ефективності, результативності, впливу, стабільності та актуальності проекту в рамках окреслених цілей. Визначені аспекти оцінювання є базовими. Процес оцінювання проходить через проектну документацію, звітність з моніторингу та іншу необхідну інформацію, сформовану в ході досліджень та опитувань. Оцінювання проводиться незалежним органом задля забезпечення максимального рівня неупередженості [97]. Аналогічно до процесу підготовки звітності та моніторингу, оцінювання проводиться, враховуючи проекти та заходи, компонентні плани, стратегічні цілі. Якщо моніторинг узгоджено зі звітним періодом, оцінка проводиться відповідно до оновленого графіка реалізації стратегії та її компонентів. Завершальним елементом формування економічного механізму розвитку сільських територій є стимулювання конкурентоспроможності територій. Реалізація механізмів розвитку сільських територій потребує значних людських, фінансових та матеріальних ресурсів. Хоча наявність фінансування видається одним з найважливіших чинників реалізації стратегії, це не зовсім так. Найбільш важливими є організаційна структура та людський потенціал. Якщо цих аспектів бракує, їх не можна легко і швидко компенсувати фінансовими ресурсами [110]. На ранньому етапі реалізації механізмів розвитку територій необхідно провести

оцінювання наявного ресурсного та організаційного потенціалу територій [138]. Дослідження надає рекомендації стосовно раціональних організаційних рішень та необхідності розвитку людських ресурсів. Доцільним є формування спеціалізованих структур або координаційних підрозділів, відповідальних за реалізацію заходів розвитку сільських територій та координацію механізмів державної підтримки. Цей підрозділ може включати регіональні спеціальні департаменти, агенції територіального розвитку та інші органи, відповідальні за повсякденну реалізацію стратегії. Підрозділ повинен мати певні визначені завдання стосовно запуску проектів, моніторингу та звітності про перебіг реалізації. Вдале дослідження також повинно визначити зацікавлені сторони, що спроможні взяти на себе проведення певних заходів з плану реалізації. Такі регіональні зацікавлені сторони, зазвичай, запрошують до участі у процесі імплементації стратегії та мають отримати завдання в тих галузях, де вони спроможні зробити максимальний внесок. Організоване партнерство у широкому колі та сформоване у процесі розроблення стратегії, може продовжувати свою діяльність на етапі реалізації шляхом перетворення його в дещо регіональний форум партнерства [16]. Такий форум нестиме рекомендаційний характер. Створення регіональних партнерських форумів заохочується регіональною владою. Регіональний підрозділ, відповідальний за реалізацію стратегії, виконує функції секретаріату форуму, надаючи інформаційну та матеріально-технічну підтримку діяльності форуму та впроваджуючи його рекомендації [16]. На основі результатів оцінювання ресурсного та організаційного потенціалу територій мають бути розроблені заходи щодо підвищення ефективності реалізації механізмів розвитку сільських територій. Найбільш поширеним інструментом у цій сфері є методологія управління проектним циклом [11]. Попри різноманітність моделей та підходів до розвитку територій, основну роль відіграють процеси аналізу, планування та реалізації механізмів розвитку сільських територій. Можливість ітерації на якісно новому рівні передбачається за необхідністю. Вибір моделі стратегії та методологія її розроблення зазвичай відбувається із врахуванням потреб та особливостей території. Методологію

формування економічного механізму розвитку сільських територій можна поділити на такі етапи:

- підготовка процесу стратегічного планування;
- дослідження становища та результатів розвитку території;
- формування головної мети, бачення, альтернатив та напрямів розвитку;
- розроблення плану дій та інструментів імплементації стратегії;
- ухвалення рішень щодо впровадження стратегії;
- реалізація та моніторинг [103].

Ці етапи проходять через спеціальні робочі групи, які розробляють плани та приймають всі важливі рішення щодо економічного розвитку регіонів. Згідно пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України, з метою налагодження ефективної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у питаннях розвитку місцевого самоврядування, регіональної організації влади, проведення реформ у сфері децентралізації управління регіональним розвитком та формування оптимальних моделей розв'язання проблем життєзабезпечення регіонів при Президентові України утворюється консультативно-дорадчий орган. Було вирішено утворити Раду регіонального розвитку як інституцію та затвердити Положення про Раду регіонального розвитку [65]. Головними завданнями Ради є:

- сприяти ефективній взаємодії між органами державної влади, в тому числі територіальними державними адміністраціями, та місцевими органами влади з метою вдосконалення державного будівництва та формування сучасного підходу до регіонального розвитку;

- координує перспективи соціально-економічного та гуманітарного розвитку регіону, системи подолання диспропорцій розвитку, ефективного використання економічного потенціалу регіону, підвищення інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності регіону;

- напрацювання пропозицій стосовно спрямованості, пріоритетів та процедур впровадження адміністративно-територіальної реформи, утворення діючого місцевого самоврядування та територіальної організації влади,

зважаючи на стандарти Європейської хартії місцевого самоврядування, проведення регіональної державної політики у сфері кадрового забезпечення державного управління в регіонах та законодавчого упорядкування поданих питань;

визначення прийнятних шляхів подальшого розвитку політично і економічно дієздатної місцевої влади;

розробка ініціатив, що демонструють першочергові заходи з впровадження європейських демократичних стандартів у сферах регіональної організації місцевого самоврядування, раціоналізації співпраці між регіональними громадами та державою і гарантування взаємної відповідальності за системний розвиток регіону;

підтримка інтересів регіонів і особливостей розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць у програмі нормативно-правових актів з питань регіональної політики, загальнодержавних проектах та інших державних орієнтованих планах економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного характеру та охорони довкілля;

оволодіння міжнародним досвідом у сфері інноваційних стратегій розвитку територій та проведення заходів щодо його практичного втілення;

контроль за станом виконання актів Президента України щодо питань державної регіональної політики та напрацювання ініціатив з активізації виконавської дисципліни;

розбір законодавства України за питаннями розвитку регіонів розвитку, органів місцевого самоврядування та територіальної організації влади, напрацювання рекомендацій щодо його удосконалення;

координація роботи стосовно утворення складу делегації України в Конгресі місцевих і регіональних влад Ради Європи [65].

Протягом останніх років Україна адаптує європейські підходи до формування механізмів розвитку територій та державної підтримки сільських територій відповідно до стандартів Європейського Союзу. Унаслідований стандарт окреслює існування певних обов'язкових елементів Стратегії і самого

процесу стратегічного планування, що поділяється на три базові етапи: аналітичний, планувальний, а також реалізації та моніторингу. Аналітичний етап не дарма є найпершим, оскільки активізує свою роботу ще задовго до початку фактичного опрацювання документу стратегії і генерує низку взаємопов'язаної діяльності, розпочинаючи від збирання статистичних даних, здійснення опитування населення та завершуючи виконаним аналізом вже під час планувального етапу. Зазвичай, за виконання аналітичної частини беруться професіонали. Планувальний етап починає діяти після формування Робочої групи, яка займається розробленням стратегії, і триває до моменту ухвалення документу. У процесі відбувається певна кількість зустрічей Робочої групи, результатом чого є готовий документ. Етап впровадження та контролю розпочинається з моменту офіційного ухвалення Стратегії міською радою і триває протягом усього строку її реалізації, який, як правило, не перевищує 10 років. На цьому етапі особливого значення набувають організація виконання визначених заходів, забезпечення їх необхідними фінансовими, матеріальними та кадровими ресурсами, а також систематичний моніторинг досягнення запланованих результатів. Оцінювання реалізації стратегії має здійснюватися на основі визначених індикаторів, що дають змогу своєчасно виявляти відхилення від запланованих показників, оцінювати результативність управлінських рішень та за необхідності коригувати напрями і механізми реалізації стратегічних завдань. Розроблення плану заходів з реалізації державної стратегії регіонального розвитку України організовує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує утворення державної регіональної політики, разом з іншими центральними органами виконавчої влади в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України [109]. Подана інформація свідчить про те, що формування економічного механізму розвитку сільських територій є безперервним процесом, який охоплює аналіз, планування, реалізацію та моніторинг заходів розвитку територій. Важливою умовою результативності такого процесу є забезпечення взаємозв'язку між окремими етапами стратегічного планування та їх орієнтація на єдині пріоритети розвитку

територій. На аналітичному етапі формується інформаційна база для визначення проблем, ресурсних можливостей і потенційних напрямів розвитку, тоді як на планувальному етапі результати аналізу трансформуються у систему цілей, завдань та конкретних заходів. На етапі реалізації забезпечується практичне використання визначених інструментів і ресурсів, а моніторинг та оцінювання дають змогу встановити рівень досягнення запланованих результатів і своєчасно виявити необхідність коригування управлінських рішень. Таким чином, стратегічне планування доцільно розглядати не як послідовність відокремлених процедур, а як цілісну систему взаємопов'язаних управлінських дій, що забезпечує адаптивність економічного механізму розвитку сільських територій до змін зовнішнього середовища. Особливого значення це набуває в умовах надзвичайних викликів, коли зміна ресурсних можливостей, соціально-економічних умов та пріоритетів державної політики потребує постійного перегляду й актуалізації стратегічних орієнтирів. Формування економічного механізму розвитку сільських територій ґрунтується на чітко визначених принципах сталого територіального розвитку, дотримання яких забезпечує системність, послідовність та узгодженість управлінських рішень. Такі принципи створюють основу для ефективного використання ресурсного потенціалу територій, забезпечення балансу економічних, соціальних та екологічних інтересів, підвищення спроможності територіальних громад і досягнення довгострокових цілей їх розвитку (табл. 1.2). Водночас дотримання зазначених принципів дозволяє забезпечити адаптивність економічного механізму до змін зовнішнього середовища та специфічних потреб окремих територіальних громад. Їх практична реалізація сприяє узгодженню стратегічних пріоритетів із ресурсними можливостями територій та підвищенню результативності використання інструментів державної підтримки. У сукупності це формує передумови для зміцнення економічної стійкості сільських територій та забезпечення їх збалансованого розвитку в довгостроковій перспективі.

**Принципи формування економічного механізму
розвитку сільських територій***

Принципи	Визначення
1	2
Орієнтування на потреби й інтереси населення	Ефективні стратегії вимагають підходу, орієнтованого на людей, який дозволяє найбільш вразливим і маргіналізованим групам, особливо бідним, жити краще в довгостроковій перспективі.
Узгодженість пріоритетів розвитку сільських територій	Для ефективного формування економічного механізму розвитку територій необхідне узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін. Усі політичні партії мають розділяти загальну концепцію та взяти на себе відповідальність стосовно її втілення таким чином, щоб за умови зміни партії новий уряд не вбачав би в діючій стратегії лише частину політики свого попередника.
Всебічність та єдність	Стратегії розвитку територіальних громад мають бути напрацьовані шляхом поєднання економічних, соціальних та екологічних завдань. За умов, коли таке поєднання є неможливим або обмеженим, варто досягти компромісу.
Орієнтація на ефективне використання бюджетних ресурсів	Стратегія повинна повністю відповідати бюджетному процесу, що гарантуватиме проведення запланованих проектів, направлених на досягнення цілей, згідно з наявними фінансовими ресурсами та не дозволить їм обернутися «пустими обіцянками». Незначний потенціал та обмеженість у часі також впливатимуть на рівень досягнення бажаних результатів.
Здійснення глибокого дослідження становища розвитку територіальної громади	Пріоритети мають формуватися, ґрунтуючись на глибокому дослідженні наявної ситуації, прогнозованих тенденцій та можливих ризиків, а також на аналізі взаємозалежності між місцевими, національними та глобальними питаннями.
Моніторинг та оцінювання результативності механізмів розвитку	Обов'язковою складовою стратегії повинні бути моніторинг та оцінювання, започатковані на чітких показниках, що розпочинають певні процеси, контролюють їх перебіг, вносять необхідні зміни та вчасно визначають необхідність у перегляді плану дій стосовно впровадження стратегії.
Відповідальність органів місцевого управління за реалізацію механізмів розвитку	Чимало стратегій раніше ухвалювались під зовнішнім тиском або за вимогою міжнародних агенцій з розвитку. Втім для раціонального функціонування стратегій важливо, щоб територіальні громади самостійно піднімали питання їх розроблення та реалізації.

1	2
Координація реалізації механізмів розвитку територій	Довгострокові зобов'язання є обов'язковою складовою впровадження змін стосовно політики та інституційних реформ, забезпечення фінансовими ресурсами та упорядкованим розподіленням відповідальності за впровадження стратегії.
Удосконалення механізмів розвитку територій та державної підтримки	Стратегія сталого розвитку не є новим інструментом планування. Вона ґрунтується вже існуючих аспектах розвитку країни на національному, регіональному та місцевому рівнях, поєднуючи, доповнюючи та узгоджуючи між різні механізми та процедури планування. Для управління механізмами та процесами, визначення та мінімізації потенційних розбіжностей необхідна належна організація всього процесу розроблення стратегії. На старті даного процесу необхідно розподілити ролі й обов'язки.

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі [107; 108; 109; 110]

Формування економічного механізму розвитку сільських територій передбачає підтримку територіальних громад із соціально-економічними проблемами, недостатнім рівнем ресурсного забезпечення, демографічними втратами, інфраструктурними обмеженнями та підвищеним впливом надзвичайних викликів. Важливим складником такого механізму є державна підтримка, спрямована на забезпечення збалансованого розвитку територій, збереження економічного потенціалу громад та підвищення ефективності використання місцевих ресурсів. Стратегія окреслює типи територій, які потребують особливої уваги з боку держави та спеціальних інструментів і механізмів сприяння їх розвитку, а саме:

агломерації – це територіальні скупчення поселень (переважно міських), що утворюють єдине соціально-територіальне угруповання з чисельністю понад 500 000 мешканців, з високою концентрацією населення, капіталу та бізнесу, характеризуються міцними економічними, трудовими, культурними та побутовими зв'язками з суміжними територіями та високим рівнем інфраструктури, економічного розвитку та надання послуг. Місто характеризується високим рівнем інфраструктури, економічного розвитку та надання послуг;

великі міста – чисельність населення понад 100 тис. осіб;

середні міста – чисельність населення від 50 до 100 тис. осіб;

малі міста – чисельність населення до 50 тис. осіб;

монофункціональні міста: міста, розвиток яких пов'язаний з реалізацією однієї виробничої функції, класифікуються як центри вуглевидобутку, видобутку рудної та нерудної сировини, хімічної та нафтопереробної промисловості. Внаслідок занепаду важливих галузей промисловості в цих містах спостерігається депопуляція населення, погіршення стану довкілля та зростання безробіття;

неблагополучні громади: громади, які відразу мають такі характеристики: густоту сільського населення менше 15 осіб на квадратний кілометр; відстань до найближчого міста з населенням 50 000 і більше осіб становить понад 40 хвилин їзди автомобілем (приблизно 40 км дорогою з твердим покриттям); громади, в яких кількість населення скоротилася більш ніж на 40% у період з 2014 року по 2024 рік;

Гірські райони Українських Карпат – територіальні громади, до складу яких входить хоча б один населений пункт, розташований у гірській місцевості, яким надано статус гірських відповідно до Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» [115];

макрорегіон Азовського та Чорного морів – це територія України, що прилягає до морського узбережжя або до узбережжя морських заток та лиманів у межах доступної відстані до 30 км [115];

зона впливу міжнародних транспортних коридорів: території України в межах 15 км від міжнародних автомобільних доріг національного значення;

прикордонні території – території, безпосередньо прилеглі до державних кордонів;

прикордонні території з несприятливими умовами – територіальні громади, що розташовані поблизу кордону та перебувають у відносинах, які передбачають додатковий рівень безпеки державного кордону, обмеження на переміщення товарів та осіб, перешкоди для розвитку регіональної економіки та залучення інвестицій (Російська Федерація, Республіка Молдова, Придністров'я)

у межах 30 км від кордону або лінії розмежування відповідно до «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» [115];

тимчасово окупована територія України – частина території України, тимчасово окупована внаслідок збройного вторгнення Російської Федерації, відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території», в межах його дії [115];

території та об'єкти природно-заповідного фонду – території та об'єкти природно-заповідного фонду, їхні функціональні зони та заповідні урочища, території, зарезервовані для заповідання, території екомережі та об'єкти екомережі, території Смарагдової мережі, водно-болотні угіддя міжнародного значення, біосферні території програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера». Заповідні території, об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО відповідно до Закону України «Про Національну базу геопросторових даних» [115].

Такий підхід сприяє зменшенню диспропорцій розвитку сільських територій шляхом концентрації фінансових, організаційно-економічних та управлінських інструментів державної підтримки на найбільш вразливих громадах, що дозволяє забезпечити ефективніше використання ресурсного потенціалу та адаптацію територій до надзвичайних викликів. Для глибокого розуміння процесів планування стратегії розвитку та пріоритетів розвитку територій вкрай важливо досліджувати зарубіжний досвід. Особливого значення в сучасних умовах набуває формування економічного механізму розвитку сільських територій, який повинен забезпечувати збалансоване використання ресурсного потенціалу громад, підтримку місцевої економіки, розвиток інфраструктури та адаптацію територій до надзвичайних викликів із урахуванням європейських підходів до територіального розвитку. Стратегічні цілі та завдання економічного розвитку України неодноразово визначалися в середньо- та довгострокових концепціях і стратегіях соціально-економічного розвитку регіону, також у документах галузевого та місцевого рівнів, але так і не були досягнуті в реальності. Це пов'язано насамперед з тим, що розроблені

стратегічні документи не становлять цілісної системи в цілому, а більшість поставлених у них цілей дуже слабо взаємопов'язані між собою [17]. Крім того, значна частина таких документів недостатньо враховує особливості розвитку сільських територій та територіальних громад, їх ресурсний потенціал, економічні потреби, специфіку функціонування місцевої економіки та вплив надзвичайних викликів, що знижує ефективність формування економічного механізму розвитку територій і реалізації механізмів державної підтримки. Відсутній також механізм моніторингу реалізації конкретних напрямів економічної політики, спрямованих на досягнення задекларованих планів і програм, стратегічних цілей і завдань, відповідальних за реалізацію економічної політики в регіоні. Як наслідок, прийняті документи стратегічного планування не є орієнтиром для дій органів влади та підприємств. Спроби різних відомств вирішувати поточні проблеми призводять до того, що заходи, які вони впроваджують, не тільки не узгоджуються між собою, але часто є суперечливими, що ще більше ускладнює досягнення цілей і завдань економічного розвитку. На національному рівні, а також на середньому та регіональному рівнях прийнято низку законів та законопроектів щодо стратегічного планування. Однак імплементація таких законів не вирішує автоматично проблем, пов'язаних з виконанням заходів соціально-економічного розвитку для здобутку стратегічних цілей і завдань [17]. Для вирішення цих проблем може допомогти досвід країн, які успішно реалізували регіональні програми соціально-економічного розвитку із застосуванням стратегічного підходу. Світовий досвід показує, що стратегічне планування може бути використане для вирішення широкого кола бізнес-проблем – від розвитку окремих підприємств (мікрорівень) та регіональних утворень (мезорівень) до розвитку економіки в цілому (макрорівень) [167]. Наприклад, французька система стратегічного планування є, по суті, індикативною, що дозволяє узгоджувати позиції держави і приватного сектору та охоплює стратегічні сфери національного розвитку, сприяючи зменшенню невизначеності та збалансованості національної економіки. При цьому використовуються

переважно непрямі методи впливу на державний і приватний сектори економіки, основна увага приділяється досягненню коротко- та середньострокових прогнозів. Більшість заходів в рамках стратегічного плану економічного розвитку не переслідують регіональних цілей, але в цілому стратегія має певні широкі вираження [167]. Стратегія, розроблена Комісією з комплексного планування, визначає поточні регіональні проблеми та перспективи, специфічну роль приватного сектору в економічному розвитку простору, принципи регіонального планування, ідентифікує регіональний розвиток у масштабі європейського регіонального поділу, зміцнює співпрацю між державами-членами Ради Європи та визначає сфери участі регіональних та індивідуальних економічних суб'єктів [167]. У Франції, як і в більшості європейських країн, регіональний елемент у формуванні та реалізації стратегій економічного розвитку розглядається як постійний складник державної політики, зокрема у сфері підтримки сільських територій, розвитку місцевої економіки, модернізації інфраструктури та стимулювання малого і середнього підприємництва. При цьому, окрім самої стратегії економічного розвитку, слід звернути увагу на механізм її розробки, який дозволяє державі та іншим економічним суб'єктам узгоджувати свої інтереси та об'єднувати зусилля для вирішення економічних проблем. Він базується на консультаціях та узгодженні параметрів національного плану з представниками приватного сектору. При цьому всі економічні суб'єкти, зокрема регіональні та місцеві органи влади, беруть безпосередню участь у процесі планування. На основі цієї узгодженої структури стратегія окреслюється шляхом включення приватних інвестиційних проєктів, які відповідають стратегічним орієнтирам розвитку національної економіки. Стратегічне планування економічного розвитку характеризується чітким розмежуванням обов'язкових та випереджувальних аспектів. Таким чином, стратегії у Франції є засобом позитивного комунікаційного впливу держави на розвиток національної економіки. Загалом, механізми, які формують стратегії економічного розвитку, дозволяють французькій системі планування ефективно функціонувати як прогностичний індикатор економічної кон'юнктури [188]. У

2000 році Франція запровадила реформу стратегічного планування під назвою SRU (Солідарність та оновлення міст), виконання якої спрямована на досягнення таких основних цілей:

трансформувати комплексні плани (КП) у регіональні інтегровані плани (РІП) та відновити міжмуніципальне планування;

реформувати муніципальне планування, перетворивши плани землекористування (ПЗ) на місцеві плани ресурсів, буквально місцеві енергетичні плани (МЕП), сумісні з SCoT;

при реалізації стратегічних планів розвитку слід підкреслити, що муніципалітети повинні прагнути до послідовної реалізації національної політики та рішень щодо приєднання земель відповідно до планів та проектів сталого розвитку (ПСР) території, на якій вони розташовані, і повинні бути включені до ПМР або ПМУ;

згідно з ДСПР, це дозволить планувати поза рамками зонування існуючих земель та земель, які будуть приєднані до муніципальної території в майбутньому, як при розробці СМТ, так і при формуванні ПМГ, оскільки напрямки розвитку, визначені як пріоритетні для даного муніципалітету, будуть можна буде визначити напрямки розвитку, визначені як пріоритетні для даного муніципалітету [188].

Нові цілі планування були внесені до стратегічного плану міста на основі законодавства, прийнятого на державному рівні:

боротьба з відступом сільського господарства та природних територій;

створення або відновлення екологічних зон та умов для формування в цілому сприятливого екологічного середовища;

боротьба зі зміною клімату та можливі етапи адаптації до зміни клімату;

зменшити викиди газу, щоб запобігти «зеленому ефекту», заощадити споживання енергії та зберегти викопні види палива.

Стратегічне планування в Німеччині спирається на чотири рівні: федеральні, федеральні землі, регіональні та муніципальні [183]. Федеральний рівень встановлює рамки для умов просторового економічного розвитку

німецьких територій. На рівні федеральних земель розробляється план територіальної організації, який визначає основні положення територіальної організації та розвитку федеральних земель. На територіальному рівні (який є частиною федеральної землі) стратегічне планування економічного розвитку здійснюється за допомогою регіональних планувальних об'єднань з широкими економічними та соціальними зв'язками. Регіональні плани визначають цілі, розроблені органами планування на рівні земель. Водночас, на територіальному рівні відбувається координація та узгодження планових рішень окремих громад в межах регіону з цілями національного земельного плану. Основними складовими регіональних стратегічних планів економічного розвитку є муніципальні плани розвитку та довгострокові плани розвитку міст. На муніципальному рівні розробляється комплексний план економічного розвитку громади, а також стратегія розвитку території. На цьому рівні встановлюються рамки повноважень для реалізації стратегічних заходів, а також координації та контролю діяльності основних суб'єктів економічного розвитку відповідно до їхніх стратегічних цілей [183]. Рішення, прийняті на кожному рівні, слугують орієнтирами для планування на нижчих рівнях влади і визначають основний напрямок розвитку. Наприклад, завданням регіонального управління є визначення основних цілей, встановлених на земельному рівні, та координація планувальних рішень різних громад відповідно до цілей земельного планування. Економічний механізм планування розвитку територій у Німеччині базується на досягненні узгодженості економічних інтересів основних суб'єктів розвитку територій, ефективному розподілі ресурсів, підтримці місцевого самоврядування та координації дій між різними рівнями управління. Основними вимогами до процедури стратегічного планування є визначення конкретних учасників процесу стратегічного планування, координаторів та користувачів досягнутих результатів, встановлення чітких пріоритетів регіонального розвитку, забезпечення ресурсами та адекватність організаційної структури координаторів щодо процесу досягнення цілей, визначених у стратегічному плані [183]. Суть стратегічного планування США полягає у виборі пріоритетів розвитку

національної економіки на федеральному рівні та відповідному структуруванні взаємовідносин між федеральним урядом і урядами штатів, бізнесом і суспільством [184]. Стратегічний план регіонального економічного розвитку в США базується на єдиній мережі з дев'яти економічних районів. Ця мережа є основою для комплексного підходу до регулювання регіонального розвитку і знаходиться у віданні Агентства економічного розвитку, спеціалізованого агентства, яке займається депресивними регіонами. Агентство економічного розвитку управляє регіональним розвитком відповідно до національної стратегії, використовуючи різноманітні інструменти, починаючи від податкових пільг і закінчуючи прямим державним фінансуванням окремих проектів і державних закупівель [184]. Система стратегічного планування США характеризується системним регулюванням процесу стратегічного планування через поєднання методів централізованих бюджетних витрат і ринкових механізмів, а також акцентом на короткострокових планових документах (до одного року) [184]. Основними для системи національного стратегічного планування в США є федеральний закон «Про оцінку діяльності урядових агентств». Закон встановлює процедури звітності, процедури вжиття заходів у разі невиконання планів, пріоритети федерального уряду та урядових агентств (департаментів), кінцеві результати (outcomes), управлінські вдосконалення, необхідні на федеральному рівні для забезпечення результатів, індивідуальну відповідальність за досягнення результатів та систему головних виконавчих директорів урядових агентств. У Сполучених Штатах чітко визначені національні пріоритети розвитку, і дії різних місцевих економічних суб'єктів пов'язані з цими пріоритетами. Бажання розвиватися відповідно до цих пріоритетів заохочується різними фінансовими стимулами, преференціями, доступом до інформаційних баз даних та іншими заходами. Діяльність різних міністерств оцінюється з точки зору відповідності національним інтересам. Всі вони сприяють інтеграції різних секторів суспільства та галузей економіки, а також узгодженню їхніх інтересів. Канада прийняла багаторівневу систему директив і планування, де кожен рівень реалізує власну програму, яка відповідає

рекомендованій Урядом Канади стратегії. Відповідно до політики дотримання принципу федералізму, Канада вирішила передати низку елементів реалізації концепції сталого розвитку на різні рівні влади (територіям, провінціям і муніципалітетам). Щодо стратегічних програм розвитку, сформульованих на федеральному рівні, ці органи спрямовують і характеризують напрямок звітності та визначення індикативних елементів розвитку. Додатковим елементом стратегії розвитку є Економічний план Канади (ЕРС), який щорічно розробляється Радою міністрів [184]. Закон визначає обов'язкові елементи стратегічного плану, які повинні розробляти та оприлюднювати органи місцевого самоврядування в Канаді. Це: місія та бачення; контекст (аналіз соціально-економічного розвитку); виклики (основні питання, на які необхідно відповісти у стратегічному плані); стратегічний напрям; можливі сфери діяльності; пілотні сфери та цілі; показники результативності; підготовка таблиці показників та напрямів; внесок у національні пріоритети та напрями розвитку. Важливо також протестувати інструменти, включені до стратегічного плану, в окремих регіонах, які складаються з адміністративно-територіальних одиниць [184]. Крім того, Міністерство фінансів може встановлювати вимоги до представлення інформації в планах, наприклад, щодо періодичності, обсягу та засобів. Однак науковці, які аналізують стратегічні плани розвитку, зазначають, що такі чіткі вимоги на законодавчому рівні зменшують можливість формування проектних планів і тривіалізують стратегію до плану розвитку [193]. Адміністративний контроль є ефективним засобом підпорядкування розвитку окремих підприємств загальнодержавним інтересам. Широке та інтенсивне застосування неформального примусу японськими державними органами представників приватного сектору до певних дій ґрунтується на методі, що використовується в Японії, згідно з яким центральний уряд визначає обсяг заходів регіонального розвитку, а їх реалізацію залишає місцевим органам влади. Згідно даного методу, центральний уряд приймає рішення про загальний напрямок заходів розвитку, на основі якого кожен регіон розробляє регіональний план з урахуванням власних особливостей, який потім затверджується урядом і

впроваджується в життя. Це дозволяє державі об'єднати зусилля для подолання найважливіших проблем, які постають на кожному з етапів розвитку [193]. В Японії процес стратегічного планування економічного розвитку та його реалізації чітко формалізований на законодавчому рівні. Водночас, національні плани соціально-економічного розвитку не мають юридичної сили. Оскільки вони виражаються у вигляді індивідуальних національних планів, вони мають характер керівних принципів, які використовуються для формального структурування діяльності економічних агентів. Однак на практиці обов'язковість виконання параметрів національних стратегічних планів співставна з тими, що визначені в законодавстві [193]. П'ятирічні плани встановлюють найважливіші стратегічні цілі та мають індикативний характер. Це серія урядових програм, спрямованих на мобілізацію економіки для досягнення національних цілей, яка розробляється під керівництвом уряду. Програмний план містить: ідеї щодо найбільш ймовірних шляхів розвитку національної економіки; вказує на проблеми, відповідно якими уряд і бізнес-спільнота можуть зіткнутися всередині країни і за її межами; і надає рекомендації для подолання даних проблем [193]. Оскільки регіональні стратегії економічного розвитку країни зосереджені на загальному розвитку країни, було вирішено, що важливу роль відіграватиме економічне зонування, яке є основою для економічного аналізу та планування розвитку в масштабах всієї країни. Крім традиційних підходів до стратегічного планування, таких як інтеграція стратегій на різних рівнях, забезпечення активного залучення зацікавлених сторін та застосування комплексного підходу, залучення цільових груп, за кордоном поширені наступні принципи стратегічного планування, які є особливо актуальними для української економіки:

він має на меті оцінити процес реалізації заходів стратегії розвитку, їх ефективність та відповідність місцевого розвитку планам та очікуванням;

застосування механізмів, принципів та засад державно-приватного партнерства на регіональному та місцевому рівнях; використання різних джерел фінансування, в тому числі ДПП; впровадження передових технологій;

зрозуміти подальше економічне зростання та конкурентоспроможність території, підготувавши стратегічний документ на основі виявлених сильних сторін та можливостей території;

посилити зовнішньоекономічну складову в стратегічному плануванні регіонального розвитку, що є важливою та невід'ємною сферою економічної діяльності;

посилити експертизу у сфері стратегічного планування та створити систему концентрації висококваліфікованих кадрів, які безпосередньо займаються демонстрацією напрямів та механізмів регіонального розвитку. Безсумнівно, удосконалення цих положень має базуватися на творчому осмисленні зарубіжного та вітчизняного досвіду з урахуванням особливостей нашої країни.

Таким чином, зарубіжний досвід свідчить, що ефективне формування економічного механізму розвитку сільських територій базується на поєднанні державної підтримки, багаторівневого управління, стратегічного планування, моніторингу результативності та широкого залучення місцевих громад до реалізації програм розвитку.

Важливою особливістю зарубіжних підходів є орієнтація не лише на формальне затвердження стратегічних документів, а й на створення дієвих механізмів їх реалізації. Це передбачає чітке визначення відповідальних суб'єктів, джерел фінансування, системи індикаторів, строків виконання та процедур моніторингу досягнутих результатів.

Для України в умовах надзвичайних викликів особливого значення набуває адаптація таких підходів із урахуванням потреб сільських територій, необхідності відновлення економічного потенціалу громад, розвитку інфраструктури, цифровізації управління та забезпечення продовольчої безпеки держави.

1.3. Методичні підходи до формування економічного механізму розвитку сільських територій

Періоди економічної дестабілізації супроводжували розвиток людських суспільств упродовж усієї історії та суттєво впливали на формування механізмів державного регулювання й розвитку територій. Сучасний етап засвідчує, що процеси загострення дисбалансів є характерними для економік більшості країн світу та особливо відчутно позначаються на розвитку сільських територій. На початкових етапах розвитку ринкових відносин економічні потрясіння проявлялися переважно через недостатній обсяг виробництва сільськогосподарської продукції. Починаючи з середини XIX століття, вони набули форм порушення балансу між промисловим виробництвом і платоспроможним попитом, що отримало назву «дефіциту споживання». Якщо до XX століття такі явища мали локальний характер і охоплювали одну або декілька країн, то з розвитком міжнародної торгівлі вони поступово набули глобального масштабу, що сприяло поширенню економічних дисбалансів у світовому просторі [3]. Термін «надзвичайні виклики» використовується для позначення комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів, що виникають у військово-політичній, соціальній та економічній сферах і суттєво впливають на функціонування суспільства та господарської системи. У економічному контексті надзвичайні виклики означають періоди загострення дисбалансів і структурних змін, які супроводжуються коливаннями макроекономічних показників та підвищеною нестабільністю економічного середовища [3]. Надзвичайні виклики доцільно розглядати як переломні етапи розвитку соціально-економічної системи, що виникають унаслідок раптових або суттєвих змін зовнішнього чи внутрішнього середовища та формують складні перехідні умови її функціонування [18]. Економічні та фінансові виклики є особливим етапом розвитку системи, що характеризується суттєвими структурними змінами, порушенням рівноваги та балансу внаслідок динамічних змін в її елементах, що можуть зумовлювати негативні соціально-економічні наслідки [15]. Економічні

виклики є складовою процесів економічного розвитку, що зумовлюються диспропорціями у процесах виробництва, обміну та споживання та проявляються погіршенням соціально-економічного становища держави й розвитку сільських територій. За таких умов особливого значення набуває формування економічного механізму розвитку сільських територій, спрямованого на забезпечення адаптації територіальних громад до надзвичайних викликів та підтримку їх соціально-економічної стійкості. Вони можуть супроводжуватися спадом виробництва, порушенням виробничих зв'язків, зростанням кількості неплатоспроможних суб'єктів господарювання, підвищенням рівня безробіття та інфляції, що впливає на рівень життя населення. Такі процеси відображають наявність системних економічних та фінансових викликів [15]. Слід зазначити, що поряд із суттєвим впливом періодів економічної дестабілізації на соціально-економічний розвиток країн, такі етапи можуть розглядатися як закономірна фаза соціально-економічної системи, необхідна для подолання накопичених дисбалансів і структурних суперечностей. У цьому контексті надзвичайні економічні виклики не завжди мають виключно руйнівний характер і можуть виступати чинником оновлення та подальшого розвитку системи. Аналіз підходів вітчизняних та зарубіжних дослідників різних періодів до трактування явищ економічної дестабілізації та системних змін дозволяє глибше розкрити сутність економічних та фінансових викликів (Додаток Г). На основі узагальнення наукових підходів до трактування процесів економічної дестабілізації доцільно запропонувати уточнене визначення поняття економічних та фінансових викликів, під якими слід розуміти суттєві зміни у перебігу економічних процесів, що можуть виступати переломним моментом розвитку та зумовлювати порушення стабільності функціонування економічної системи. Економічні та фінансові виклики відіграють важливу роль у динаміці розвитку економічної системи, зокрема:

сприяють послабленню або усуненню застарілих елементів існуючої системи;

стимулюють формування та поступове утвердження нових структурних елементів, що визначають подальший цикл розвитку;

забезпечують відбір елементів системи, які проходять перевірку на стійкість та адаптивність з метою їх подальшого функціонування в майбутніх умовах [7].

В умовах надзвичайних викликів важливого значення набуває використання методичних підходів до формування економічного механізму розвитку сільських територій, який має забезпечувати ефективне використання ресурсного потенціалу громад, підтримку місцевої економіки, адаптацію механізмів державного регулювання та підвищення рівня продовольчої безпеки. Економічні та фінансові виклики у своєму розвитку проходять кілька послідовних етапів:

латентний етап, на якому передумови дестабілізації вже формуються, однак їх вплив ще не має вираженого характеру;

етап загострення, що характеризується посиленням структурних диспропорцій, погіршенням основних економічних показників та активізацією процесів у системі;

етап стабілізаційних заходів, під час якого здійснюється адаптація до нових умов функціонування та формуються передумови для відновлення рівноваги;

етап відновлення та структурної зміни, що передбачає реалізацію програм розвитку, реструктуризацію підсистем, поступове покращення соціально-економічних показників та посилення позитивної динаміки [7; 8].

Виникнення економічних та фінансових викликів зумовлюється накопиченням структурних диспропорцій у системі, що впливає на функціонування економічного механізму розвитку територій, ефективність державної підтримки та рівень соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад. Слід зазначити, що дисбаланс між продуктивною та непродуктивною працею, а також недостатній розвиток товарно-грошових відносин можуть посилювати вплив зовнішнього середовища на соціально-

економічну систему. У таких умовах надзвичайні виклики часто зумовлюються дією зовнішніх факторів (зокрема стихійних лих, природних катаклізмів або геополітичних змін) та мають ознаки раптовості й високого рівня невизначеності [11]. Об'єктивні коливання виробництва, що проявляються у фазах підйому та спаду, формують циклічний характер економічного розвитку та є предметом дослідження теорії економічних циклів. У межах цієї теорії періоди загострення дисбалансів та дестабілізації розглядаються як закономірний етап циклічної динаміки, що зумовлює виникнення економічних та фінансових викликів. Починаючи з XIX століття, ринкові економіки демонструють циклічний характер розвитку, що проявляється у чергуванні фаз піднесення та спаду економічної активності. Регулярні та повторювані коливання у сфері суспільного виробництва протягом тривалого періоду часу свідчать про циклічність економічної динаміки. Водночас циклічність не означає механічного повторення однакових процесів, а має характер поступального руху по спіралі, виступаючи формою еволюційного розвитку економічної системи [8]. Таким чином, динаміка економічного розвитку має складний і циклічний характер, а періоди загострення диспропорцій та посилення нестабільності виступають закономірними етапами цієї циклічної динаміки. Економічний цикл – періодичні коливання протягом декількох років різних значень економічної активності, таких як зростання ВВП, загальний обсяг продажів, рівень безробіття, загальний рівень цін, завантаження виробничих потужностей та інвестицій [18]. У межах класичної моделі економічного циклу виділяють чотири основні стадії: зростання, рецесію, депресію та відновлення, кожна з яких характеризується специфічною динамікою макроекономічних показників. Перша фаза – прискорений економічний розвиток проявляється у багатьох технологічних інноваціях, появі численних нових продуктів і підприємств, капітальних інвестиціях, акціях та інших цінних паперах, швидкому зростанні відсоткових ставок, цін і заробітної плати. В той же час банківські баланси стають напруженими, а запаси зростають. Друга фаза – рецесія (спад економічної активності). Слід зауважити, що ступінь негативного впливу економічних та

фінансових викликів на окремі галузі є різним. Реакція немонополізованого сектору економіки також має специфічні особливості. У високомонополізованих галузях ціни, як правило, демонструють відносну стабільність навіть за умов істотного скорочення обсягів виробництва, тоді як у галузях з низькою концентрацією капіталу цінова динаміка є більш чутливою до спаду. Таким чином, суб'єкти господарювання з високим рівнем ринкової влади мають більше можливостей мінімізувати втрати в умовах економічної нестабільності. Третя фаза – депресія (стагнація, шість місяців – три роки). Ділове життя пристосовується до нових обставин і потреб та знаходить нову рівновагу. Ця фаза характеризується невизначеністю, невпорядкованою поведінкою та повільним відновленням довіри підприємців до ринкового середовища, і вони не ризикують вкладати значні кошти в бізнес, незважаючи на стабільні ціни та умови ведення бізнесу. Четверта фаза – відновлення. Відновлення в основному зосереджене в галузях, які постачають засоби виробництва. Етап стабілізації завершується тоді, коли основні макроекономічні показники досягають попереднього рівня функціонування. Після цього розпочинається новий виток економічного розвитку, що супроводжується фазою підйому та формуванням передумов для подальших структурних змін у соціально-економічній системі [31]. Першопричиною виникнення чергового етапу економічної дестабілізації вважається зниження сукупного попиту, що зумовлює скорочення обсягів виробництва, зайнятості, доходів та споживчих витрат. Існує низка факторів, які можуть спровокувати початкове падіння сукупного попиту. До них належать заміна застарілого обладнання (скорочення закупівель сировини та запчастин), зниження попиту на певні види продукції, підвищення податків або кредитних ставок, порушення законів грошового циклу, війни, різні політичні події та непередбачувані обставини. Враховуючи різноманітність причин циклічного відтворення, науковці розрізняють такі типи економічних циклів:

- 1) цикл Кондратьєва (довгий хвильовий цикл) триває 40–60 років. Його основною рушійною силою є швидкі зміни в технологічному базисі суспільного виробництва та його структурна перебудова. Економісти пов'язують існування

довгих хвиль з низкою факторів, серед яких великі науково-технічні відкриття, демографічні процеси, процеси сільськогосподарського виробництва та нагромадження капіталу для побудови нової інфраструктури в економіці;

2) цикл Кузнеця триває приблизно 20 років. Цикл Кузнеця спричинений зміною у відтворювальній структурі виробництва (його часто називають циклом відтворення або будівельним циклом);

3) цикли Жугляра періодичністю від 7 до 12 років. Промисловий цикл пов'язаний з оновленням основного капіталу та, відповідно, інвестицій.

4) цикли Кітчина тривалістю 3–5 років; протягом цього короткого циклу оновлюється основний капітал, тобто певні елементи засобів виробництва, і циклічність цього процесу зумовлена можливістю дисбалансу між попитом і пропозицією на споживчому ринку;

5) Цикл приватного бізнесу: охоплює період від 1 до 12 років і є результатом коливань інвестиційної активності [7; 8; 11].

Історичні періоди суттєвого загострення економічних дисбалансів узгоджуються з теорією довгих циклів розвитку та можуть бути структуровані у межах чотирьох хвиль, що включають низхідні та висхідні фази. Перший цикл (1787–1851 рр.) – низхідна хвиля охоплювала періоди економічної дестабілізації у Великій Британії (1825 р.), США та Великій Британії (1836 р.), а також загальноєвропейський спад 1847 р. Другий цикл (1851–1896 рр.) – включає період глобального економічного спаду 1857 р., який істотно вплинув на розвиток багатьох країн і набув світового масштабу. Третій цикл (1896–1950 рр.) – охоплює періоди світових економічних потрясінь 1900–1903, 1907 та 1920 рр., а також період «Великої депресії» 1929–1933 рр., що мав масштабний вплив на світову економіку, зокрема на економіку США. Четвертий цикл (з 1950-х років до сучасності) – характеризується високими темпами розвитку соціально-економічної системи, активними структурними змінами та посиленням глобалізаційних процесів. Досвід світового економічного розвитку засвідчує, що концепція «довгих хвиль» Кондратьєва може розглядатися як інструмент прогнозування змін у процесах суспільного відтворення [8]. Таким чином, на

макроекономічному рівні періоди загострення економічних та фінансових викликів характеризуються зниженням валового внутрішнього продукту, ділової активності та інвестиційної привабливості територій, що негативно впливає на функціонування економічного механізму розвитку сільських територій, рівень зайнятості населення та фінансову стійкість територіальних громад. Характерною рисою періодів економічної дестабілізації є їхня циклічність. Розвиток соціально-економічних систем має спіралеподібний характер, а переломні етапи супроводжуються переходом накопичених кількісних змін у нову якість розвитку. На початку XXI століття окремі положення теорії циклічного розвитку набули такого трактування:

періоди загострення економічних та фінансових викликів є закономірним етапом розвитку будь-якої соціально-економічної системи;

такі етапи виконують функцію оновлення системи через зміну або усунення застарілих структурних елементів;

завершення етапу дестабілізації супроводжується переходом системи до якісно нового стану розвитку або її структурною перебудовою;

економічна динаміка має складний циклічний характер, у межах якого виділяють послідовні фази розвитку.

Зазвичай економіка проходить кілька взаємопов'язаних фаз циклу: інкубацію (накопичення дисбалансів), спад економічної активності, період стабілізації та стагнації, а також пожвавлення, що характеризується відновленням макроекономічних показників на нових засадах і формуванням підґрунтя для подальшого підйому та нового витка спіралеподібного розвитку [11]. Таким чином, періоди економічної дестабілізації проявляються у вигляді суттєвих змін соціально-економічного середовища, що впливають на функціонування економічного механізму розвитку сільських територій, систему державної підтримки та адаптацію територіальних громад до надзвичайних викликів. Протягом останніх десятиліть міжнародна спільнота сформувала комплекс механізмів запобігання масштабним економічним потрясінням. Серед них – посилення національного регулювання економічних процесів, розвиток

системи міжнародного фінансового нагляду та діяльність міжнародних фінансових інституцій. З огляду на те, що протягом тривалого часу в Україні поняття економічної нестабільності розглядалося переважно в теоретичній площині, а не як практичний орієнтир для формування економічної політики, перед науковцями та практиками постало завдання розроблення власних підходів і інструментів реагування на сучасні економічні та фінансові виклики з урахуванням специфіки національного господарського середовища та соціально-економічної ситуації. Надзвичайні виклики – це стан суттєвого загострення протиріч у соціально-економічній системі, за якого підвищується рівень загроз для її стабільного функціонування та реалізації стратегічних цілей зацікавлених сторін. Такі ситуації характеризуються виникненням складних умов, що потребують застосування нових або нетрадиційних управлінських рішень і інструментів реагування. Туган-Барановський М.І. досліджує «промисловий цикл» і висуває перспективу, пов'язану в основному з «циклічним створенням нового основного капіталу», вказуючи на коливання в масштабах інвестицій як на головну ознаку циклу [142]. Багатофакторність надзвичайних економічних та фінансових викликів зумовлюється сукупністю причин ендогенного (внутрішнього) та екзогенного (зовнішнього) характеру. До ендогенних належать:

відтворювально-структурні фактори – зміна фаз відтворювального циклу та пов'язані з цим структурні зрушення в економіці, процеси в провідних галузях;

інституційні та організаційно-економічні фактори – необхідність модернізації форм власності, ринкових інститутів, структури виробництва та моделей управління;

державні економічні та ринкові фактори – вплив змін ринкової кон'юнктури та потреба вдосконалення форм і методів державного регулювання економіки;

зовнішньоекономічні фактори – вплив глобальних економічних дисбалансів і міжнародних фінансових потрясінь.

До екзогенних факторів належать:

технологічні – вичерпання технологічного потенціалу, старіння технологічних укладів і засобів виробництва;

демографічні та природно-екологічні – депопуляція або перенаселення, виснаження природних ресурсів, зростання екологічного навантаження;

соціокультурні та психологічні – зміна системи цінностей, проблеми розвитку науки й освіти, суспільні очікування нестабільності;

національно-правові та воєнні – дестабілізація політичної системи, внутрішні соціальні конфлікти та збройні протистояння [142].

Глобальні фінансово-економічні та соціальні потрясіння 2014–2015 років створили суттєві ризики як для світової економіки, так і для окремих держав, зокрема для України. Зазначені процеси призвели до уповільнення соціально-економічного розвитку країни, зростання рівня безробіття, зниження реальних доходів населення та скорочення темпів житлового будівництва. Ускладнення економічної ситуації негативно позначилося на соціальному самопочутті населення та рівні суспільної стабільності. Водночас у періоди загострення економічних та фінансових викликів відбувається активізація найбільш стійких та конкурентоспроможних банківських установ і секторів економіки, що свідчить про процес структурної перебудови та підвищення адаптивності системи. Варто зазначити, що сучасні глобальні фінансово-економічні потрясіння мають системний характер. Серед їхніх основних причин називають накопичені суперечності у розвитку фінансової системи, тривале збереження низьких відсоткових ставок, що стимулювало зростання попиту на житло та іпотечне кредитування, а також формування дисбалансів на фінансових ринках. У подальшому це спричинило падіння фондових індексів та відтік капіталу. Підвищення ставок рефінансування, зростання безробіття, дефолти за кредитними зобов'язаннями та неплатоспроможність банків у різних країнах світу засвідчили масштабність цих процесів, які іноді порівнюють із «Великою депресією 1930-х років» або фінансовими потрясіннями в країнах Азії наприкінці 1990-х років. Водночас кожен етап економічної дестабілізації має

власні специфічні передумови та особливості розвитку. Окремі дослідження вказують на те, що однією з фундаментальних причин таких явищ є циклічний характер економічного розвитку. Людство наразі переживає Четверту інформаційну революцію – тенденцію, зумовлену процесом інформатизації, який набуває характеру глобальної інформаційної революції [11]. Таким чином, ми можемо спостерігати абсолютно новий розвиток інформації, як за своїм змістом, так і за своїм впливом на всі сфери людської діяльності. Інформація – це насамперед фактор виробництва, який сприяє створенню інформаційної економіки. Вона також не залежить від простору, універсальна, не залежить від часових факторів і не зникає в процесі виробництва, але її найважливішою особливістю є низька вартість транспортування і передачі [15]. Фінансова дестабілізація, що розпочалася на іпотечному ринку США, швидко набула глобального масштабу та трансформувалася у світові фінансово-економічні потрясіння. Однією з причин цього процесу стала так звана «віртуалізація» капіталу, тобто значне зростання частки фінансових активів, не забезпечених реальним сектором економіки. Така тенденція впливає на формування вартості капіталу, підвищує ліквідність фінансових інструментів та посилює залежність грошового обігу від операцій із похідними та борговими зобов'язаннями. Особливість сучасної фінансової системи полягає в тому, що значна частина активів банків представлена зобов'язаннями та правами вимоги, що за умов одночасного масового вилучення коштів може створювати ризики ліквідності [187]. Віртуалізація призведе до значних змін у традиційних ринкових механізмах, таких як ціноутворення, конкуренція та державне регулювання. Зменшуючи рівень фінансової самодостатності макроекономічної системи, віртуалізація капіталу фондового ринку підвищує її вразливість до поширення економічної нестабільності та ускладнює реалізацію державних стратегій реагування на надзвичайні економічні та фінансові виклики. Значне розширення емісії долара США, який виконує функцію провідної світової резервної валюти, стало одним із чинників глобальної фінансово-економічної дестабілізації. Після припинення обміну долара на золото його купівельна спроможність стала

визначатися не лише показниками економіки США, а й рівнем довіри з боку міжнародної фінансової системи. Водночас контроль за обсягами грошової емісії здійснюється Федеральною резервною системою США, що формує специфіку функціонування сучасної світової валютної системи та впливає на глобальні фінансові процеси [185]. Наступна причина – перекапіталізація фондових ринків у розвинених країнах. Ця тенденція була посилена розширенням спекуляцій, які існують у будь-якій системі. Сприятливе середовище для спекуляцій створив стрімкий розвиток фінансових інструментів, у тому числі фінансових інновацій. Значні обсяги спекулятивних операцій з похідними фінансовими інструментами ускладнили оцінювання ризиків для фінансових установ, що сприяло прискореному поширенню фінансово-економічної нестабільності. Незадовільний стан світової фінансової системи також посилив процеси фінансово-економічної дестабілізації. З метою мінімізації ризиків повторного загострення нестабільності та забезпечення фінансової безпеки держави актуалізується потреба вдосконалення механізмів функціонування глобальної фінансової системи. Такі зміни розглядаються як важлива передумова поглиблення фінансової глобалізації та активізації припливу іноземного капіталу в головні сектори економіки. Однією з причин фінансово-економічної дестабілізації стала невідповідність між очікуваними нормами прибутку транснаціональних компаній та реальною ефективністю виробництва. Прагнення підтримувати високі показники прибутковості за умов обмежених можливостей реального сектору сприяло переорієнтації на короткострокові фінансові операції з підвищеним рівнем ризику та формуванню спекулятивних активів. Таким чином, слід зазначити, що фінансово-економічні потрясіння 2014–2015 років мали шоковий характер, тобто були зумовлені раптовою зміною рівноваги як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Початковий імпульс дестабілізаційних процесів надійшов із зовнішнього середовища: економічний спад 2015 року був спричинений комплексом зовнішніх шоків, зокрема:

фінансовими шоками, пов'язаними зі зміною умов міжнародного кредитування та обслуговування боргових зобов'язань;

ціновими шоками, зумовленими падінням світових цін на товарні групи; скороченням зовнішнього попиту на традиційні товари українського експорту, зокрема метали та продукцію хімічної промисловості.

Тенденція розвитку виробництва та економіки в цілому до періодичного оновлення й відновлення в умовах економічної нестабільності має вирішальне значення для забезпечення довгострокового зростання. Глибина і характер дестабілізаційних процесів значною мірою залежать від здатності своєчасно їх прогнозувати та ефективно використовувати механізми адаптації в інтересах економічного розвитку. З метою визначення комплексу дієвих заходів реагування як на глобальному рівні, так і в межах національних економік, науковці передусім звертаються до аналізу причин і передумов виникнення економічних та фінансових викликів. Для розроблення та впровадження сучасної моделі розвитку національної економіки необхідно науково обґрунтовано визначити причинно-наслідкові чинники сучасної фінансово-економічної дестабілізації. Більшість експертів і науковців погоджуються з тим, що головну роль у цих процесах відіграє фінансовий сектор. Епіцентр дестабілізаційних явищ формувався саме у сфері фінансових ринків. В останні роки посилюється процес відокремлення фінансової системи від реального сектору економіки, а вплив фінансових установ на економічні процеси суттєво зріс. Серед основних причин загострення фінансово-економічних викликів виділяють недостатню прозорість діяльності фінансових компаній, недоліки функціонування рейтингових агентств, складність та непрозорість інструментів похідних фінансових інструментів, а також прорахунки у системі регулювання фінансового ринку. Своєрідним раєм для фінансового сектору став розвиток інформаційних технологій. Прикметно, що за останню чверть століття статистика зафіксувала уповільнення темпів зростання продуктивності праці, капіталу та загальних факторів виробництва майже в усіх розвинених країнах порівняно з періодом масового виробництва та масового споживання. Це свідчить не лише те, що матеріальне виробництво («реальний сектор» економіки) все ще мало насичене інноваціями, навіть там, де існують

постіндустріальні тенденції, але й те, що постіндустріальний капіталізм «вийшов» зі сфери економіки і зосереджується, насамперед, на розподілі (перерозподілі) ресурсів [19]. Сучасні глобальні фінансово-економічні потрясіння можна розглядати як прояв структурної перебудови світової економіки та зміну пріоритетів у співвідношенні між фінансовим капіталом, матеріальним виробництвом і сферою послуг, а також у виборі засобів виробництва. Обмеження цих процесів виключно фінансовою площиною є одностороннім підходом. Фінансова нестабільність виступає радше наслідком глибших структурних змін, пов'язаних із зміною технологічних укладів, інституційних механізмів та моделей функціонування економіки, за яких традиційні інструменти управління втрачають ефективність [35]. Цікавими є спроби дослідників пояснити сучасні надзвичайні економічні виклики через фактори, пов'язані з технологічним прогресом. Дедалі більш переконливою стає наукова позиція, згідно з якою періоди економічної дестабілізації виникають тоді, коли застарілі структури економіки вступають у суперечність із новими інноваційними парадигмами, тоді як сама економічна система ще не готова до їх повноцінного впровадження. Сучасний етап характеризується нерівномірністю розвитку: нові галузі демонструють стійку динаміку зростання, тоді як традиційні сектори тривалий час перебувають у стані стагнації; фінансова система та міжнародна торгівля зазнають змін, а існуючі форми економічної організації та регулювання потребують модернізації. Зазначені процеси можна розглядати як прояви структурної зміни світової економіки. У наукових підходах наголошується, що подолання таких структурних дисбалансів можливе переважно на основі інноваційного розвитку. Обґрунтованою є також гіпотеза про так звану «інноваційну паузу», що пов'язана з вичерпанням потенціалу попередніх технологій та уповільненим поширенням нових технологічних рішень на тлі надмірно оптимістичних очікувань, сформованих у період швидкого зростання. На основі сучасних теорій довгострокового технологічного та економічного розвитку як процесу послідовної зміни технологічних укладів дослідники [41] пов'язують першопричини глобальної фінансово-економічної

дестабілізації зі зміною домінуючих технологічних укладів. Подолання дестабілізаційних процесів відбувається на хвилі економічного зростання, матеріально-технологічною основою якого виступає наступний технологічний уклад, що ґрунтується на поєднанні нанотехнологій, біотехнологій та інформаційних технологій. Встановлюючи причинно-наслідкові зв'язки сучасних фінансово-економічних потрясінь, увагу акцентовано на наявності фундаментальних суперечностей у світовій економічній системі. Особливість сучасного етапу дестабілізації полягає в тому, що він ставить перед урядами та міжнародною спільнотою принципові питання: чи є ці процеси черговим проявом циклічної динаміки економічного розвитку, незважаючи на їх системний характер, глибину спаду та масштабність наслідків, чи вони відображають глибші структурні суперечності світової економіки, що потребують нової моделі розвитку [41]. Сучасні фінансово-економічні потрясіння мають глобальний характер та істотно відрізняються від післявоєнних циклічних спадів. Вони характеризуються такими особливостями:

- виникненням у головних сегментах фінансових ринків (іпотечному секторі, ринку металів, сфері інформаційних і біотехнологій);

- відсутністю чітко вираженого зовнішнього шоку як єдиної першопричини;

- широким національним і регіональним масштабом поширення;

- значною економічною глибиною та тривалістю спаду;

- виявленням крихкості сучасної економічної моделі та обмеженої спроможності інституцій своєчасно реагувати на масштабні дестабілізаційні процеси;

- посиленням соціальної диференціації, розмиванням середнього класу;

- поглибленням структурних, технологічних та виробничих зрушень у світовій економіці та інституційній системі [41].

Сучасні фінансово-економічні потрясіння виявили численні дисбаланси та структурні прогалини у світовій і національних економіках та поширилися на всі рівні економічної системи — глобальний, регіональний, національний,

галузевий і рівень окремих підприємств. Це посилює диспропорції в економічному та соціальному розвитку та прискорює накопичення дисбалансів. Змінюється структура як глобальної, так і вітчизняної економіки, домінуючим стає сектор послуг, поглиблюються диспропорції між основними ринками сучасності – праці, товарів, капіталу, послуг та інформації. Щоб відповісти на ці масштабні виклики, регуляторам довелося суттєво перебудувати свої підходи. Водночас старі ризики зберігаються і з'являються нові. Виникають питання, як довго триватиме нинішня стабілізація, наскільки небезпечною є нова загроза дестабілізації та які механізми існують для її пом'якшення [15]. Як наслідок, фінансові проблеми стали більш гострими. Перші ознаки відновлення економіки значною мірою зумовлені експансивною монетарною політикою та збільшенням державних видатків. Політика низьких відсоткових ставок і бюджетні зобов'язання, подібні до тих, що діють зараз, неминуче призведуть до значного зростання державного боргу в більшості розвинених країн, що сприятиме високій інфляції в довгостроковій перспективі. За таких умов урядам доведеться застосовувати більш збалансований підхід до монетарної політики. Загальні проблеми неплатоспроможності знижують ефективність заходів монетарного стимулювання, а ризик підвищення відсоткових ставок (через значний випуск державних облігацій) послаблює позитивний вплив фінансового стимулювання на зростання [15]. Атмосфера довіри у світовій фінансово-економічній спільноті не відновилася. Управління ризиками та фінансовими потоками потребує вдосконалення як на національному, так і на міжнародному рівні. Це означає, що ризик популізму в економічній політиці зростатиме через посилення закликів до підтримки вітчизняних фінансових установ, промислових і сільськогосподарських виробників та «свого» великого бізнесу, переважно державних видобувних компаній та інших підприємств. Очікується протекціонізм у торговельному та фінансовому секторах. Надмірне розширення грошової пропозиції в таких умовах може мати ризикові наслідки, зокрема посилення інфляційних процесів. Використання сучасних теорій економічної циклічності та дестабілізації дозволяє виявити закономірності, причини та

основні характеристики періодів економічної нестабільності. Аналіз суспільних інтересів і протиріч свідчить про те, що в умовах надзвичайних економічних та фінансових викликів посилюється роль держави у формуванні економічного механізму розвитку сільських територій, регулюванні економічних процесів та забезпеченні підтримки територіальних громад. Це передбачає концентрацію фінансових ресурсів на підтримці реального сектору економіки, розвитку місцевого виробництва, збереженні ресурсного потенціалу та забезпеченні продовольчої безпеки держави. Світова економіка перебуває у стані фінансово-економічної нестабільності, характерною рисою якої є її глобальний масштаб. Сучасний етап дестабілізації розпочався з дефіциту ліквідності на фінансових ринках. Зниження попиту на фінансові активи одночасно зі зростанням попиту на ліквідні грошові кошти спричинило скорочення грошової пропозиції. Це було пов'язано зі збільшенням коефіцієнтів депозитів та надлишкових резервів і, відповідно, зі зменшенням грошового мультиплікатора [16]. В результаті процентні ставки зросли і перевищили внутрішню норму дохідності інвестицій. Сукупний попит впав і став недостатнім для покриття потенційного обсягу виробництва. Короткострокова сукупна пропозиція відповідно зменшилась, а високі витрати недовикористання виробничих потужностей призвели до того, що було вироблено занадто мало товарів та послуг, щоб задовольнити потенційний ВВП. Дестабілізаційні процеси поширилися з фінансового сектору на реальний сектор економіки. Унаслідок цього посилилася спекулятивна складова ринкової економіки, що сприяло зростанню системних ризиків для сучасного економічного розвитку. У такому контексті зростає роль регуляторних і наглядових органів у забезпеченні фінансової стійкості. Економічна наука зосереджується на аналізі спекулятивних фінансових інструментів із підвищеним рівнем ризику та розробці інструментів макроекономічної політики, спрямованих на підтримку інноваційного розвитку реального сектору. У більшості країн структура національної економіки поступово зміщується від виробництва товарів до сфери послуг, однак такі структурні зміни не усувають дестабілізаційні процеси. Однією з причин загострення економічних та

фінансових викликів вважається домінування прибуткових мотивів приватного бізнесу, що може спричиняти дисбаланси, пов'язані з надмірною концентрацією ресурсів у певних секторах. За таких умов забезпечення розвитку сільських територій потребує удосконалення економічного механізму державної підтримки, адаптації інструментів регулювання, розвитку механізмів фінансового забезпечення та формування ефективних підходів до управління розвитком територіальних громад в умовах надзвичайних викликів. При цьому ринкові стимули, зокрема орієнтація на прибутковість і рентабельність, продовжують відігравати визначальну роль у подальшій еволюції економічної системи. Водночас окремі теоретичні підходи виявили обмеженість у прогнозуванні масштабних дестабілізаційних процесів та формуванні ефективних механізмів реагування. Уряди розвинених країн застосовували різноманітні інструменти економічної політики, інтегруючи положення різних наукових шкіл і напрямів з метою забезпечення стабілізації та підтримки розвитку [16]. Глобальні фінансово-економічні потрясіння можуть спричинити суттєве знецінення частини фінансового капіталу, коливання валютних курсів та зміну ролі долара у світовій валютно-фінансовій системі, що потенційно зумовлює її регіональну фрагментацію. Згідно з окремими науковими підходами, подолання накопичених дисбалансів у фінансовому секторі пов'язується з переходом до нового технологічного способу виробництва [16]. Можливість і доцільність прогнозування циклічних коливань була визнана ще на початку ХХ століття. Зокрема, М. Туган-Барановський зазначав, що «теорія промислових циклів пояснює, які фактори сприяють збільшенню або зменшенню тривалості промислового циклу» [142]. Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що причинами сучасних глобальних фінансово-економічних потрясінь є неадекватна реакція фінансового сектору на структурні зміни, кредиту в інструмент спекулятивної діяльності, відрив фінансової сфери від реального сектору економіки, активне інвестування у фінансові активи з боку країн, що накопичують валютні резерви, а також особливий статус долара у світовій валютно-фінансовій системі. Дослідження змісту та специфіки проявів

економічної нестабільності в умовах глобалізації дозволяє дійти висновку, що формування економічного механізму розвитку сільських територій повинно ґрунтуватися на адаптації інструментів державного регулювання до сучасних надзвичайних викликів, забезпеченні фінансової стійкості територіальних громад, підтримці місцевої економіки та підвищенні ефективності використання ресурсного потенціалу територій. Причинами цього є надмірне зростання обсягів фінансових активів, не забезпечених реальним сектором; стрімкий розвиток ринків ф'ючерсів, опціонів та інших похідних фінансових інструментів; послаблення державного регуляторного впливу на фінансові та деривативні ринки; тривале застосування низьких відсоткових ставок; демографічні зміни та зростання чисельності населення в окремих країнах. У таких умовах особливого значення набуває здатність територіальних громад своєчасно реагувати на зміни фінансового та економічного середовища, підтримувати стабільність місцевих бюджетів і забезпечувати безперервність основних процесів соціально-економічного розвитку. Для сільських територій це передбачає посилення ролі державної підтримки, диверсифікацію джерел фінансування, стимулювання розвитку місцевого підприємництва та ефективніше використання наявного ресурсного потенціалу. Це зумовлює необхідність формування системного підходу до державного регулювання розвитку сільських територій, у межах якого фінансові, організаційні, інституційні та стратегічні інструменти взаємодіють між собою та спрямовуються на забезпечення стійкості й довгострокового розвитку територій. Важливою умовою результативності такого підходу є здатність економічного механізму оперативно адаптуватися до змін макроекономічного середовища та виникнення нових ризиків. Поєднання державних і місцевих інструментів регулювання дозволяє підвищити фінансову спроможність територіальних громад, зменшити їх вразливість до зовнішніх економічних потрясінь та забезпечити стабільність процесів розвитку.

Висновки до розділу 1

1. Розвиток сільських територій України на сучасному етапі характеризується розбалансованістю, асиметрією та диспропорційністю, що зумовлено сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників. Така ситуація пояснюється недостатньою ефективністю економічного механізму розвитку територій, невизначеністю пріоритетів соціально-економічного розвитку територіальних громад, обмеженістю ресурсного забезпечення, недостатньою адаптацією механізмів державної підтримки до сучасних умов та впливом надзвичайних викликів на функціонування сільських територій.

2. Обґрунтовано науково-теоретичні аспекти розвитку сільських територій та формування економічного механізму їх розвитку; уточнено сутність понять «регіон», «структура регіону», «територія», а також визначено особливості функціонування територіальних громад в умовах надзвичайних викликів.

3. На основі проведення морфологічного аналізу визначення поняття «регіон» слід зазначити, що новий зміст поняття «регіон» має бути відображений у визначенні терміну «соціально-економічний потенціал регіону». У сучасній економічній науці окремі регіони розглядаються як економічні підсистеми національної економіки (регіональні господарські комплекси), що мають економічні зв'язки з унітарною системою регулювання, іншими регіонами та зовнішнім світом.

4. Досліджено теоретичні підходи до формування економічного механізму розвитку сільських територій, під яким розуміється система цілей, пріоритетів, інструментів державного регулювання та механізмів підтримки соціально-економічного розвитку територіальних громад в умовах надзвичайних викликів.

5. Встановлено, що розвиток сільських територій повинен ґрунтуватися на ефективному економічному механізмі, який передбачає узгодження цілей, пріоритетів, інструментів державної підтримки та напрямів соціально-економічного розвитку територіальних громад у довгостроковій перспективі з урахуванням ресурсного потенціалу територій та впливу надзвичайних викликів.

6. У роботі здійснено порівняльну характеристику підходів до формування та реалізації окремих елементів державної політики розвитку територій у межах національної системи підтримки сільських територій та обґрунтовано необхідність удосконалення механізмів державного регулювання розвитку територіальних громад.

7. Обґрунтовано, що формування економічного механізму розвитку сільських територій має ґрунтуватися на принципах сталого соціально-економічного розвитку, ефективного використання ресурсного потенціалу територіальних громад, узгодженості управлінських рішень та адаптації механізмів державної підтримки до умов надзвичайних викликів.

8. Обґрунтовано, що економічний механізм розвитку сільських територій має формуватися як багаторівнева система взаємодії державних органів влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, громадських організацій та населення територіальних громад. Встановлено, що узгодження інтересів зазначених учасників сприяє більш ефективному використанню ресурсного потенціалу територій, залученню додаткових фінансових та інвестиційних ресурсів, формуванню партнерських відносин і підвищенню результативності реалізації стратегій та програм розвитку.

9. Проаналізовано сутність понять економічної нестабільності та фінансово-економічної дестабілізації з позицій їх трактування вітчизняними й зарубіжними науковцями різних періодів. Встановлено, що надзвичайні виклики мають суттєвий вплив на функціонування економічного механізму розвитку сільських територій, зумовлюють зниження ділової активності, рівня зайнятості населення, інвестиційної привабливості територій та потребують удосконалення механізмів державної підтримки й адаптації підходів до розвитку територіальних громад в умовах нестабільного зовнішнього середовища.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ТА МОНІТОРИНГУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Аналіз стану та тенденцій розвитку сільських територій

Аналіз розвитку сільських територій, зокрема територіальних громад, районів та населених пунктів, є одним із найбільш актуальних питань у сфері економіки та управління на регіональному та місцевому рівнях. У сучасних умовах ефективність економічного механізму розвитку територій значною мірою залежить від якості аналітичного забезпечення, оцінки тенденцій розвитку та своєчасного виявлення соціально-економічних проблем. Удосконалення цього методу аналізу зумовлено необхідністю забезпечення відповідності регіонального розвитку вимогам сталого розвитку з урахуванням зарубіжного досвіду. Зокрема, останніми роками спостерігається розвиток публічного управління, децентралізація та утворення об'єднаних територіальних громад, тобто нових регіональних утворень, які можуть бути об'єктом аналізу. На рівні міжнародних організацій, насамперед ООН, розроблено систему індикаторів оцінювання розвитку територій, які можуть використовуватися при формуванні та реалізації економічного механізму розвитку сільських територій, за допомогою яких можна оцінити, чи відповідає місцевий розвиток вимогам сталого розвитку (Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies, 2001; Глобальна система індикаторів Цілей сталого розвитку до 2020 року, 2017; Глобальна система індикаторів для досягнення Цілей сталого розвитку та завдань Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року, 2017). У сучасній науковій літературі розвиток розглядається як незворотна, спрямована і закономірна зміна, що ґрунтується на виконанні механізмів самоорганізації, притаманних системі [47; 48]. Феномену розвитку притаманна певна суперечливість. По-перше, розвиток окреслює наявність у системи здатності зберігати стабільність і чинити опір змінам, без чого не може

бути забезпечена незворотність і спрямованість. По-друге, розвиток нерозривно пов'язаний зі здатністю системи до змін. Адже розвиток - це насамперед зміни [48]. Аналіз розвитку сільських територій можна окреслити як сукупність методів формування, оброблення та оцінювання інформації, що характеризує рівень соціально-економічного розвитку території, ефективність використання ресурсного потенціалу та результативність економічного механізму розвитку громади. Такий аналіз охоплює оцінку динаміки розвитку сільських територій, їх поточного соціально-економічного стану, наявних проблем, тенденцій та перспектив розвитку, а також ефективності державної підтримки, рівня ресурсного забезпечення й екологічних факторів, відображених через систему аналітичних показників та інформаційних ресурсів. Суб'єктами аналізу розвитку території є як його виконавці, так і замовники/споживачі. При проведенні цього типу аналізу, ці два суб'єкти, як правило, є різними особами [51]. Здійснення аналізу розвитку сільських територій відбувається колективами спеціалістів-науковців, замовниками/споживачами якого, залежно від поставлених цілей, є центральні та місцеві органи державної влади, потенційні вітчизняні та іноземні інвестори, органи громадського самоврядування та представництва міжнародних організацій. У табл. 2.1 коротко представлені основні принципи аналізу розвитку сільських територій та оцінювання ефективності економічного механізму їх розвитку. Особливого значення при цьому набуває забезпечення системності та порівнянності результатів аналізу, що передбачає використання взаємопов'язаних кількісних і якісних показників. Це дозволяє не лише фіксувати поточний стан сільських територій, а й виявляти структурні диспропорції, оцінювати результативність застосованих економічних інструментів та визначати напрями коригування управлінських рішень. Відповідно, принципи проведення такого аналізу мають забезпечувати об'єктивність, комплексність, достовірність інформації та можливість практичного використання отриманих результатів у процесі формування і вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій.

Таблиця 2.1

Принципи аналізу розвитку сільських територій*

Принципи	Визначення
1	2
Орієнтація на потреби сільських територіальних громад	Забезпечення потреб і соціального благополуччя населення території в чистому довкіллі, належній якості природних ресурсів, відпочинку та естетичному задоволенні
Науковість	Включити в аналітичні методи нові національні та міжнародні результати з галузевої економіки, зокрема регіональної економіки, статистики та економіки природокористування, а також соціології та екології
Конкретність та дієвість	З урахуванням отриманих результатів створюється основа для прийняття управлінських рішень щодо подальшого розвитку території
Забезпечення часових, міжтериторіальних та інших порівнянь	Коректно порівнювати поточний розвиток з історичними показниками. Виявлення тенденцій та закономірностей розвитку. Забезпечення точності міжрегіональних та інших порівнянь показників розвитку
Комплексність та цілісність	Комплексне висвітлення різних геопросторових компонентів території та різних аспектів її розвитку, включаючи соціальні, економічні та екологічні
Використання системного підходу	Вивчення кожної території як соціо-еколого-економічної системи Вивчення території як складової соціо-еколого-економічного простору регіону або країни в цілому. Використання систем індикаторів для оцінки розвитку сільських територій та ефективності економічного механізму їх розвитку
Обґрунтованість та об'єктивність	Використовувати достовірну та актуальну інформацію. Забезпечення точності розрахунків та обґрунтованості аналітичних висновків. Постійно вдосконалювати аналітичну методологію, технологію, організацію та інформаційне забезпечення

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [47; 48; 51]

Деякі з вищезгаданих аналітичних принципів можна перерахувати наступним чином. Перш за все, аналіз територіального розвитку передбачає орієнтацію на потреби та інтереси територіальних громад. До уваги має братися питання забезпечення соціального благополуччя населення території, яке має вирішуватися через досягнення фінансової стабільності та економічної незалежності громади. Одночасно, мають бути задоволені потреби населення в чистому довкіллі, природних ресурсах належної якості та відпочинку. Дотримання цього аналітичного принципу розвитку територій забезпечує використання територій як складової просторового планування. Це має дозволити вирішити проблему раціонального та системного структурування

простору міст і селищ, де промислові та інші об'єкти поєднуються з природними територіями [55]. Аналіз розвитку території повинен давати можливість оцінити зміни рівня розвитку в динаміці. Водночас, поточний стан розвитку можна порівняти з минулими показниками. Також можна виявити тенденції та необхідності розвитку окремих територій. При аналізі розвитку території повинен також дозволяти порівнювати показники розвитку між територіями та між іншими регіонами. Залежно від завдання аналізу, в якості бази для порівняння можуть бути використані наступні параметри:

- середнє регіональне значення показників;
- показники територій, які є лідерами за рівнем розвитку;
- індикатори розвитку добросусідства;
- референтні значення показників згідно з нормативними документами та рекомендаціями наукових органів;
- значення показників, встановлені потенційними інвесторами та іншими замовниками досліджень [55].

Забезпечення порівняння між територіями має сприяти встановленню їх конкурентних переваг та створенню іміджу території як місця з високою якістю життя та привабливого місця для проживання. Як наслідок, можна буде залучити потенційних мешканців та додаткові фінансові ресурси, що суттєво сприятиме підвищенню конкурентоспроможності [61]. Аналіз розвитку території необхідно проводити згідно до принципів його результативності, який полягає в тому, що результати цього аналізу мають бути враховані для створення підґрунтя для затвердження управлінських рішень щодо подальшого розвитку територіальної громади. Сьогодні необхідно приймати та реалізовувати ефективні соціально та екологічно орієнтовані управлінські рішення на регіональному та місцевому рівнях управління економікою. Для цього методологічна база аналізу вимагає, з одного боку, вміння виявляти та ідентифікувати проблемні зони та зв'язки в територіальній триєдності «природа-суспільство-економіка» [61]. З іншого боку, необхідно виявити сильні сторони регіону та оцінити наявні можливості і перспективи його розвитку. Використовуючи можливості регіонального

простору, можна досягти збалансованого соціально-економічного та екологічно безпечного розвитку просторових утворень. Аналізування розвитку території має здійснюватися за принципами комплексності (всебічності) та повноти. При цьому при аналізі розвитку території в першу чергу розглядається сама територія, а потім соціальні, економічні та екологічні чинники. Іншими словами, немає принципової різниці між аналізом розвитку територій та територіальних громад. Це пов'язано з тим, що обидва аналізи розглядають територію як єдину соціо-еколого-економічну систему і зосереджуються на врахуванні інтересів мешканців території. Аналіз розвитку територій потребує системного підходу, що вивчає кожен територію як соціально-економічну систему з певними територіальними межами та внутрішніми і зовнішніми взаємозв'язками. З іншого боку, кожна територія розглядається як складова соціально-економічного простору регіону або країни в цілому. Цей принцип також вимагає використання системи показників для оцінки розвитку території. Наприклад, комплексної оцінки попереднього та поточного стану розвитку території, яка б відповідала вимогам визначення подальших перспектив. Основною метою аналізу розвитку сільських територій є визначення поточного стану їх соціально-економічного розвитку, виявлення проблем і перспектив функціонування, а також оцінювання ефективності економічного механізму розвитку територіальних громад. Згідно з вітчизняного та міжнародного досвіду, ця мета може бути досягнута шляхом отримання низки питань, які розшифровують можливі аспекти цілей аналізу територіального розвитку: соціальних, інфраструктурних, демографічних та екологічних характеристик території. Важливим є також визначення взаємозв'язку між наявним ресурсним потенціалом, фінансовими можливостями територіальної громади та результативністю управлінських рішень, що реалізуються в межах економічного механізму розвитку. Такий підхід дає змогу не лише встановити фактичний рівень розвитку сільських територій, а й виявити фактори, що стримують або стимулюють їх розвиток, визначити можливі резерви та сформувати інформаційну основу для подальшого стратегічного планування. Для цього необхідно вирішити наступні завдання (рис. 2.1).

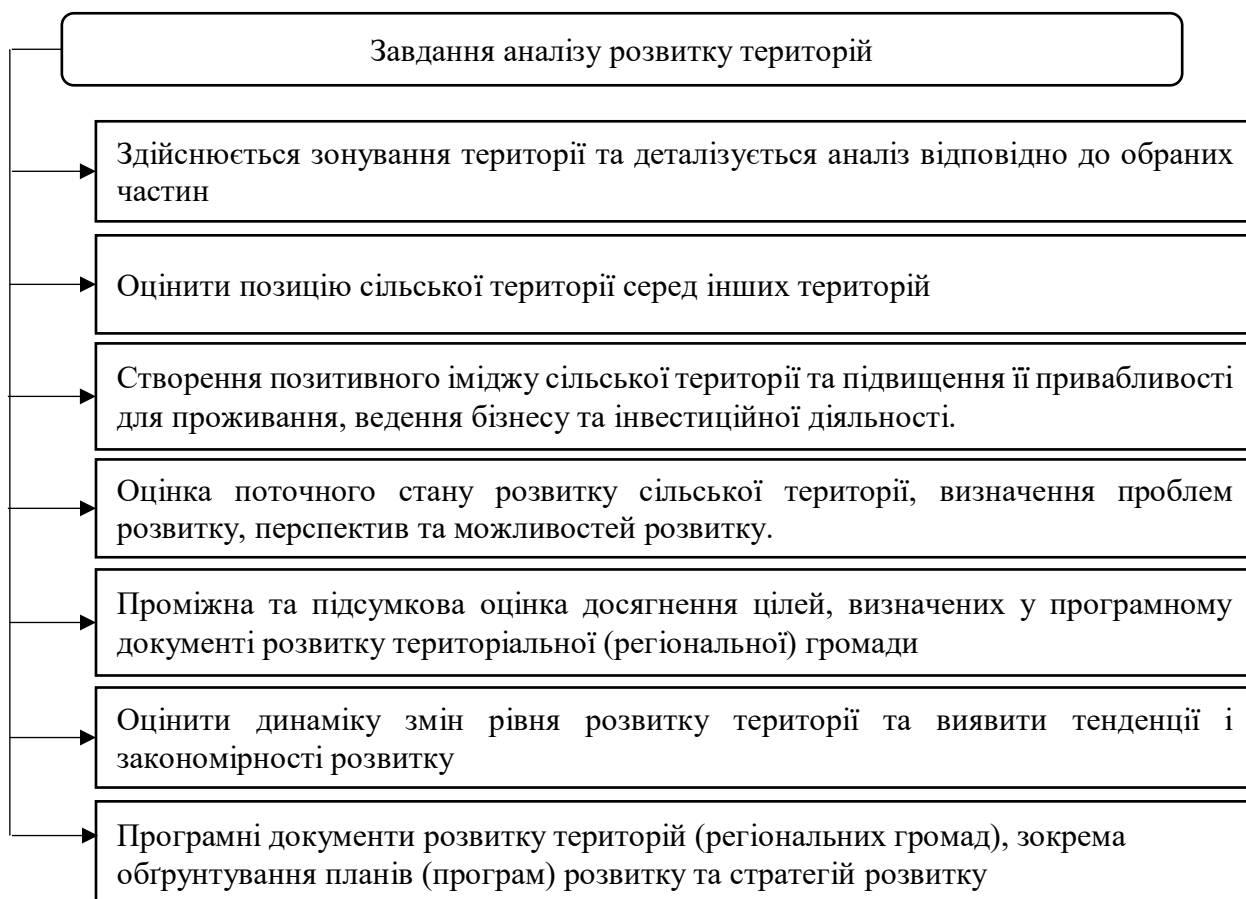

Рис. 2.1. Завдання аналізу розвитку сільських територій*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [55; 61]

Аналітична робота, специфічна для кожного з цих завдань, очікувані результати та необхідні аналітичні методи наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Основні компоненти аналізу розвитку сільських територій*

Завдання аналізу	Зміст аналітичних операцій	Результати аналізу	Результати аналізу
1	2	3	4
Районування (зонування) території	Визначте складові частини території, які відрізняються за певними параметрами. Провести детальний аналіз відповідно до обраних частин	Розподіл сільських територій. Формулювання аналітичних висновків та пропозицій для кожної частини	Методи групування: групування за однією ознакою, послідовне групування за кількома ознаками, групування за інтегральними показниками, багатовимірне групування (кластерний аналіз та дискримінантний аналіз)

Продовження табл. 2.2

1	2	3	4
Оцінити динаміку змін рівня розвитку території	Взаємне порівняння часової послідовності станів розвитку територій	Визначення відхилень показників. Виявлення закономірностей і тенденцій розвитку	Методи аналізу часових рядів: визначення зв'язків та основних характеристик, вирівнювання. Побудова трендових рівнянь
Оцінювання місця території серед інших територій	Визначаються аналітичні показники та порівнюються з аналогічними показниками в інших регіонах	На основі різних аналітичних показників виявляється позиція однієї території серед інших територій	Середні величини. Відносні величини. Побудова інтегральних показників. Ранжування територій (бенчмаркінг)
Створення позитивного іміджу території, підвищення її привабливості	Визначити переваги однієї території над іншою. Визначити можливості та перспективи подальшого розвитку	Підвищити привабливість території для життя та бізнесу, висвітлюючи переваги та можливості	Ранжування (бенчмаркінг) територій; SWOT-аналіз. Методи оцінки фінансової спроможності та інвестиційного потенціалу громади
Оцінювання наявного стану розвитку території	Оцінити поточний стан розвитку на основі прийнятої системи індикаторів	Виявлення проблем і слабких місць. Визначення розриву між поточною ситуацією та бажаним станом справ і надання прогнозу.	SWOT-аналіз. Метод порівняння. Методи аналізу варіації. Деталізація показників за місцем
Обґрунтування програмних документів розвитку території	Повний аналіз розвитку території на основі визначених об'єктів аналізу та індикаторів	Профіль, паспорти територій та відповідні результати аналізу	Середнє значення. Відносна величина. Методи порівняння. Деталізація показників. Групування. Методи балансування. Графічний метод. Необхідна структура показників. SWOT-аналіз
Оцінка досягнення цілей, визначених у програмному документі	Порівняння значень індикаторів, визначених у програмному документі, з фактичними значеннями	Виявлення відхилень від індикаторів. Визначення потреби у змінах	Метод порівняння

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [64; 72; 73]

У табл. 2.3 наведено короткий опис запропонованих сучасних національних та міжнародних методів аналізу територіального розвитку та систем показників, що використовуються в кожному з них.

Таблиця 2.3

Методи аналізу розвитку сільських територій*

Методи	Характеристика
Методика підготовки соціально-економічного аналізу розвитку громади	Основний зміст соціально-економічного аналізу 1) характеристика громади та регіону; 2) земля та природні ресурси громади; 3) населення та трудові ресурси; 4) економіка громади; 5) бюджет та фінансова інфраструктура; 6) транспортна інфраструктура та комунікації; 7) туризм, торгівля та інфраструктура послуг; 8) житло та комунальні послуги; 9) соціальна інфраструктура; 10) стан навколишнього середовища [27]
Методика підготовки профілю громади	Склад типового профілю громади; 1) вступ (загальний опис), 2) населення, 3) житло, 4) зайнятість та доходи, 5) економіка, 6) державна та комунальна інфраструктура, 7) довкілля, 8) туризм, 9) потенціал розвитку, 10) місцеві особливості та цілі розвитку [29]
Методика підготовки рапорту про стан території	Рекомендовані розділи звіту 1) Зовнішнє середовище та зовнішні зв'язки; 2) Просторова структура та місто; 3) Зовнішнє середовище (природні ресурси та навколишнє середовище); 4) Місцеві громади; 5) Місцева економіка; 6) Бюджет та організаційні питання [30]
Методичні рекомендації щодо формування аналітичної частини плану (програми) соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади	Рекомендований зміст аналітичної частини 1) географічне розташування, опис району, 2) демографічна динаміка, 3) ринок праці, 4) стан розвитку інфраструктури, 5) динаміка та характеристика соціально-економічного розвитку за останні п'ять років, 6) фінансово-бюджетна ситуація, 7) інші дані. Крім того, доповнено орієнтовний перелік індикаторів соціально-економічного розвитку, що характеризують такі елементи розвитку громади: 1) демографія; 2) економічна ефективність; 3) фінансова самодостатність; 4) якість та доступність публічних послуг; 5) створення сприятливих умов для проживання [33]
Методика визначення індикаторів сталого розвитку ООН	Система показників (індикаторів) оцінює чотири складові сталого розвитку: 1) соціальну; 2) економічну; 3) екологічну; 4) інституційну. У межах кожної складової індикатори класифікуються за темами та підтемами [38]
Система показників для оцінювання досягнення цілей сталого розвитку ООН	Показники (індикатори) згруповано відповідно до цілей сталого розвитку. Всього встановлено 17 цілей, всередині кожної з яких індикатори класифікуються за підцілями [40]

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [27; 29; 30; 33;

Відповідно до узагальнення інформації наведених у табл. 2.3, ми можемо зробити наступний висновок, а саме, в всі зазначені методи можуть бути використані для аналізу розвитку сільських територій та територіальних громад, а також для оцінювання ефективності економічного механізму їх функціонування і забезпечення сталого розвитку. Однорідними для цих методик є те, що всі вони мають рекомендаційний характер та прагнуть охопити і пов'язати між собою економічні, соціальні та екологічні елементи територіальної системи. У той же час, існують і відмінності між вищезазначеними методологіями. Зокрема, лише Методика ООН з оцінки сталого розвитку передбачає певну систему індикаторів, згруповані за відповідними характеристиками. Водночас слід зазначити, що ці методики включають таку кількість індикаторів, що важко забезпечити повноту та достовірність інформації для їх розрахунку, а також сформувати комплексну оцінку ефективності розвитку сільських територій. Крім вищезазначеного, методика містить перелік показників для розділів аналізу та рекомендації щодо того, яка інформація та показники мають бути представлені в кожному розділі. Проміжну позицію становлять методичні рекомендації щодо підготовки та реалізації прогнозно-програмного документа соціально-економічного розвитку об'єднаних громад, які, окрім рекомендованого розділу аналізу, містять перелік індикаторів соціально-економічного розвитку. Окрім того, показники, включені до цього переліку індикаторів, не дають змоги в цілому оцінити явище, для якого вони призначені. Зокрема, наведені вище індикатори, що стосуються фінансової самодостатності громади, є дають змоги зробити однозначний висновок щодо рівня фінансової самодостатності громади та результативності економічного механізму її розвитку. Таким чином, методичні рекомендації щодо підготовки та реалізації прогнозних і планових документів соціально-економічного розвитку територіальних громад, хоча і були нещодавно підготовлені, потребують подальшого вдосконалення, особливо в частині формування аналітичної бази для оцінювання ефективності економічного механізму розвитку сільських територій. Відсутність загальноприйнятої методології аналізу розвитку

територіальних громад, незважаючи на розмаїття наявних методик, спонукає, з одного боку, до творчого пошуку і створення унікального профілю або паспорту території (регіональної громади), який би найкраще відповідав місцевим умовам. а з іншого – уніфікація методик для конкретних аналітичних завдань допомагає зменшити обсяг аналітичної роботи, підвищити ефективність та забезпечити порівнянність між регіонами. Пропонується розробити комплексну методологію аналізу розвитку сільських територіальних громад, яка дозволить оцінювати не лише соціально-економічний стан території, а й ефективність економічного механізму розвитку громади, рівень використання ресурсного потенціалу та результативність державної підтримки. Окрім того, обов'язковою має бути система аналітичних показників, що використовуються як для аналізу перед підготовкою планів (програм) розвитку, так і для середньострокової та загальної оцінки виконання. Інші індикатори мають рекомендаційний характер і можуть використовуватися або не використовуватися залежно від специфіки конкретного регіону та глибини і мети необхідних аналітичних досліджень [45]. Крім того, у разі застосування запропонованого підходу для вдосконалення методології аналізу розвитку територій, система аналітичних показників може бути використана для міжтериторіального порівняння, ранжування громад, оцінювання ефективності управлінських рішень та вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій. Необхідним і доцільним є вдосконалення методології аналізу розвитку сільських територій у зв'язку з процесами децентралізації, реформування системи місцевого самоврядування та необхідністю підвищення ефективності економічного механізму функціонування територіальних громад. Особливої уваги заслуговують питання забезпечення сталого розвитку сільських територій. Потенціал природних ресурсів є обмеженим, тоді як антропогенне навантаження постійно зростає. У таких умовах особливого значення набуває формування ефективного економічного механізму розвитку сільських територій, який забезпечував би збалансування економічних, соціальних та екологічних складових розвитку. Саме поєднання економічної ефективності, соціальної стабільності та

екологічної безпеки формує основу сталого розвитку територіальних громад (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Формування складових економічного механізму сталого розвитку сільських територій*

Примітка. *Розроблено авторкою на основі власних досліджень

Схема формування складових сталого розвитку, зображена на рисунку 2.2, відображає послідовність формування пріоритетів розвитку сільської території та визначення цілей, інструментів і напрямів функціонування економічного механізму розвитку громади. Сталий розвиток сільських територій неможливий

без забезпечення економічного розвитку та ефективного функціонування економічного механізму територіальної громади. Економічний розвиток сам по собі не може гарантувати соціальний добробут, якість життя, сталість та екологічну безпеку, хоча вони неможливі без економіки. Збалансоване поєднання економічної, соціальної та екологічної складових забезпечує стійкість, цілісність і довгострокову результативність розвитку сільських територій. Пропонується сформулювати таку аналітичну методологію на основі дослідження існуючих методів аналізу територіального розвитку. Крім того, методика має включати систему необхідних раціональних показників, які використовуються для аналізу та оцінки виконання планів (програм) розвитку ще до початку їх розробки. Інші індикатори є лише орієнтовними, і їх використання залежатиме від особливостей конкретної сфери, глибини та мети необхідного аналітичного дослідження. Це допомагає вдосконалити аналітичну роботу, систематизувати дані, проводити порівняння між секторами, враховувати специфіку кожного сектору та залишає простір для творчих підходів. Кінцевою метою таких удосконалень є прийняття якісних управлінських рішень та забезпечення високого рівня якості життя в усіх регіонах та громадах країни. Економічний розвиток є пріоритетом, рушієм змін і ресурсом, але більшою чи меншою мірою необхідно враховувати необхідні компроміси в громаді, щоб забезпечити довгостроковий баланс між баченням інтересів бізнесу та соціальним і екологічним розвитком. Там, де економічне зростання є швидким і стрімким, соціальний добробут має бути пріоритетним поряд з екологічною безпекою. І навпаки, там, де економіка перебуває в стані стагнації, увагу слід приділяти насамперед вирішенню питань економічного розвитку [55]. Для аналізу розвитку сільських територій та оцінювання ефективності економічного механізму функціонування територіальних громад розглянемо Харківську область. Адміністративно-територіальний устрій Харківської області поділяє область на 27 районів, сім міст обласного значення, 10 міст районного значення та 61 селище міського типу [31]. Протягом 2015–2020 рр. у межах реформи децентралізації в Харківській області утворено 56

об'єднані територіальні громади (далі – ОТГ) [31]. Деякі громади, які ініціювали процес об'єднання, мають населення менше 5 000 осіб, і їхня здатність ефективно використовувати делеговані повноваження для розвитку та забезпечення гідного рівня життя перебуває під загрозою. Фінансова спроможність територіальних громад Харківської області суттєво відрізняється за рівнем доходів загального фонду на одного мешканця, що безпосередньо впливає на ефективність економічного механізму розвитку сільських територій. Наприклад, у 2021 році середній дохід загального фонду на одного мешканця 56 ОТГ Харківської області становив 4497,7 грн (рис. 2.3).

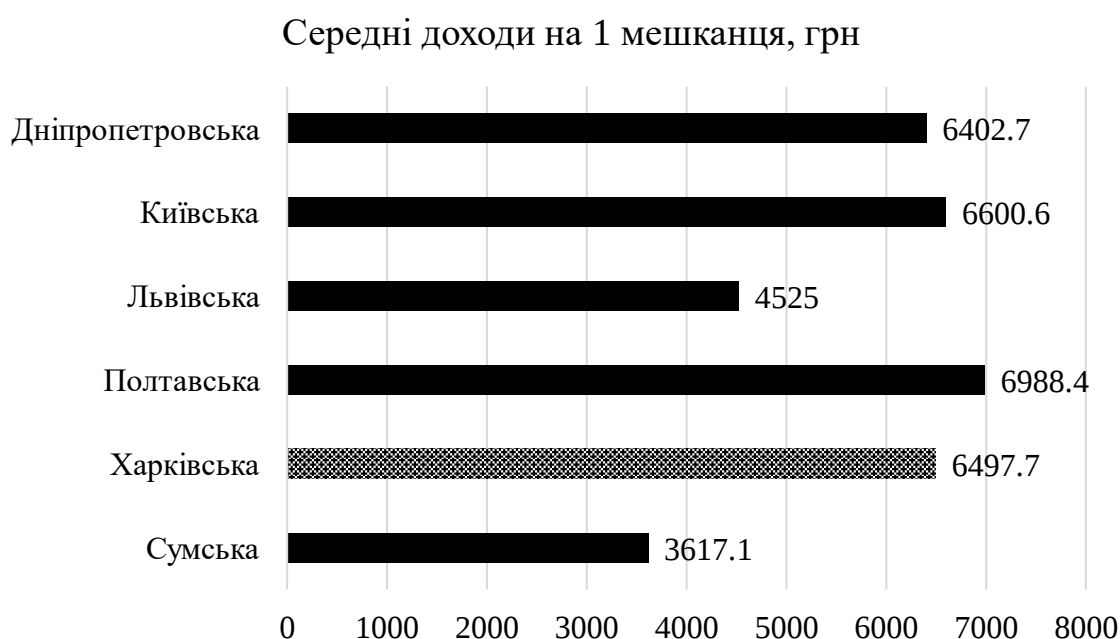

Рис. 2.3. Середні доходи загального фонду на 1 мешканця ОТГ за областями України*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [31]

Перешкодами для розвитку об'єднаних територіальних громад у Харківській області є: недосконалість законодавства щодо передачі повноважень ОТГ та їх економічного забезпечення в рамках реформи децентралізації; мала кількість фінансових ресурсів для забезпечення важливої діяльності громад; розробка та реалізація стратегій, проектів та інших повноважень, переданих в рамках реформи децентралізації; брак кадрів за кваліфікацією для їх розроблення та реалізації; тенденція до переміщення населення між ОТГ у пошуках кращих

умов життя та роботи; низький рівень залученості населення [31]. У 2021 р. порівняно з 2020 р. показник частки валового регіонального продукту (ВРП) Харківської області в Україні зріс на 0,21 % й становив 6,29 %, і серед досліджуваних регіонів Харківська область зайняла 2-ге місце (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

**Динаміка ВРП в Харківській області й окремих регіонах
України у 2020–2021 рр***

Область	Частка ВРП в Україні, %		ВРП на одну особу, грн	
	2020	2021	2020	2021
Дніпропетровська	11,13	10,53	53 748	97 138
Київська	5,02	5,27	46 059	90 023
Львівська	4,61	4,95	28 732	58 222
Полтавська	4,41	5,07	48 041	106 249
Сумська	1,93	1,90	26 944	51 418
Харківська	6,09	6,30	35 329	69 488
Україна	100	100	36 905	70 234

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [131]

За досліджуваний період ВРП на душу населення в Харківській області зріс на 96,71 % до 69 485 грн. Зростання ВРП на одну особу свідчить про підвищення економічної результативності регіону та розширення його потенціалу для формування фінансової бази територіальних громад. Водночас позитивна динаміка макроекономічних показників не означає рівномірного розвитку окремих територій, оскільки рівень їх соціально-економічного забезпечення значною мірою залежить від ресурсної бази, структури місцевої економіки, інвестиційної активності та спроможності органів місцевого самоврядування ефективно використовувати наявні ресурси.

Значення цього показника було на 1,07 % нижчим за середній показник по Україні (70 234 грн), що дозволило Харківській області посісти четверте місце серед досліджуваних регіонів. На рис. 2.4. представлена структура економіки Харківської області 2022 р.

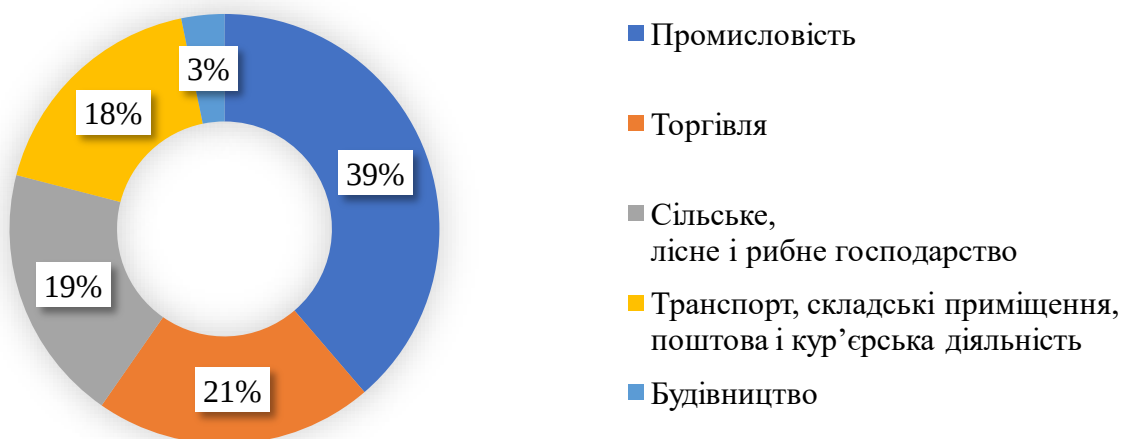

Рис. 2.4. Структура економіки Харківської області 2022 р*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [131]

У 2022 році, порівняно з промисловою структурою України, спеціалізація Харківської області була представлена такими галузями видів економічної діяльності: «Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів», «Машинобудування», «Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки» та «Добувна промисловість і розроблення кар'єрів» (рис. 2.5).

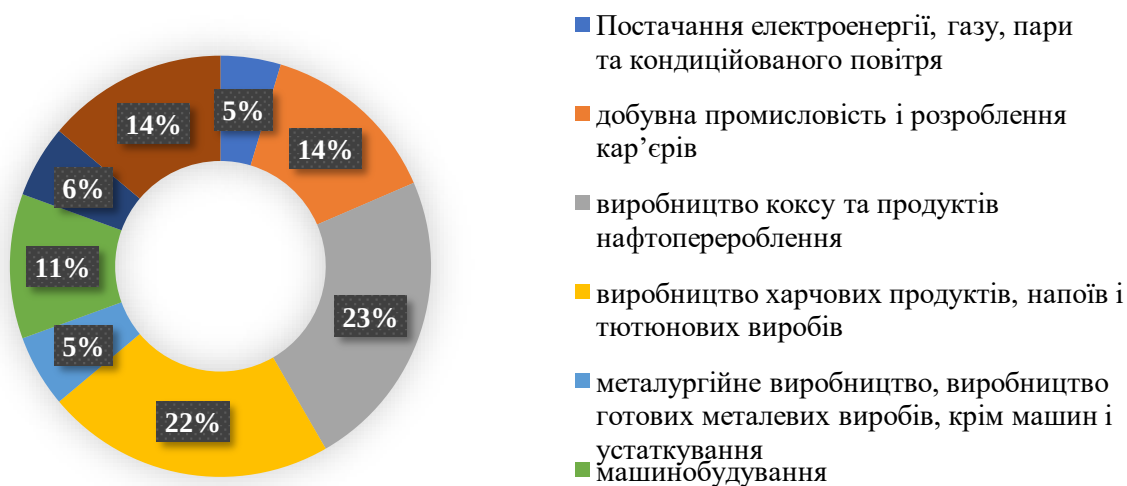

Рис. 2.5. Структура промисловості Харківської області та України у 2022 р.*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [131]

За роки незалежності України в Харківській області було створено низку підприємств, які працюють як на національному, так і на міжнародному ринку. Слід також провести аналіз щодо фінансового стану Харківської області.

Доходи обласного бюджету на одну особу (з урахуванням трансфертів з державного бюджету) посіли:

6 місце (13553,6 грн.);

доходи власного бюджету на душу населення – 4 місце (6771,8 грн.);

державні трансферти на душу населення – 6 місце (6782,7 грн.);

видатки бюджету на душу населення (з урахуванням трансфертів до державного бюджету) – 6 місце (13422,3 грн.);

коефіцієнт співвідношення доходів до видатків – 13412,3 грн.), а за співвідношенням доходів до видатків - перше місце (1,010) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

**Поточний стан та тенденції доходів та видатків місцевих бюджетів
Харківської області та окремих регіонів України у 2018–2021 рр***

Область	Доходи бюджету області (враховуючи трансферти з державного бюджету) на одну особу, грн		Власні доходи бюджету області на одну особу, грн		Офіційні державні трансферти на одну особу, грн		Видатки бюджетів (враховуючи трансферти до державного бюджету) на одну особу, грн		Коефіцієнт покриття доходами видатків	
	2018	2021	2018	2021	2018	2021	2018	2021	2018	2021
Дніпропетровська	5430	15383	3354	8596	2081	6787	5349	15929	1,017	0,967
Київська	5642	16148	2811	8376	2832	7773	5403	16869	1,045	0,958
Львівська	5219	13873	1921	6014	3298	7862	5137	14228	1,017	0,976
Полтавська	5299	16513	2697	8179	2603	8334	5225	16398	1,015	1,008
Сумська	5130	14285	2025	5822	3105	8464	5112	14471	1,005	0,988
Харківська	5189	13543,5	2413	6771	2776	6773	5237	13413	0,992	1,011
Україна	5121	13322,2	2234	6241	2887	7082	4989	13516	1,028	0,987

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [131]

У 2021 році показники Харківської області перевищили середньоукраїнські за власними доходами бюджету, загальними доходами бюджету та співвідношенням видатків до доходів.

У 2021 р. порівняно з 2018 р. темп зростання доходів обласного бюджету на одного мешканця (з урахуванням трансфертів з державного бюджету) у

Харківській області перевищив середній показник по Україні, сягнувши 261 відсотки.

Темп зростання власних доходів бюджету Харківської області у розрахунку на одного мешканця перевищив середній показник по Україні та склав 280,6%.

Темп приросту державних трансфертів на душу населення в Харківській області був нижчим за середній по Україні і становив 244,0%.

У 2021 році темп приросту видатків бюджету на душу населення (з урахуванням трансфертів до державного бюджету) в Харківській області становив 256,1%, тоді як середній показник по Україні – 271,0%.

Структура доходів бюджету Харківської області та України в цілому має схожість. У 2022 році найбільші частки в структурі доходів бюджету Харківської області займали трансферти з державного бюджету – 50,0% (18139,8 млн грн), податок на доходи фізичних осіб – 27% (9775,1 млн грн), єдиний податок – 7% (2503,5 млн грн) та податок на нерухоме майно – 6% (2195,7 млн грн) (рис. 2.6).

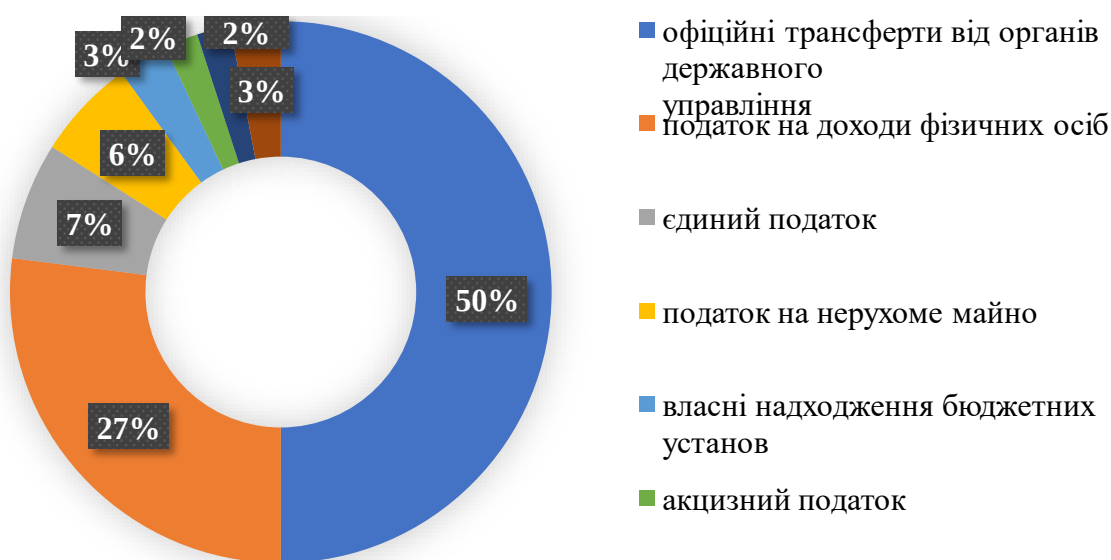

Рис. 2.6. Структура доходів місцевого бюджету Харківської області у 2022р.*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [131]

Структура видатків місцевих бюджетів Харківської області відповідає загальній структурі видатків місцевих бюджетів України. У 2022 році найбільші частки у структурі видатків місцевих бюджетів Харківської області становлять:

видатки на освіту – 26 % (928,4 млн грн);

соціальний захист та соціальне забезпечення – 26 % (926,74 млн грн);

охорону здоров'я – 16 % (574,82 млн грн);

економічна діяльність – 14 % (525,79 млн грн).

Видатки на житлово-комунальне господарство, державне управління, культуру та мистецтво становлять менше 15 % (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Структура видатків бюджету Харківської області у 2022 р.*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [131]

Частка доходів загального фонду в бюджетах ОТГ за 2017-2021 роки (рис. 2.8) дає уявлення про спроможність громад акумулювати власні фінансові ресурси. За даними дослідження, частка доходів у бюджетах ОТГ за 2017–2021 роки є такою:

2018/2017 – 2,0 %;

2019/2018 – 9,6 %;

2020/2019 – 16,4 %;

2021/2020 – 84,7 відсотків.

Ці спостереження показують, що щорічні темпи зростання доходів є помірними: частка доходів бюджету ОТГ (загальний рахунок) з 2017 по 2021 рік показує відсоткову різницю в щорічних темпах зростання до 2021 року, що пов'язано з активною стадією об'єднання громад. В дослідженні встановлено, що чим вищий цей відсоток, тим успішніше кожна громада акумулює власні фінансові ресурси. Ця частка щороку зростає як еквівалент збільшення власних доходів.

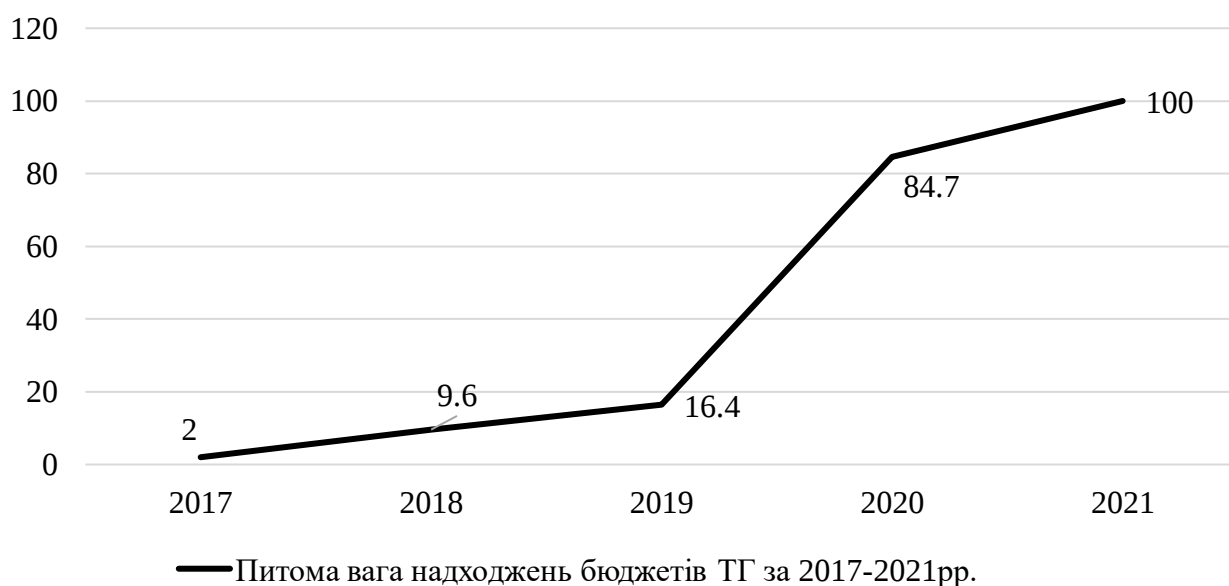

Рис. 2.8. Бюджетні надходження до місцевих громад 2017–2021рр., %*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [132]

Таким чином, в контексті дослідження формування самодохідної частини бюджету громади, вона з кожним роком поступово зростає, що є логічним зі збільшенням кількості громад; найбільше наповнення місцевого бюджету (загального фонду) територіальних громад відбувалося у період з 2018 по 2020 роки, коли відбувалося масове об'єднання громад. У 2020 році завершився процес добровільного об'єднання громад, а у 2021 році завершився процес добровільного об'єднання і у 2021 році зафіксовані найбільші надходження до загального фонду бюджету як частина річних фінансових надходжень усіх громад та збільшення місцевого бюджету по області в цілому. Водночас зростання власних доходів територіальних громад не усуває відмінностей у рівні їх фінансової спроможності, що зумовлює необхідність урахування структури

місцевої економіки, податкової бази та ресурсного потенціалу кожної території. Дослідження територіальних джерел фінансування та їх впливу на економічне зростання території має враховувати об'єктивні умови, які цьому перешкоджають, зовнішні та внутрішні чинники (рис. 2.9).

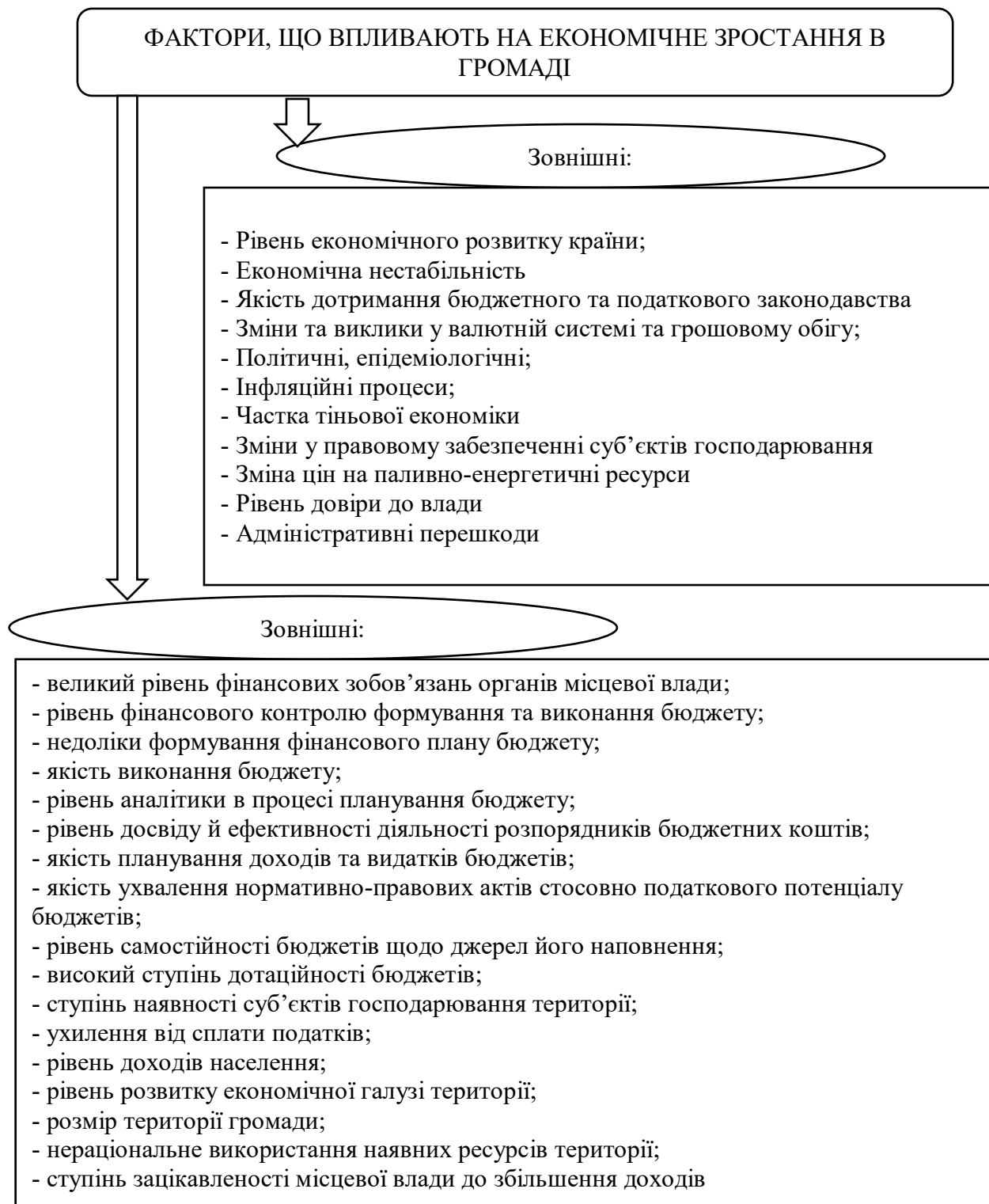

Рис. 2.9. Фактори, що впливають на економічне зростання в громаді*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [38; 40]

Таким чином, у ході дослідження особливостей формування місцевих бюджетів було проведено комплексну оцінку фінансової стійкості місцевих бюджетів на основі запропонованої методики діагностики місцевого бюджетування в громадах України. Методологія економічного аналізу була використана для оцінки ефективності формування місцевих бюджетів регіональних громад. На прикладі Харківської області досліджено ефективність формування власних доходів місцевих бюджетів ОТГ у 2017–2021 роках, а також оцінено виконання власних доходів загальних фондів місцевих бюджетів сіл, селищ та міських ОТГ Харківської області у 2020–2021 роках та виявлено їх внесок у загальний бюджет регіону. Результати дослідження виявилися наступними. Узагальнено проблеми формування бюджетів територіальних громад та фактори. Визначено заходи щодо підвищення економічної активності місцевих суб'єктів господарювання, які працюють на засадах соціальної відповідальності. На основі аналізу соціально-економічного розвитку Харківської області у 2018–2021 роках та з урахуванням думок експертів робочої підгрупи з розробки стратегії були визначені наступні сильні та слабкі сторони, можливості та загрози у зовнішньому середовищі, які можуть вплинути на подальший розвиток регіону (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

SWOT-аналіз Харківської області*

Сильні сторони	Слабкі сторони
<i>Природно-ресурсний потенціал</i>	
✓ Достатня наявність родовищ природного газу ✓ Найбільше родовище бурого вугілля в Європі ✓ Помірно-континентальний клімат - Рівнинний рельєф ✓ Значні земельні ресурси - переважно чорнозем	✓ Прилеглі території ✓ Недостатній доступ до якісної питної води. ✓ Лісистість нижче середнього показника по Україні. ✓ Велика кількість орних земель. ✓ Зниження родючості ґрунтів. ✓ Розташування в небезпечних орних зонах.
<i>Економічний потенціал</i>	
✓ Потужний промисловий сектор з різноманітною структурою ✓ Наявність логістичних центрів, причому найбільших	✓ Високий рівень фізичного та морального зносу виробничих фондів. ✓ Низький рівень завантаження виробничих потужностей

✓ Найбільший ринок збуту промислової продукції у Східній Європі ✓ Розвиток інформаційних технологій та інших креативних індустрій. ✓ Висока диверсифікація експортної продукції.	✓ Низька експортна орієнтація місцевої економіки ✓ Недостатній розвиток малого та середнього бізнесу в секторі матеріального виробництва. ✓ Недостатній розвиток фермерських, особистих селянських господарств та їх кооперативного сектору. ✓ Великі державні підприємства, які не працюють або є збитковими ✓ Існування регіональних диспропорцій
<i>Науково-технічний та інноваційний потенціал</i>	
✓ Сектор освіти входить в десятку кращих в Європі. ✓ Високий науковий потенціал (наявність численних наукових установ).	✓ Недостатній рівень інноваційної активності на підприємствах. ✓ Відсутність ефективної координації взаємодії між наукою, підприємництвом та освітою. ✓ Нерозвиненість інноваційної інфраструктури
<i>Інвестиційний потенціал</i>	
✓ Наявність вільних виробничих площ	✓ Низький рівень інвестицій в місцеву економіку ✓ Відсутність готових інвестиційних проектів ✓ Нерозвинена інвестиційна інфраструктура
<i>Людський і трудовий потенціал</i>	
✓ Найбільша область України за кількістю населення ✓ Найбільший регіон України за відсотком населення з вищою освітою ✓ Зростання потенційної робочої сили за рахунок збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб ✓ Високий рівень урбанізації в регіоні	✓ Стабільне скорочення та старіння населення ✓ Наплив мігрантів з регіону ООС створює навантаження на бюджет, інфраструктуру, ринок праці, ринок житла та правоохоронну систему. ✓ Відтік талановитих людей з регіону до Києва або за кордон. ✓ Обмежені можливості працевлаштування в сільській місцевості
<i>Стан навколишнього природного середовища</i>	
✓ Зменшення викидів в атмосферу від стаціонарних джерел	✓ Збільшення викидів в атмосферу від пересувних джерел викидів ✓ Забруднення твердими побутовими відходами та відсутність сучасних очисних споруд ✓ Мала площа природоохоронних територій
<i>Транспортна інфраструктура</i>	
✓ Основні залізничні вузлові центри на сході України. ✓ Наявність метро в Харкові. ✓ Наявність нового міжнародного аеропорту у Високий рівень мобільного зв'язку	✓ Значне скорочення залізничних перевезень через анексію Криму та ООС ✓ Погіршення стану місцевих та районних доріг, мостів та шляхопроводів ✓ Підвищений ризик техногенних аварій через погіршення стану місцевих систем

<i>Житлово-комунальне господарство</i>	
✓ Централізована інфраструктура електро-, газо-, водо- та теплопостачання.	✓ Значний фізичний та моральний знос житлового фонду. ✓ Значний фізичний знос очисних споруд, мереж централізованого водопостачання. ✓ Низька якість та висока вартість житлово-комунальних послуг. ✓ Високі втрати енергоресурсів у структурі споживання житлово-комунальних послуг.
<i>Громадянське суспільство</i>	
✓ Існує відносно велика кількість організацій громадянського суспільства.	✓ Недостатня соціальна активність мешканців. ✓ Недостатня співпраця громадських організацій з владою у вирішенні проблем.
<i>Державне управління</i>	
✓ ProZorro – електронна система публічних закупівель ✓ Єдине вікно та центр надання адміністративних послуг	✓ Система підготовки кадрів для органів виконавчої влади та місцевого самоврядування є неналежною. ✓ Процеси адміністративної та регіональної реформ є незавершеними. ✓ Електронні системи державного управління не повною мірою впроваджені в діяльність органів місцевого самоврядування.
<i>Просторовий розвиток</i>	
✓ Наявність схем регіонального планування	✓ Неналежна підготовка містобудівної документації на місцевому рівні ✓ Централізована просторова організація міст та регіонів ✓ Розриви між обласними центрами та іншими адміністративними одиницями у соціально-економічному розвитку
<i>Соціально-культурна сфера</i>	
✓ Розвиток соціальної інфраструктури ✓ Розвиток спортивної та рекреаційної інфраструктури	✓ Недостатнє задоволення потреб вразливих груп населення ✓ Нерозвиненість ринку соціальних послуг ✓ Недостатня гендерна рівність. ✓ Захворюваність вища за середню по країні ✓ Відтік кваліфікованих медичних працівників
Можливості	Загрози
<i>Політичні фактори</i>	
✓ Політична підтримка з боку ЄС та інших країн ✓ Завершення реформи децентралізації ✓ Реалізація послідовної національної політики щодо залучення іноземних інвестицій та підтримки внутрішніх інвесторів ✓ Розвиток електронного урядування, відкритість влади	✓ Спільні військові дії на сході України, подальша ескалація конфлікту з Росією у Недостатня політична стабільність в країні ✓ Корупція, що призводить до неефективного та непрозорого використання бюджетних коштів ✓ Управлінський популізм

<i>Економічні фактори</i>	
✓ Поглиблення співпраці в рамках Угоди про асоціацію з ЄС ✓ Зростання світового попиту на продовольство ✓ Більша державна підтримка промислового розвитку ✓ Повноцінне функціонування експортно-кредитних агентств ✓ Покращення інвестиційного та бізнес-середовища ✓ Державна підтримка МСП та сімейних фермерських господарств ✓ Інтеграція місцевих підприємств у глобальні ланцюги доданої вартості	✓ Низька купівельна спроможність населення ✓ Незавершена політика дерегуляції ✓ Брак зовнішнього фінансування та обмежений доступ до міжнародних ринків капіталу ✓ Обмеження іноземних інвестицій ✓ Посилення міжнародної конкуренції на традиційних експортних ринках ✓ Зростання зовнішніх макроекономічних ризиків ✓ Прискорення інфляції та посилення девальваційних тенденцій на валютних ринках ✓ Значне падіння цін на світових ринках сільськогосподарської продукції
<i>Соціальні фактори</i>	
✓ Географічна та трудова міграція ✓ Підтримка навчання впродовж життя	✓ Низький рівень соціального захисту широких верств населення ✓ Поглиблення соціального розшарування
<i>Технологічні фактори</i>	
✓ Перехід до четвертої технологічної революції «Індустрія 4.0» у провідних країнах світу ✓ Реалізація узгодженої національної політики у сфері енергоефективності у Інтеграція ✓ Європейські напрями досліджень	✓ Обмеження з боку провідних інноваційних країн на передачу новітніх технологій країнам, що розвиваються.
<i>Екологічні фактори</i>	
	✓ Зміна клімату та глобальне потепління

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі власних досліджень

Відповідно до SWOT-аналізу була побудована SWOT-матриця, що відображає зв'язки між слабкими сторонами та можливостями, які визначають виклики, що стоять перед Харківським регіоном. (Додаток Д). Основними ризиками в Харківській області є політична нестабільність, загроза ескалації конфлікту на сході, високий рівень корупції, стійкі негативні суспільні очікування та скорочення інвестицій в економіку через зниження купівельної спроможності населення. Посилення впливу зазначених ризиків може спричинити загострення глобальної фінансово-економічної нестабільності та скорочення обсягів іноземних інвестицій. Водночас, посилення конкуренції на світовому ринку для традиційних експортних товарів у поєднанні з

недосконалою регуляторною політикою знижуватиме експортний потенціал регіональної економіки, перешкоджатиме залученню інвестицій та дестимулюватиме інноваційну діяльність. Ця активність наразі є недостатньою і може продовжувати знижуватися в майбутньому через обмеження на передачу технологій. Зростаючі проблеми з соціальним забезпеченням і зайнятістю, а також політична та економічна нестабільність посилюють суспільні настрої щодо імміграції, що призвело до збільшення притоку внутрішніх мігрантів, з одного боку, і відтоку кваліфікованої робочої сили, з іншого. Ці тенденції знизили спроможність надавати якісні медичні, освітні та соціальні послуги. Ризики глобальної зміни клімату та потенціал зниження цін на сільськогосподарських ринках загострюють проблеми розвитку територій, а саме: депопуляцію фермерських господарств, зниження родючості землі, неефективне управління та скорочення можливостей для працевлаштування [79; 82]. Крім того, погіршення стану мереж постачання та транспортної інфраструктури загострює екологічні проблеми в регіоні, особливо в містах [80]. Таким чином, була побудована SWOT-матриця, яка показує зв'язки між сильними сторонами та можливостями, що визначають порівняльні переваги Харківської області (Додаток Е). Сильною стороною регіону є наявність низки наукових та освітніх установ європейського рівня. Економіка регіону є високодиверсифікованою та індустріалізованою, з домінуючим виробничим сектором, зокрема машинобудуванням; зміцнюючи співпрацю з країнами-членами ЄС та залучаючи внутрішні та зовнішні інвестиції, регіон підтримуватиме розвиток високотехнологічних галузей промисловості та допомагатиме компаніям підвищувати свою інноваційну активність. У регіоні зосереджені вітчизняні ІТ-спеціалісти та навчальні заклади, які їх готують. В глобалізаційних умовах та повної цифровізації виробництва та адміністрування ця перевага робить регіон конкурентоспроможним у залученні інвестицій. Розвинений освітній сектор, що входить до десятки найбільших студентських центрів Європи, приваблюватиме іноземних студентів до університетів регіону та сприятиме зростанню трудового потенціалу в рамках розвитку співпраці з ЄС та рештою світу через програми

академічних обмінів [81]. М'який клімат регіону, рівнинний рельєф та родючі чорноземи добре підходять для розвитку диверсифікованого сільського господарства. Зростаючий світовий попит на продукти харчування та тенденція до споживання органічних продуктів створюють перспективи для розвитку сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств та харчових виробництв у сільській місцевості регіону. Регіон є логістичним центром з добре розвиненою транспортною інфраструктурою, включаючи міжнародний аеропорт, і в рамках Угоди про асоціацію з ЄС співпраця може розвиватися за політичної підтримки ЄС та інших країн. Ситуація, що склалася в Україні, робить вразливою всю державу і всі територіальні громади. Втрати України через війну створюють нові виклики [84] для управління та діяльності місцевих громад. Залежно від місцевого контексту, втрати відбуваються в усьому соціальному, інфраструктурному, економічному, громадському та екологічному просторі країни. Проблеми та ризики в умовах воєнного стану в управлінні територіальними громадами заслуговують на увагу, як показано в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

**Виклики управління територіальними громадами в Україні
в умовах воєнного стану***

Проблеми	Ризики
Економічні втрати	
Призупинення промислового виробництва	-спад економіки, регіональна та національна економічна рецесія;
Падіння ВВП України	- втрата робочих місць
Втрата капітальних інвестицій	- зменшення податкових надходжень;
Зменшення експортних надходжень	- втрата доходів місцевих бюджетів;
	-збільшення непередбачуваних витрат на відновлення зруйнованих територій.
Міграція	
Внутрішньо переміщені особи, які мігрували з України в інші країни.	- Втрата людських ресурсів;
	- Втрата здорового населення;;
	- Зменшення фінансових надходжень до місцевих бюджетів;
	- Зменшення кількості студентів
	- Втрата інтелектуального потенціалу України
Внутрішньо переміщені особи (ВПО) - це вимушені мігранти, які переїхали в межах України	- Трудові ризики на окупованих територіях та в зонах активних бойових дій:
	- Втрата робочої сили
	- Втрати місцевих бюджетів

	Ризики та виклики для ОТГ, які приймають значну кількість внутрішньо переміщених осіб - Забезпечення житлом (тимчасовим та постійним); - Надлишок робочої сили; - Навантаження на сектор охорони здоров'я; - Забезпечення безпеки та порядку - Якісна підтримка вразливих переміщених осіб з інвалідністю (наприклад, спеціальні умови проживання, забезпечення ліками); - Організація навчання та адаптації дітей; Організація психологічної підтримки
Внутрішньо переміщені особи - переміщення підприємств	Організація громади: - Переміщення підприємств в межах конкретних ОТГ: пошук місця розташування, пошук ринків збуту, закупівля сировини, відновлення логістики, екологічна безпека місцевих громад тощо; - Розміщення персоналу підприємства - пошук житла; - Забезпечення робочої сили після переїзду
Втрати для населення	
Втрата робочих місць	- Тимчасове безробіття та відсутність доходу;
Втрата житла	- Відновлення житла, пошук нового довгострокового житла; - Перекваліфікація або навчання ВПО для роботи на нових підприємствах КК
Екологічні втрати	
Бойові дії та території під загрозою після окупації	Розмінування та утилізація вибухонебезпечних предметів на звільненій території громади

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі власних досліджень

Для відновлення роботи та розвитку громад і регіонів, які є частиною території держави, необхідні зміни в місцевій економічній політиці держави з точки зору довгострокового підходу до відновлення. Основою виживання та життєдіяльності місцевих громад є функціонуюча територіальна економіка, яка має функціонувати навіть під час воєнних дій. Економічний напрямок місцевих громад формують їхні унікальні бізнес-структури та переміщені підприємства, які в нинішньому бізнес-середовищі потребують значної правової підтримки та пільгових умов для подальшої діяльності, щоб не втратити здатність до збереження та розвитку. Це і розробка відповідної нормативно-правової бази, яка спрощує сплату податків та дозволяє компаніям працювати на пільгових умовах у відповідь на форс-мажорні обставини, і розробка програм фінансування на особливих умовах під час військових дій, і переміщення підприємств за

державний кошт, і участь місцевих компаній у державних закупівлях та інші преференційні заходи. Ці заходи сприяють зростанню місцевої економіки, оскільки створюються нові робочі місця та збільшуються податкові надходження до бюджету громади [85]. З моменту запровадження воєнного стану в Україні відбулася масштабна міграція як всередині країни, так і за її межами: у період з лютого по травень 2022 року дуже велика кількість людей втекла з населених пунктів. Найбільш вразливими до окупації та бойових дій, і до потужних міграційних рухів, виявилось тюркське населення північної, східної та південної частин України. На думку автора, стабілізація ситуації в ТГ, налагодження та відновлення її життєдіяльності потребує, насамперед, визначення першочергових потреб (продовольство, житло для внутрішньо переміщених осіб, охорона здоров'я, освіта, відновлення навчального процесу), а також визначення можливостей для задоволення цих потреб, у тому числі державних та приватних, громадських, релігійних та волонтерських. Таким чином, виходячи з непередбачуваних обставин та нагальних змін/доповнень до Державної регіональної політики до 2022 року, органи державної та місцевої влади мають на меті надати якісну, комплексну підтримку місцевим та переміщеним підприємствам і внутрішньо переміщеним особам, що є економічним активом та підтримує економічну стійкість конкретних ОТГ, регіонів та всієї держави. Економічна підтримка є важливим елементом у формуванні ТГ у розвитку території. Тому місцевим громадам важливо розробити стратегію зростання своїх територій, яка дозволить підвищити їхню економічну спроможність. Для того, щоб сформувати подальше зростання території, бажано врахувати поточний стан економічного забезпечення ТГ, його переваги та недоліки, щоб наступні рішення та дії можна було визначити відповідно до сьогоденних викликів. Особливого значення в таких умовах набуває формування адаптивної моделі економічної підтримки територіальних громад, яка поєднує заходи з відновлення місцевої підприємницької активності, підтримки зайнятості населення, залучення релокованого бізнесу та створення умов для ефективного використання наявного ресурсного потенціалу.

2.2. Оцінка ефективності економічного механізму розвитку сільських територій у територіальному розрізі

Основними напрямками сучасної державної політики є інтеграція України до європейського політичного та соціально-економічного простору, а також формування ефективного економічного механізму розвитку сільських територій на основі вдосконалення системи публічного управління, розширення повноважень органів місцевого самоврядування та підвищення спроможності територіальних громад. Однак процес державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій не може бути ефективним без впровадження дієвих інструментів стратегічного планування, фінансового забезпечення та механізмів управління розвитком територіальних громад [90]. Саме стратегічне планування формує основу функціонування економічного механізму розвитку сільських територій, визначає пріоритети використання ресурсного потенціалу, напрями підвищення конкурентоспроможності громад та створює умови для забезпечення їх довгострокового сталого розвитку. В умовах змін у сфері децентралізації для держави особливо важливою є оцінка ефективності економічного механізму розвитку сільських територій та стратегічного планування як його складової. Важливим при цьому є забезпечення узгодженості нормативно-правового регулювання між державним, регіональним та місцевим рівнями, що дозволяє уникнути дублювання повноважень і підвищити послідовність реалізації стратегічних рішень. Наявність чіткої правової основи створює передумови для більш ефективного використання фінансових та організаційних інструментів розвитку територій. Водночас нормативно-правове забезпечення має бути достатньо гнучким для своєчасної адаптації економічного механізму до змін соціально-економічного середовища та нових викликів. Формування та реалізація економічного механізму розвитку сільських територій у місцевих громадах ґрунтується на системі нормативно-правових актів, починаючи від законодавства України та

завершуючи методичними рекомендаціями щодо стратегічного планування і соціально-економічного розвитку територіальних громад (рис. 2.10).

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні»	Закон «Про засади державної регіональної політики»
Закон «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»	Постанова КМУ «Про затвердження Порядку розробки регіональних стратегій і планів, заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації»
Наказ Мінрегіонбуд «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку ОТГ»	Наказ Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції «Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку»

Рис. 2.10. Нормативно-правове забезпечення економічного механізму розвитку сільських територій*

Примітка. *Сформовано авторкою на основі власних досліджень

У контексті цілей децентралізації стратегічне планування місцевого самоврядування покликане зробити процес більш ефективним, відкритим та зрозумілим для місцевого населення, надати участь громадськості у прийнятті рішень та контроль за діяльністю влади [91]. На ряді існуючих проблем публічного управління та адміністрування, акцентують увагу на важливість приділення визначення стратегічного плануванню розвитку громад і територій. Стратегічне планування розвитку сільських територій – це процес передбачення майбутнього досягнення, що включає розроблення, затвердження та реалізацію стратегій розвитку сільських територій і територіальних громад [96]. Відомо, що змістом стратегічного планування є означення вихідного рівня розвитку об'єкта планування, аналіз умов, факторів, визначення кількісних і якісних параметрів зовнішнього середовища, що визначають його стан, формулювання цілей і завдань планування, розрахунок кількості та структури ресурсів та їх узгодження з потребами [94]. Стратегічне планування розвитку сільських територій може здійснюватися через такі функції (рис. 2.11).

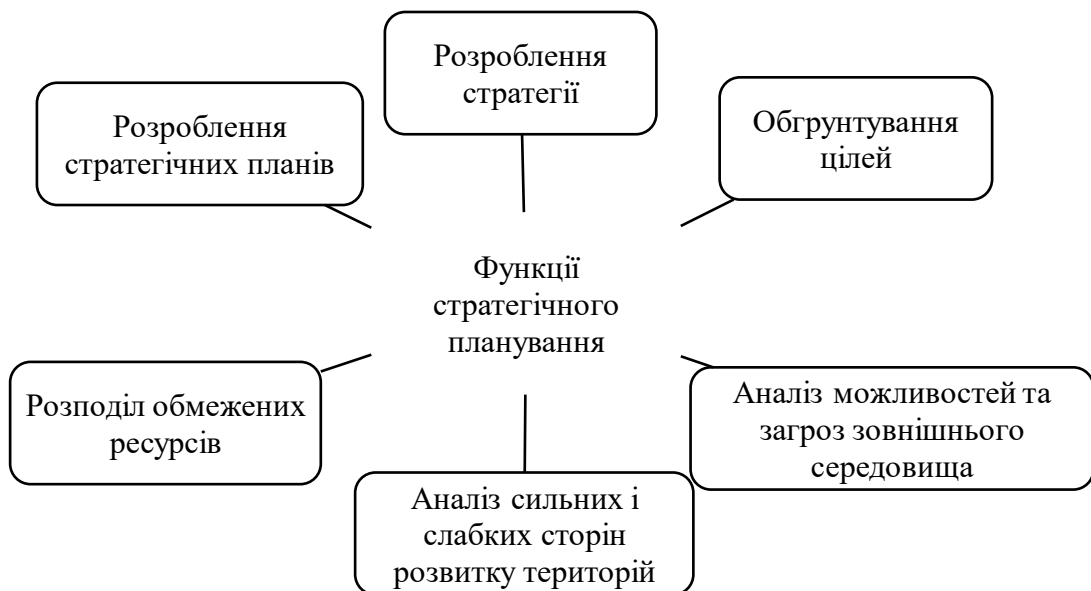

Рис. 2.11. Функції стратегічного планування розвитку сільських територій*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [86; 98; 101]

Сутність стратегічного планування полягає в тому, що це процес, спрямований на розробку та реалізацію стратегій розвитку середовища, в якому існує громада, та адаптацію до змін у цьому середовищі; це процес перспективи, визначення цілей і напрямів розвитку та шляхів і засобів досягнення цих цілей; це процес, який передбачає аналіз майбутніх подій, рівнів розвитку; це процес, який передбачає аналіз рівнів розвитку, процес, що передбачає а аналіз соціально-економічної структури сільської території та її ресурсного потенціалу, процес програмування, циклічний процес, що передбачає аналіз і коригування на етапі реалізації стратегічного плану [106]. Стратегічне управління розвитком сільських територій є складовою економічного механізму їх розвитку та базується на виборі цілей, визначенні методів досягнення цілей і завдань та концентрації зусиль задля досягнення поставлених цілей [124]. Стратегічне управління ґрунтується на концепції. Концепція управління – певна система ідей, принципів і понять, які визначають мету, заради якої функціонує суб'єкт управління, характер взаємозв'язків між ланками внутрішньої структури. Слід враховувати, що ця концепція враховує ступінь впливу зовнішнього середовища на майбутній розвиток. Характеристики концепції управління на рис. 2.12.

Рис. 2.12. Концептуальні особливості стратегічного управління розвитком сільських територій*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [125; 129]

Стратегічне управління визначається як процес прийняття необхідних управлінських рішень, який включає діагностику та структуризацію проблеми, формулювання варіантів подальших дій, прийняття варіантів реалізації, виконання рішень, контроль виконання та оцінку результатів [1]. Крім того, регіональні стратегії мають відповідати цілям державної політики у сфері регіонального розвитку, Державній стратегії регіонального розвитку на період 2021-2027 років [110], Національній економічній стратегії до 2030 року [134], цілям відповідних регіональних стратегій [134], а також забезпечувати узгодженість із цілями відповідних регіональних стратегій розвитку. Базовим документом системи стратегічного планування Харківської територіальної громади, що забезпечує реалізацію цілей розвитку, є "Стратегія розвитку міста Харкова до 2030 року", затверджена рішенням Харківської міської ради від 24 грудня 2019 року № 6246 – МР [118]. Документ визначає стратегічний напрям розвитку, стратегічні цілі, оперативні цілі та завдання і формування індикаторів досягнення. Проведений аналіз дозволяє визначити коло проблем та напрямів їх вирішення (табл. 2.8), що підвищує ефективність реалізації економічного механізму розвитку територіальної громади.

**Проблеми та напрями вдосконалення стратегічного планування розвитку
Харківської міської територіальної громади***

Проблеми стратегічного планування розвитку Харківської територіальної громади	Напрями вирішення
1. Немає чіткого зв'язку між стратегічними цілями розвитку громади та індикаторами моніторингу та оцінки	1. Чіткий розподіл індикаторів моніторингу та оцінки по відношенню до стратегічних цілей
2. Обмежена кількість індикаторів моніторингу для оцінки стратегічних цілей	2. Розробка індикаторів моніторингу для оцінки стратегічних цілей: створення умов для повної доступності міст на місцевому та міжнародному рівнях; ефективність управління містом
3. У системі стратегічного планування регіонального розвитку бракує механізмів моніторингу реалізації стратегії	3. Легітимність механізмів моніторингу реалізації стратегій в системі стратегічного планування регіонального розвитку

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [118]

Оцінка з точки зору моніторингу індикаторів розвитку дозволяє визначити ефективність стратегічного плану шляхом порівняння щорічних показників: Стратегія розвитку міста Харкова до 2030 року ставить за мету неухильне підвищення економічної стійкості та якості життя місцевого населення [118]. Розробка блоку стратегічного бачення вимагає визначення цілей та завдань довгострокового розвитку громади, стратегічних пріоритетів, а також результатів, яких очікується досягти шляхом реалізації цих цілей та завдань. Окрім того, в рамках реалізації стратегічних цілей, «створення умов для повноцінного використання міста на місцевому та міжнародному рівнях» та «підвищення ефективності управління містом» існує обмежена кількість індикаторів, які дозволяють проаналізувати ефекти від реалізації. У зв'язку з цим слід врахувати, що в рамках стратегічних цілей: «підвищення якості життя, розвиток творчого потенціалу та створення можливостей для продуктивної праці населення» та «підвищення конкурентоспроможності міської економіки» завдання, визначені регіональними стратегіями розвитку до 2030 року, не передбачають необхідного якісного аналізу їхньої результативності [118]. Також було виявлено, що відсутні показники виконання індикаторів, визначених

Стратегією як індикатори моніторингу. Відсутні операційні цілі, орієнтовані на розвиток сільських територій та підвищення ефективності економічного механізму їх функціонування. Індикатори оцінювання передбачають гендерну розбивку за п'ятьма індикаторами, але в аналітичній частині Стратегії інформація щодо гендерних аспектів не наводиться. На сайті Харківської міської громади міститься інформація про основні показники економічного та соціального розвитку громади. Ця інформація містить дані лише за дев'ятьма з 42 індикаторів, визначених у стратегії. Невідповідність оціночних показників наявній інформації вимагає вдосконалення існуючих механізмів моніторингу реалізації стратегії [118]. Виявлені недоліки ускладнюють об'єктивне оцінювання ступеня досягнення стратегічних цілей та не дозволяють повною мірою простежити результативність реалізації окремих заходів. За таких умов особливого значення набуває формування узгодженої системи індикаторів, для яких мають бути визначені вихідні та цільові значення, джерела інформації, періодичність оновлення даних і відповідальні за моніторинг суб'єкти. Це сприятиме підвищенню прозорості оцінювання та своєчасному коригуванню управлінських рішень. Щодо оцінювання ефективності реалізації обґрунтованого напрямку вдосконалення економічного механізму стратегічного планування розвитку територіальних громад пропонується використовувати бальний підхід. Застосування бального підходу дає змогу уніфікувати процедуру оцінювання результативності реалізації стратегічних цілей та забезпечити порівнянність отриманих результатів за окремими напрямами розвитку територіальної громади. Такий підхід дозволяє не лише зафіксувати рівень досягнення запланованих показників, а й своєчасно виявити напрями, за якими спостерігаються відхилення. Це створює інформаційну основу для коригування управлінських рішень та підвищення ефективності реалізації стратегічних заходів. Водночас розподіл оціночних показників за стратегічними цілями сприяє більш чіткому встановленню взаємозв'язку між запланованими результатами та фактичним станом їх досягнення (табл. 2.9).

**Очікувані результати від удосконалення системи стратегічного
планування розвитку Харківської територіальної громади***

Найменування заходу	Очікувані результати
1. Чіткий розподіл індикаторів моніторингу та оцінки по відношенню до стратегічних цілей	Формування системи моніторингових показників оцінки стану досягнення стратегічних цілей
2. Розробити набір моніторингових індикаторів для оцінки стратегічних цілей	Створення умов повної доступності міста на локальному та міжнародному рівні;
3. Підвищення ефективності в управлінні містом	Поглиблення аналізу досягнення стратегічних цілей:
4. Створити умови для повноцінного доступу до міст як на місцевому, так і на міжнародному рівні	Підвищення ефективності в управлінні містом
3. Легітимність механізмів моніторингу реалізації стратегій в системі стратегічного планування регіонального розвитку	Підвищити ефективність стратегій регіонального розвитку, сформулювати та впровадити зміни

Примітка. *Сформовано авторкою на основі [118]

Запропоновані підходи до оцінювання ефективності стратегічного планування можуть бути адаптовані до потреб розвитку сільських територій та використані при формуванні механізмів моніторингу реалізації стратегій територіальних громад. У рамках першого напрямку вдосконалення системи стратегічного планування розвитку територіальної громади доцільним є закріплення індикаторів моніторингу та оцінки в розрізі стратегічних цілей. Найбільша кількість індикаторів Стратегії може бути використана для оцінки ефективності досягнення стратегічної цілі «Якість життя, розвиток людського потенціалу та створення можливостей для продуктивної праці населення». Деталізуючи індикатори в контексті цього стратегічного напрямку, слід зазначити, що існує потреба у формуванні єдиної бази статистичних показників для щорічної порівняльної оцінки та виявлення тенденцій розвитку на період до 2030 року. Крім того, у межах стратегічного напрямку «Підвищення ефективності управління» індикатори оцінювання потребують доповнення сучасними вимогами до формування фінансово спроможного бюджету територіальної громади та забезпечення ефективного використання ресурсного потенціалу громади (табл. 2.10).

**Додаткові індикатори для оцінки досягнення стратегічного напрямку
«Підвищення ефективності управління»***

Індикатор	Порядок розрахунку
Витрати на обслуговування управлінського обладнання на душу населення	Співвідношення видатків на утримання управлінських структур із загальних фондів до кількості мешканців у кожній територіальній громаді
Капітальні видатки на одного мешканця	Капітальні видатки в бюджеті громади у відсотках від кількості мешканців у кожній територіальній громаді
Рівень дотаційності бюджетів	Базові або реверсні дотації у відсотках до загальних доходів загального фонду обласного бюджету, включаючи базові або реверсні дотації (за винятком дотацій з державного бюджету)
Співвідношення витрат на утримання підконтрольного обладнання до суми надходжень на загальний рахунок.	Витрати на утримання адміністративних структур органів місцевого самоврядування у відсотках до доходів загального рахунку без урахування трансфертів з державного бюджету (у відсотках)
Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету ОТГ	Видатки на заробітну плату із загального бюджету у відсотках до видатків загального бюджету, без урахування трансфертів з бюджету громади до інших бюджетів
Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків	Капітальні видатки як відсоток від загальних видатків на загальному та спеціальному рахунках відповідного бюджету співтовариства.

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [97; 118]

Впровадження індикаторів, наведених у таблиці, підвищує ефективність реалізації стратегії в частині вдосконалення системи моніторингу індикаторів. Використовуючи бальний метод оцінки ефективності реалізації, розраховується інтегральний показник ефективності соціально-економічного розвитку за формулою 2.1.

$$I_R = \frac{МП_1 + МП_2 + МП_3 + МП_4 \dots + МП_n}{n}, \quad (2.1)$$

де I_R – інтегральний показник оцінки результативності стратегічної цілі розвитку Сумської міської територіальної громади (min 0; max 5);

$МП_1$ $МП_n$ – бальна оцінка моніторингових показників оцінки результативності стратегічної цілі(min 0; max 5).

Використовуючи рівняння 2.1, розрахуємо інтегральний індикатор виконання стратегічної цілі, що дозволяє оцінити результативність реалізації заходів розвитку територіальної громади та визначити рівень ефективності окремих складових економічного механізму її розвитку. Умовне максимальне значення індикатора визначається з урахуванням фактичних значень показників (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Інтегральні показники оцінки результативності реалізації заходів розвитку територіальної громади в розрізі стратегічних цілей*

Стратегічна ціль	Загальна кількість показників	Кількість показників, за якими є фактичні дані	Інтегральний показник
Створення можливостей для якісного життя, розвитку творчих здібностей та продуктивної роботи мешканців	22	2,5	1,02
Створення умов повної доступності міста на локальному та міжнародному рівні	8	2	1,25
Підвищення конкурентоспроможності економіки міста	8	6	3,75
Підвищення ефективності в управлінні	4	3	3,75

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [97]

Формування набору показників для кожної стратегічної цілі, визначеної стратегією Харківської міської територіальної громади, дозволить провести комплексну оцінку ефективності її реалізації за формулою 2.2.

$$K_{\text{еф}} = \frac{I_{R1} + I_{R2} + I_{R3} + I_{R4}}{4}, \quad (2.2)$$

де $K_{\text{еф}}$ – комплексний показник оцінки ефективності стратегічного планування Харківської міської територіальної громади, балів (min 0; max 5);

I_{R1} I_{R4} – інтегральні показники оцінки результативності стратегічної цілі розвитку Сумської міської територіальної громади 0-5, балів (min 0; max 5).

Оцінка результативності реалізації Стратегії розвитку міста Харкова та громади на основі інформації про виконання за 2021 рік окреслюється значним

розривом між значеннями обов'язкових індикаторів оцінки результативності стратегічних цілей: підвищення якості життя населення, розвиток творчого потенціалу та створення можливостей для продуктивної праці; на рівні 1,03. Загальний індикатор результативності стратегічного плану розвитку Харківської міської об'єднаної територіальної громади на 2022 рік становить 2,5 бали з 5. 44. Така динаміка частково пояснюється відсутністю фактичних даних щодо індикаторів моніторингу. З метою збільшення кількості комплексних індикаторів результативності стратегічного плану Харківської міської об'єднаної територіальної громади необхідно збільшити кількість індикаторів для щорічного моніторингу та ввести додаткові індикатори для стратегічної цілі «Підвищення ефективності управління». Необхідно зазначити, що сформована система індикаторів дозволить підвищити ефективність стратегічного плану розвитку Харківської міської територіальної громади, оскільки ці індикатори будуть використовуватися як базові для моніторингу реалізації стратегії. Впровадження цих рекомендацій дозволить підвищити якість документів стратегічного планування розвитку Харківської міської громади, які формуються в рамках планування, прогнозування та програмування, а також досягнення стратегічних цілей, а ефективність стратегічного плану як складової організаційного механізму державного регулювання розвитку громади становитиме 49,8 % покращення. Для забезпечення досягнення стратегічних цілей у Стратегії розвитку територіальної громади визначаються оперативні цілі та завдання, реалізація яких спрямована на підвищення ефективності управління розвитком громади та забезпечення її соціально-економічної спроможності. Оперативні цілі конкретизують стратегічні напрями розвитку та забезпечують їх практичну реалізацію через систему взаємопов'язаних завдань і заходів. Важливим є забезпечення узгодженості між стратегічними та оперативними цілями, ресурсними можливостями громади й очікуваними результатами, що дозволяє сформулювати цілісну систему реалізації визначених пріоритетів розвитку. У табл. 2.12 наведено стратегічні та оперативні цілі й завдання, визначені у Стратегії розвитку Харківської територіальної громади до 2030 року.

**Стратегічні та оперативні цілі й завдання, визначені у Стратегії розвитку
Харківської територіальної громади на період до 2030 року***

Стратегічні цілі	Операційні цілі	Завдання
1. Громада, зручна для бізнесу	1.1 Розвиток малого бізнесу та самозайнятості	1.1.1 Спрощення доступу до фінансових ресурсів для мікро-, малих та середніх підприємств
		1.1.2 Спрощення доступу до інформації про інвестиційні об'єкти та оренду комунального майна
		1.1.3 Розвиток громадських просторів для ділової та соціальної активності
	1.2 Передумови для самореалізації молоді.	1.2.1 Розвиток навичок та знань на ринку праці
		1.2.2 Розвиток молодіжного підприємництва та лідерства
	1.3 Розвиток міської інфраструктури	1.3.1 Оптимізація систем міської мобільності
		1.3.2 Підвищення ефективності управління водними ресурсами
		1.3.3 Підвищення ефективності місцевого управління земельними ресурсами
		1.3.4 Модернізація систем управління відходами та підвищення екологічної свідомості населення
		1.3.5 Поширення інформаційних технологій для міських комунальних послуг
2. Громади, які піклуються про своїх мешканців та гостей	2.1 Турбота про здоров'я мешканців	2.1.1 Забезпечення доступної первинної медичної допомоги
		2.1.2 Профілактика раку та серцево-судинних захворювань
		2.1.3 Зниження рівня інвалідності та смертності від неінфекційних захворювань
	2.2 Розвиток рекреаційних та туристичних можливостей громади	2.2.1 Підтримка розвитку існуючих та створення нових туристичних продуктів
		2.2.2 Забезпечення змістовного дозвілля, активного культурного та мистецького життя

Примітка. *систематизовано авторкою на основі матеріалів [118]

На рис. 2.13 показано чинну нормативно-правову базу для управління проектами та програмами розвитку територій. Нормативно-правове забезпечення визначає організаційні та процедурні засади підготовки, відбору, фінансування, реалізації й моніторингу проєктів та програм розвитку територій. Наявність узгодженої нормативної бази є необхідною передумовою для чіткого розподілу повноважень між учасниками процесу.

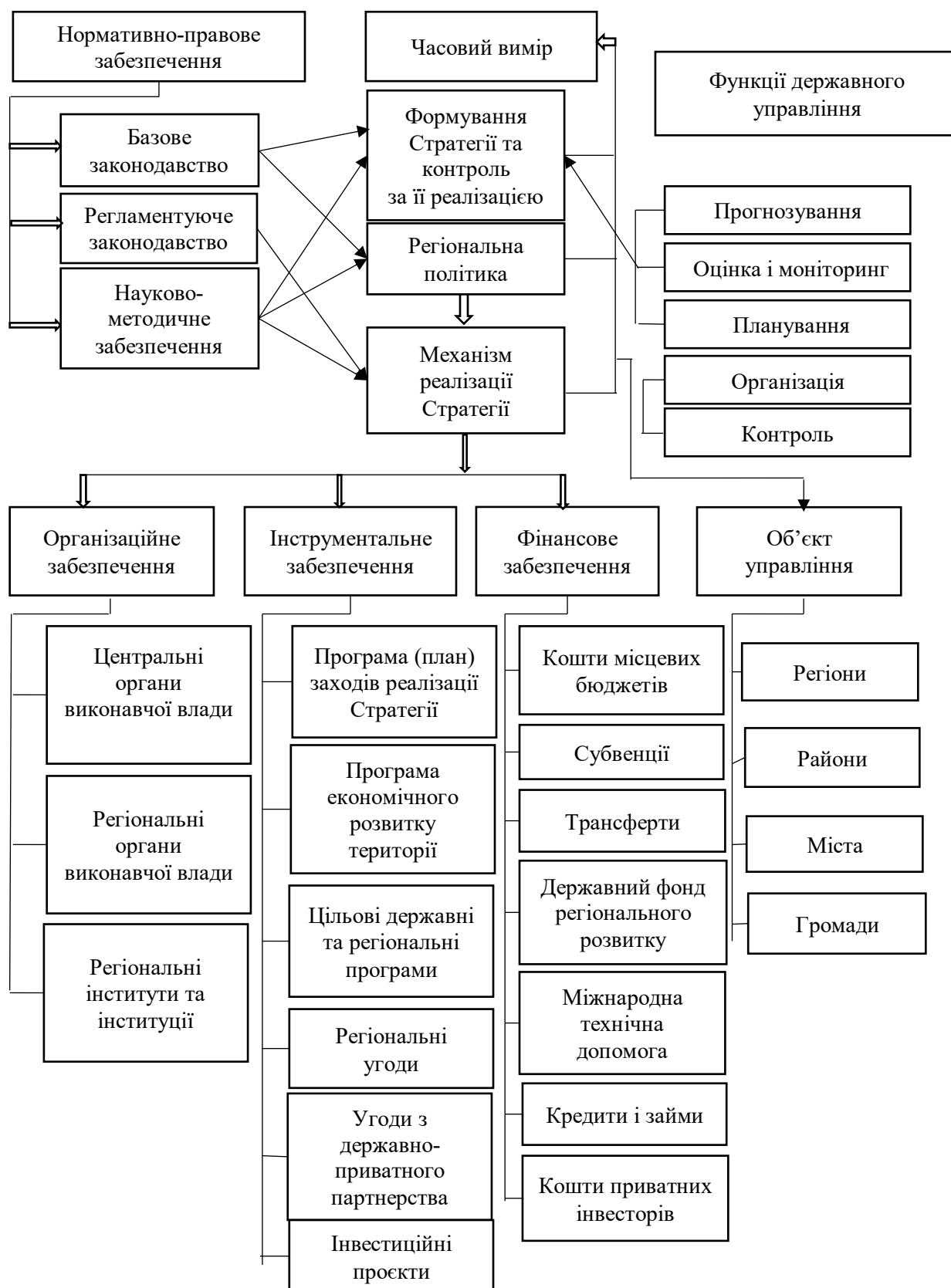

Рис. 2.13. Нормативно-правове забезпечення управління проектами та програмами територіального розвитку*

Примітка. *Сформовано авторкою на основі власних досліджень

В умовах сьогодення особливої актуальності набуває вдосконалення

процесів формування та реалізації стратегій розвитку громад і регіонів. Стратегія розвитку територіальної громади являє собою комплексний довгостроковий план забезпечення соціально-економічного розвитку території, реалізації її ресурсного потенціалу та досягнення визначених стратегічних цілей. Стратегія забезпечує взаємодію між суб'єктами управління, населенням, бізнесом та зовнішнім середовищем, визначаючи пріоритетні напрями та механізми розвитку громади у довгостроковій перспективі [88]. Питання розробки ефективних і комплексних організаційно-економічних механізмів реалізації проектів і програм територіального розвитку набуває особливого значення для України в нових економічних умовах і зміні пріоритетів у процесі реструктуризації національної економіки. Поступовий розвиток території визначається соціально-економічною ефективністю управління об'єктами регіональної економічної системи. Організаційно-економічний механізм реалізації проектів і програм розвитку сільських територій охоплює сукупність інструментів, важелів, методів та управлінських рішень, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування територіальної економічної системи. Такий механізм забезпечує досягнення очікуваних результатів у соціальній, економічній та екологічній сферах, а також сприяє підвищенню ефективності управління розвитком територій [87]. Важливим елементом такого механізму є узгодження стратегічних цілей розвитку територій із наявними фінансовими, організаційними та інституційними ресурсами. Це дозволяє забезпечити послідовність реалізації проектів і програм, підвищити відповідальність учасників управлінського процесу та створити умови для своєчасного коригування запланованих заходів залежно від змін соціально-економічного середовища.

Сьогодні існує нагальна потреба в інституційній підтримці механізмів управління та формування програм регіонального розвитку, які забезпечать захищеність територіальних громад та сільських територій у правовому полі та можливість самостійно визначати плани соціально-економічного розвитку (рис. 2.14).

Рис. 2.14. Компоненти механізмів інституційної підтримки програм управління та розвитку*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі матеріалів [118; 119; 121]

У сучасних умовах важливого значення набуває розроблення та реалізація проектів і програм розвитку сільських територій, пов'язаних із впровадженням інновацій у діяльність територіальних громад. Фундаментальні та прикладні наукові дослідження, які виступають рушійною силою науково-технічного прогресу, формують основу інноваційного розвитку та забезпечують підвищення ефективності економічного механізму розвитку територій. У зв'язку з цим запропоновано послідовність здійснення інноваційного циклу впровадження нововведень «наука – техніка – виробництво» (рис. 2.15).

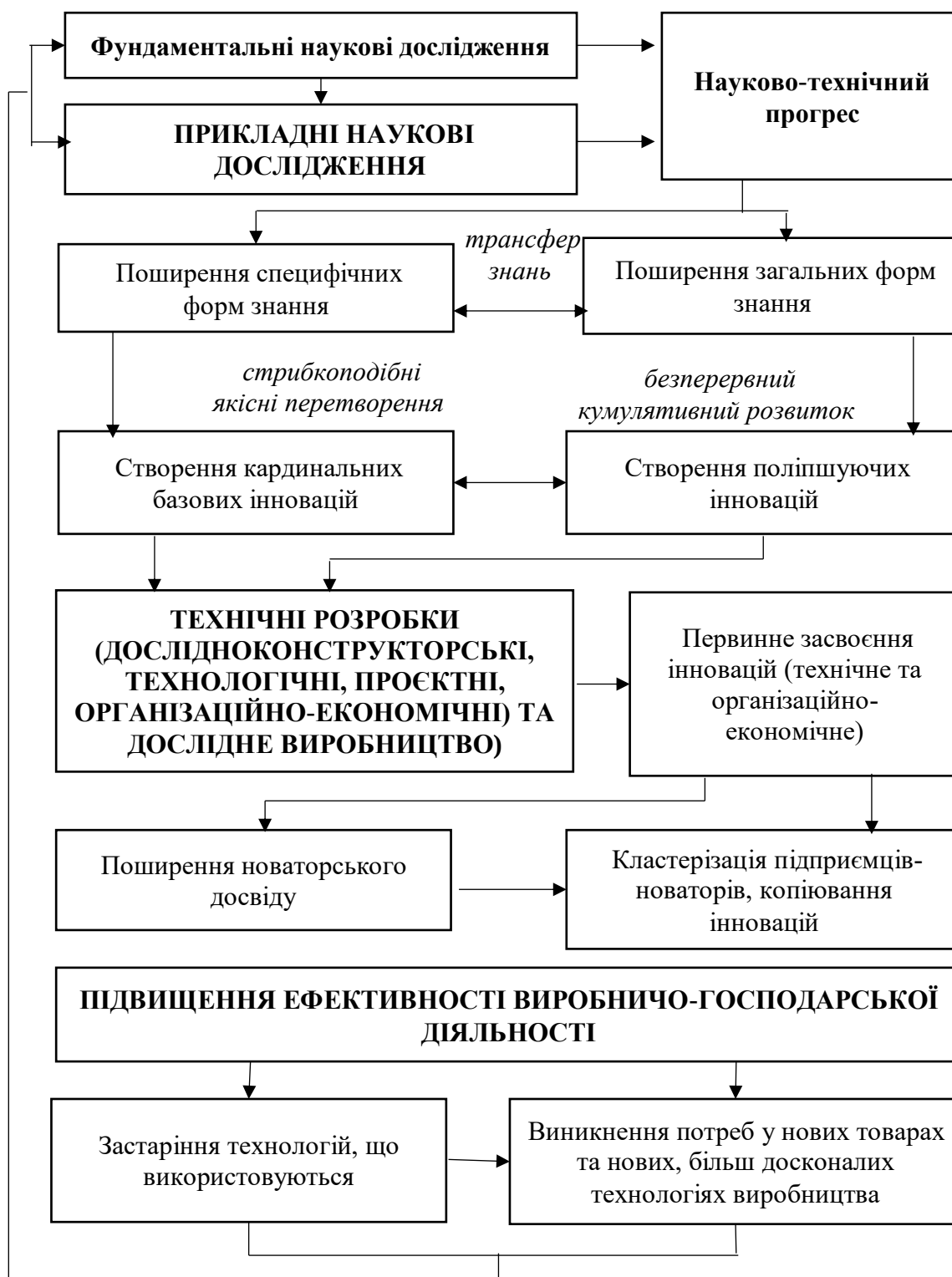

Рис. 2.15. Послідовність інноваційного циклу «наука – техніка – виробництво»*

Примітка. *Систематизовано авторкою на основі власних досліджень

По-перше, збільшення витрат на дослідження і розробки та наявність відповідних дослідників дозволить підняти виробництво наукової продукції до певного бажаного рівня. По-друге, регіональні органи влади зобов'язані знайти

певні джерела інвестування в інноваційні проекти, здатні підвищити конкурентоспроможність регіону. Крім того, організаційно-економічний механізм реалізації програм регіонального розвитку охоплює практичні інструменти, важелі, регулятори, методи управління та управлінські рішення, що забезпечують досягнення цілей соціально-економічного та екологічного розвитку територій. Необхідно також проводити дослідження щодо комплексу рішень. Формування організаційно-економічних механізмів реалізації проектів і програм регіонального розвитку поєднує в собі два елементи:

- 1) організаційний – передбачає утворення системи певних інститутів, які здійснюють організаційний вплив на економічні та інші суб'єкти в регіоні;
- 2) економічний – включає оподаткування, грошово-кредитну політику та інвестиційну діяльність [111].

Однак структуру організаційно-економічних механізмів також можна розглядати як поєднання трьох підсистем:

- організаційного механізму;
- економічного механізму;
- механізму управління.

Організаційно-економічні механізми реалізації проектів і програм регіонального розвитку мають такі структурні елементи:

- органи публічної влади: включають виконавчі органи регіональних державних установ та муніципалітетів, які входять до складу регіону;
- бізнес-структури - організації та підприємства всіх галузей і форм власності, що здійснюють господарську та іншу діяльність на території громади;
- громадські органи, асоціації та об'єднання, які представляють інтереси різних економічних суб'єктів;
- бізнес-інкубатори, утворені при освітніх, наукових, вищих навчальних закладах та науково-дослідних установах;
- фінансові установи, що здійснюють гарантійну та кредитну діяльність, тобто банки, різноманітні фонди підтримки, бізнес-агенти тощо [114].

Організаційно-економічні механізми управління проектами і програмами

регіонального розвитку повинні передбачати:

організацію структури системи управління – правила, організаційно-правові норми і стандарти, які визначають і регламентують поточну структуру управління, завдання, права і відповідальність команди управління проектами і програмами, організацію діяльності;

організацію функціональних процесів системи управління, тобто розподіл між виконавцями конкретних видів завдань, забезпечення ресурсами, необхідними для виконання цих завдань, а також мотивація та заохочення персоналу;

організація специфічних інфраструктур, які можуть гарантувати оптимізацію комунікацій між зацікавленими сторонами проекту та забезпечити всіма необхідними ресурсами учасників проєктного процесу [120].

Основними умовами ефективного використання організаційно-економічних механізмів реалізації проєктів і програм регіонального розвитку є конкретне визначення цілей і ресурсів організаційно-економічного блоку, формулювання стратегій досягнення цілей та розробка на їх основі планів дій для керівників усіх рівнів [127]. Тому пропонується розробити організаційно-економічні механізми реалізації проєктів і програм регіонального розвитку, що включають цілі, організаційно-економічні елементи та функції. Організаційно-економічні механізми регіонального розвитку ґрунтуються на концепції сталого та збалансованого розвитку в усіх сферах соціально-економічного, політичного та культурного життя у поєднанні з ефективними механізмами управління (рис. 2.16). Практична реалізація такого механізму потребує узгодженості між стратегічними пріоритетами розвитку, наявними ресурсами та інструментами їх використання.

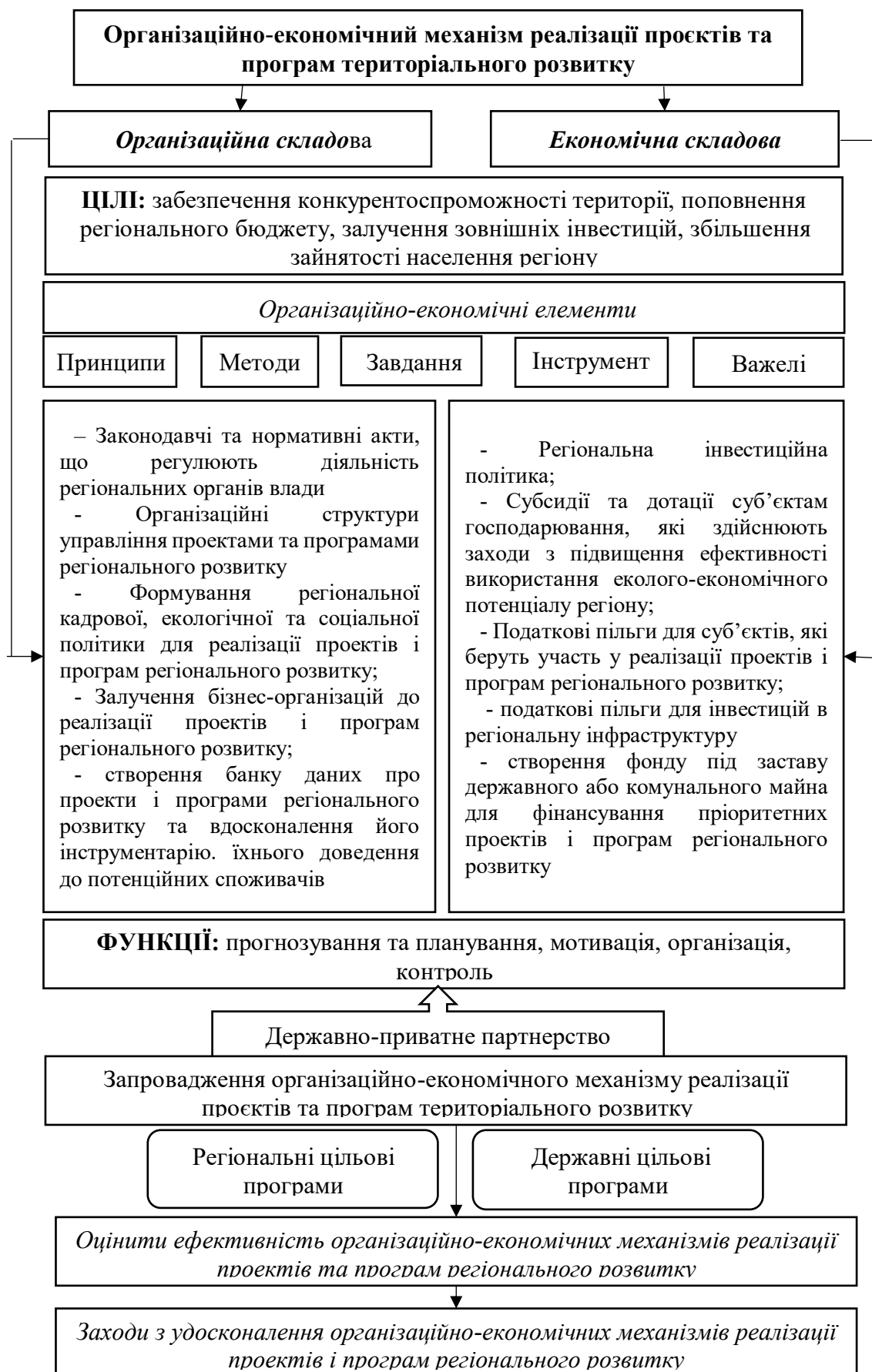

Рис. 2.16. Організаційний механізм реалізації територіального розвитку*

Примітка. *Сформовано авторкою на основі власних досліджень

Організаційно-економічні механізми розвитку територій являють собою сукупність інституцій, інструментів, важелів та управлінських рішень, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування територіальних громад, фінансування програм розвитку та реалізацію стратегічних пріоритетів. Такий стимулюючий вплив виявився ефективним. Це підтверджується позитивною динамікою збільшення кількості ОТГ в Україні. Ефективність соціально-економічного розвитку регіону значною мірою залежить від бюджету, який є в розпорядженні місцевої влади, та фінансових можливостей його фінансування. Стабільною основою для наповнення місцевого бюджету мають бути власні доходи муніципалітету. Ці доходи мають бути локалізовані на місцевому рівні, безпосередньо залежати від діяльності муніципалітету та фінансуватися за рахунок власних повноважень муніципалітету. Місцеві податки і збори також повинні бути основним джерелом доходів місцевих бюджетів [156]. У грудні 2014 року були прийняті зміни до Закону України «Про Державний бюджет України», які запровадили реформу міжбюджетних відносин, гарантувала реалізацію суттєвих заходів щодо перерозподілу фінансових ресурсів на користь місцевих органів влади та децентралізації системи міжбюджетних відносин [156].

Таким чином, одним із напрямів функціонування організаційно-економічних механізмів підтримки компетентного розвитку громад є реалізація принципу повсюдності місцевого самоврядування.

Зважаючи на наявність значних економічних ресурсів, перед місцевою владою постає важливе завдання – забезпечити максимально ефективне використання фінансових ресурсів та прямий зв'язок між розподілом фінансових ресурсів відповідно до визначених пріоритетів місцевого розвитку та фактичними результатами їх використання.

У довгостроковій перспективі реалізація державної політики сталого розвитку громад сприяє покращенню добробуту населення, укріпленню національної безпеки та довгостроковому динамічному розвитку економіки в цілому.

2.3. Економічні засади моніторингу розвитку сільських територій з урахуванням зарубіжного досвіду

Для ефективного та сталого розвитку громади необхідно розробити стратегію фінансового розвитку ОТГ: визначити принципи побудови стратегії фінансового розвитку ОТГ; розробити план заходів з удосконалення стратегії фінансового розвитку ОТГ; визначити фактори, що впливають на формування стратегії фінансового розвитку громади; та актуальними є питання, пов'язані з пошуком позитивних результатів від реалізації стратегії фінансового розвитку ОТГ. Очікується, що за цей період муніципалітети в громадах, що розвиваються, повинні вміти детально розбиратися в сутності місцевих фінансів, розуміти механізми їх функціонування, аналізувати процеси та явища, пов'язані з формуванням і розподілом фондів коштів, а також використовувати форми, інструменти та методи, які дозволяють найбільш ефективно використовувати місцеві фінанси як інструмент впливу на всі стадії фінансового розвитку громади. Таким чином, місцеві фінанси використовуються для встановлення взаємовідносин між органами місцевої влади та всіма підприємствами, що діють на території ОТГ, а також жителями ОТГ. Реформа місцевого самоврядування повинна надати можливість органам місцевого самоврядування розпоряджатися власними фінансовими ресурсами та самостійно вирішувати всі місцеві проблеми [33]. У цьому контексті розробка ефективних стратегій управління фінансами громад є важливим інструментом реалізації основних напрямів державної, регіональної та місцевої фіскальної політики і політики соціально-економічного розвитку [33]. Особливого значення в умовах децентралізації набуває використання зарубіжного досвіду стратегічного управління розвитком територіальних громад. Важливе значення для формування сучасних підходів до розвитку територій має зарубіжний досвід країн Європейського Союзу, де механізми державної підтримки територіальних громад ґрунтуються на принципах фінансової децентралізації, цифровізації управлінських процесів, прозорості бюджетного управління та активного залучення населення до

процесів прийняття рішень. Практика Польщі, Німеччини, Франції та скандинавських країн демонструє ефективність використання програмно-цільового підходу, систем моніторингу розвитку територій та інтегрованих цифрових платформ управління для забезпечення сталого розвитку громад в умовах надзвичайних викликів. Таким чином, було визначено фактори, що впливають на формування стратегій управління фінансами територіальних громад як бізнес-моделі розвитку національної економіки в Україні (рис. 2.17).

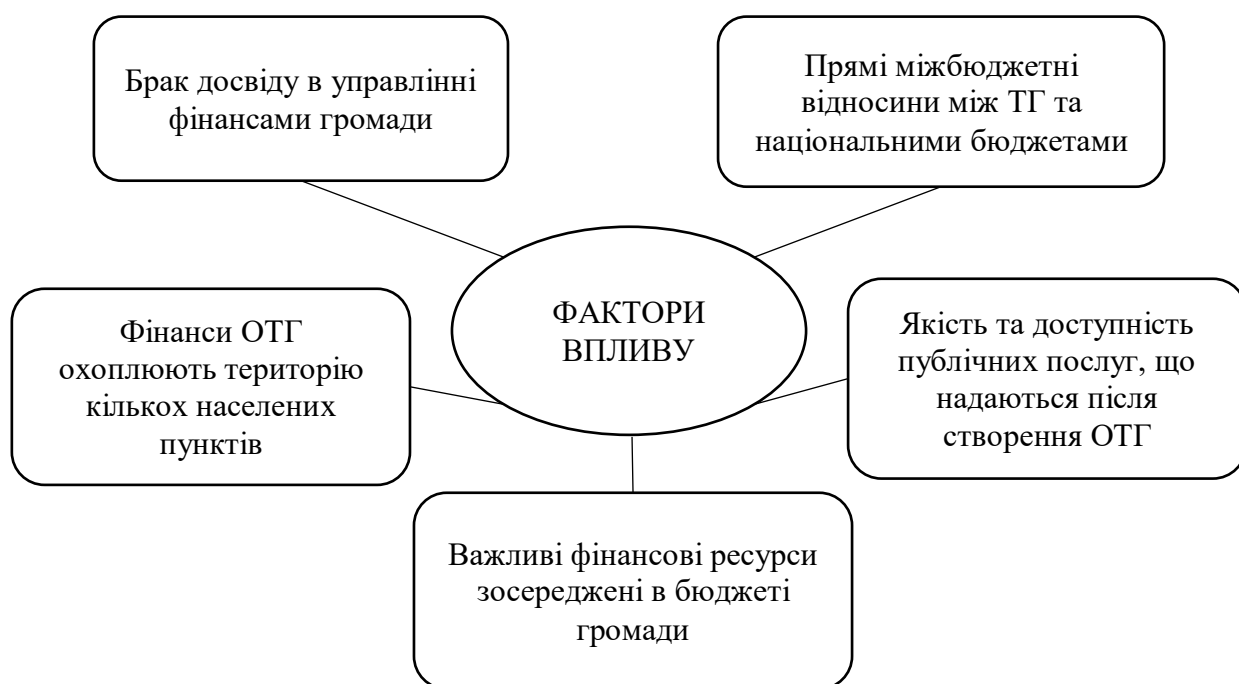

Рис. 2.17. Фактори впливу на формування стратегії фінансового розвитку територіальних громад*

Примітка. *Сформовано авторкою на основі матеріалів [140; 144; 146]

При вирішенні поточних проблем управління фінансами ОТГ вплив вищезазначених факторів, безперечно, перешкоджає швидкому та ефективному реформуванню місцевих публічних фінансів. Однак існують можливості для подолання недоліків у цій сфері та створення сприятливого середовища для позитивних реформ, зокрема у сфері місцевих публічних фінансів [33]. Національна політика розвитку територій України формується з урахуванням європейських підходів до регіонального розвитку та фінансової децентралізації. Регіони та територіальні громади отримують повноваження щодо планування й

фінансування власного розвитку, а механізми державної підтримки поступово адаптуються до європейських принципів прозорості, ефективності використання ресурсів та багаторівневого управління [33]. Така ефективна стратегія управління фінансовим розвитком ОТГ мала наступні позитивні наслідки (рис. 2.18).

Рис. 2.18. Позитивні наслідки ефективних стратегій управління фінансовим розвитком територіальних громад*

Примітка. *Сформовано авторкою на основі власних досліджень

Ефективною стратегією управління фінансовим розвитком територіальної громади буде підвищення конкурентоспроможності населених пунктів у межах територіальної громади, залучення компетентних фахівців до управлінських структур громади, зниження рівня корупції у фінансовому управлінні місцевих рад та прийняття рішень про надання більш різноманітних публічних послуг на рівні територіальної громади, а не районної ради. Це в кінцевому підсумку забезпечить прозорість бюджету в цілому. Таким чином, дієва стратегія є запорукою збалансованого розвитку громади. Ретельний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду розвитку територіальних громад дозволив дійти висновку, що ефективний механізм управління фінансовим розвитком є важливим інструментом забезпечення сталого розвитку територій, визначення пріоритетів розвитку та вибору оптимальних шляхів вирішення соціально-економічних

проблем громад. Дотримання плану заходів розробленої стратегії управління фінансами громади забезпечить:

збільшення повноважень органів місцевого самоврядування та ефективність і передбачуваність їх дій і рішень в інтересах мешканців ОТГ;

відчуття причетності до прийняття рішень в громаді, спрямованих на максимально ефективний розвиток громади;

інтеграція інтересів усіх суб'єктів місцевого розвитку для вирішення питань, що мають особливе значення;

визначення пріоритетів на основі компромісних рішень для місцевого розвитку та визначення заходів, джерел фінансування та відповідальних осіб для їх ефективного реалізації [33].

У процесі розроблення стратегії доцільним є залучення найбільш активних представників громади, громадських організацій, експертного середовища та інших зацікавлених сторін. Це можна зробити, визначивши тих громадян, які є найбільш активними у громадському житті. Іншими словами, відібрати громадян, які хочуть, щоб їхні інтереси були відображені в стратегії розвитку громади. У процесі розроблення та реалізації фінансової стратегії потрібно приймати необхідні рішення та обирати людей, які можуть забезпечити всі необхідні ресурси. Їх потрібно залучати до формування партнерств. Це дозволить залучити зацікавлених громадян до процесу розробки стратегії управління фінансовим розвитком ОТГ [33]. Таким чином, розробка стратегій управління фінансами громади відбувається під впливом мінливих зовнішніх факторів і передбачає прийняття широких управлінських рішень з перспективних питань з єдиною метою. Проблеми з управлінням фінансами громади є очевидними:

проблеми, що пов'язані з головною місією органу місцевого самоврядування. Такі місії спрямовані на покращення дієвості діяльності органів влади в майбутньому шляхом забезпечення взаємозв'язку між усіма цілями, результатами та наявними або доступними ресурсами;

проблеми та шляхи їх вирішення, пов'язані з компонентами системи

управління територіальної громади;

виклики, пов'язані зі змінами в середовищі та зовнішніми впливами [33].

Таким чином, стратегія фінансового розвитку громади реалізується наступними шляхами:

створення інтегрованих інформаційно-аналітичних систем, що забезпечують методологію та інші завдання, спрямовані на впорядкування та оптимізацію функціональних процесів і технічних процедур, налагодження взаємодії між інформаційними системами органів державної влади та дієве використання інформаційних ресурсів;

удосконалення системи підготовки та підвищення професійно-кваліфікаційного рівня фахівців у сфері місцевих фінансів та інформаційних технологій;

підвищити рівень нормативно-правового та методичного забезпечення процесів, пов'язаних зі змінами в системах фінансового менеджменту ТГ [33].

Водночас було розроблено схему порівняння ефективності стратегій фінансового розвитку (рис. 2.18). Схема враховує цільові орієнтири, проміжні результати реалізації стратегії, цільові параметри, усунення причин недосягнення плану та коригування стратегії. За цією схемою відбувається порівняння планових параметрів з ефективними, перевірка обґрунтованості запланованих параметрів, оцінювання якості інформації та їх коригування у разі необхідності. Якщо параметри планування були успішно обґрунтовані, необхідно усунути причини невиконання плану. На останньому етапі перевіряється обґрунтованість стратегії, і якщо результати є негативними, слід припинити реалізацію стратегії або скоригувати саму стратегію. Запропонована схема дає змогу розглядати оцінювання стратегії фінансового розвитку як безперервний процес, що поєднує контроль, аналіз та коригування управлінських рішень. Її застосування дозволяє своєчасно виявляти відхилення між плановими та фактичними параметрами, визначати причини їх виникнення та оцінювати доцільність подальшої реалізації обраних стратегічних заходів. Важливою перевагою такого підходу є можливість адаптації стратегії до змін

внутрішнього та зовнішнього середовища, що особливо актуально для територіальних громад в умовах економічної нестабільності та обмеженості фінансових ресурсів.

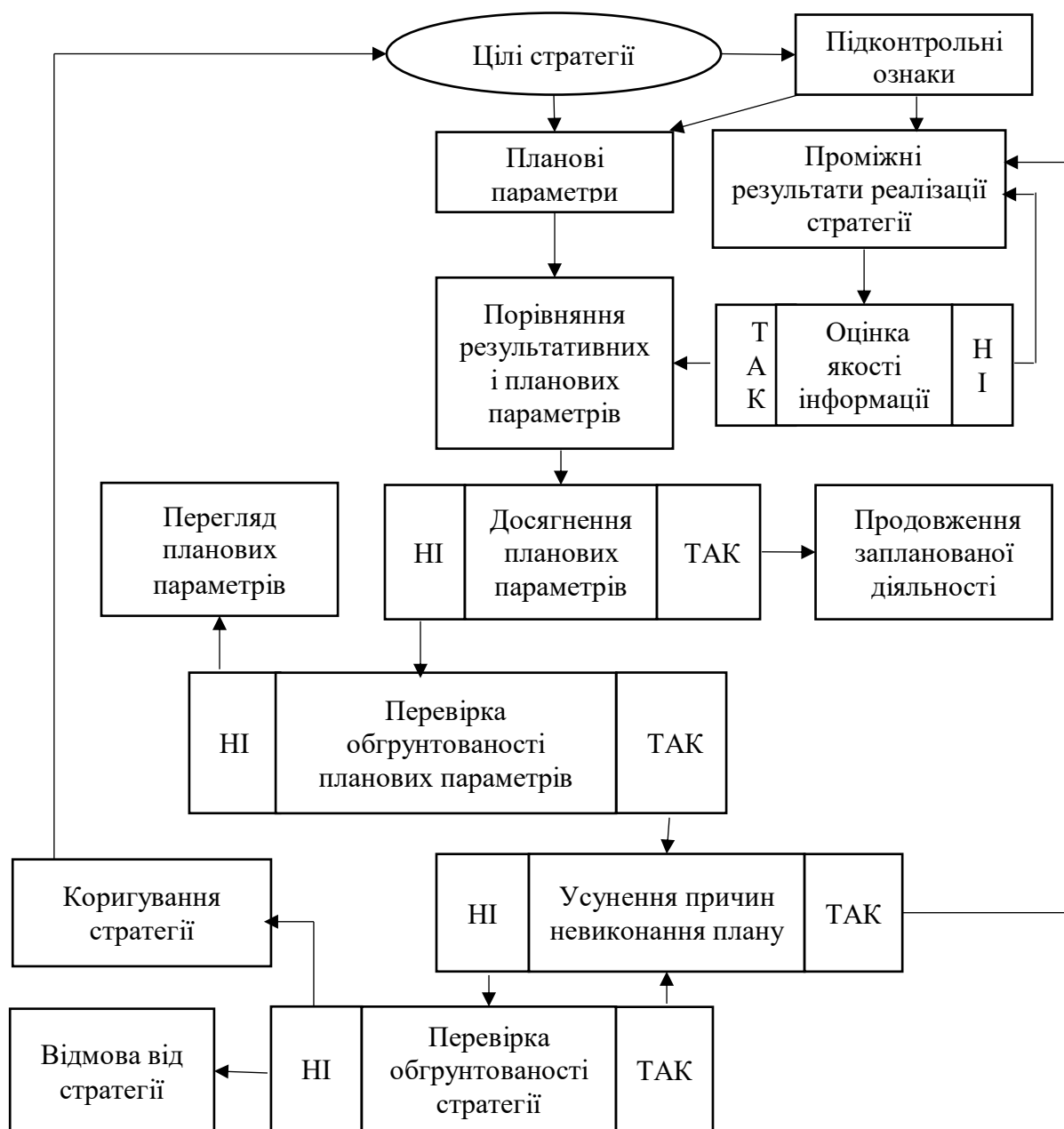

Рис. 2.19. Порівняння ефективності стратегій фінансового розвитку регіональних громад*

Примітка. *Сформовано авторкою на основі власних досліджень

Зарубіжний досвід свідчить, що ефективність розвитку територіальних громад значною мірою залежить від рівня цифровізації управління, фінансової автономії та здатності органів місцевого самоврядування адаптувати економічні механізми підтримки до сучасних викликів. У країнах ЄС особлива увага

приділяється системам моніторингу, оцінювання результативності програм розвитку та використанню data-driven підходів при формуванні місцевої політики розвитку територій. У сучасній європейській практиці розвитку територій значна увага приділяється формуванню інтегрованих механізмів підтримки територіальних громад, які поєднують фінансові, організаційні та цифрові інструменти управління. Зокрема, у країнах ЄС активно застосовуються підходи, спрямовані на підвищення ефективності використання місцевих ресурсів, розвиток інфраструктури, підтримку малого та середнього бізнесу, стимулювання інвестиційної активності та впровадження електронного врядування. Важливим елементом є використання систем моніторингу соціально-економічного розвитку територій, що дозволяє оперативно оцінювати ефективність реалізації програм підтримки та коригувати управлінські рішення відповідно до змін зовнішнього середовища. Практика європейських країн також засвідчує доцільність застосування партнерського підходу до розвитку територій, який передбачає взаємодію органів місцевого самоврядування, бізнесу, громадськості та міжнародних інституцій. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності економічного механізму розвитку територій, забезпечує прозорість використання фінансових ресурсів та формує передумови для сталого розвитку територіальних громад. Важливого значення при цьому набуває здатність територіальних громад самостійно визначати пріоритети фінансового розвитку, поєднувати власні ресурси із зовнішніми джерелами фінансування та забезпечувати їх спрямування на досягнення стратегічних цілей. Формування фінансово спроможних громад потребує системного підходу, що враховує особливості ресурсного потенціалу території. На основі проведеного дослідження розроблено концептуальну модель формування стратегії фінансового розвитку громад, яка включає цілі, підходи, методи, принципи, етапи та завдання (рис. 2.20). Метою запропонованої моделі є підвищення фінансової автономії та спроможності громад.

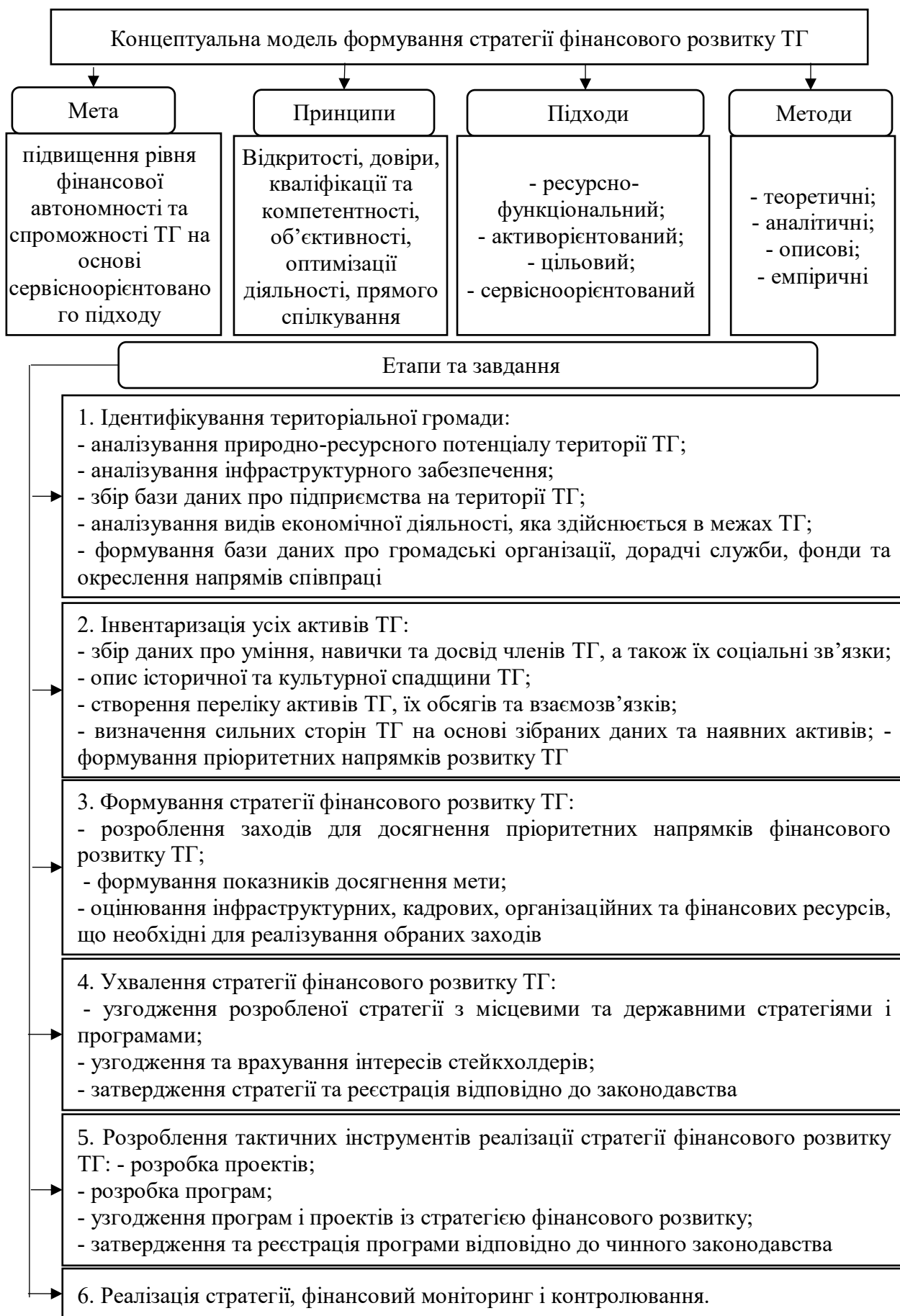

Рис. 2.20. Концептуальна модель формування фінансового розвитку ТГ*

Примітка. *Сформовано авторкою на основі власних досліджень

Методи розробки стратегії включають теоретичні, аналітичні, описові та емпіричні методи. Першим етапом розробки стратегії економічного розвитку є ідентифікація територіальних громад. Це включає в себе аналіз природно-ресурсного потенціалу, інфраструктури, що забезпечує життєдіяльність громади. Це включає аналіз природно-ресурсного потенціалу території територіальної громади, допоміжної інфраструктури, збір бази даних підприємств в межах територіальної громади, аналіз видів економічної діяльності, що здійснюються в межах територіальної громади, формування бази даних державних установ, консультативних служб та фондів, а також визначення напрямів співпраці. Цей етап є дуже важливим, оскільки регіональні громади почали функціонувати в такий спосіб відносно недавно, а деякі з них все ще перебувають у процесі становлення. Для забезпечення ефективного функціонування територіальної громади, важливо розуміти, які ресурси є в наявності на території, а яких бракує. Муніципалітети можуть активно використовувати можливості спільних проектів для забезпечення конкретними ресурсами та розвитку необхідної інфраструктури. Щоб зрозуміти, чого саме не вистачає і на чому потрібно зосередитися в майбутньому, необхідно знати, що і в якому обсязі є в громаді. Також необхідно зібрати дані про те, які бізнеси розвиваються в громаді і які бізнеси можна було б створити за наявних ресурсів. Це включає збір даних про навички, досвід та соціальні зв'язки місцевого населення; опис історичної та культурної спадщини громади; перелік активів громади, їх кількість та взаємозв'язки; визначення сильних сторін громади на основі зібраних даних та наявних активів; та визначення пріоритетних напрямків діяльності. На основі отриманих результатів формуються пріоритетні напрями розвитку громади. Іншими словами, пріоритетні напрями розвитку громади формуються на основі повної та достовірної інформації, зібраної під час підготовки інвентаризації. Третій етап – розробка стратегії регіонального фінансового розвитку, яка включає етапи формулювання заходів для досягнення пріоритетних напрямів регіонального фінансового розвитку, розробки індикаторів досягнення цілей та

оцінки інфраструктурних, людських, організаційних і фінансових ресурсів, необхідних для реалізації обраних заходів. Наступним етапом є прийняття стратегії економічного розвитку ОТГ. На цьому етапі розроблена стратегія затверджується та реєструється відповідно до законодавства, узгоджується з місцевими та національними стратегіями і програмами, а також після узгодження та врахування інтересів зацікавлених сторін. Після цього слід розробити тактичні заходи з реалізації регіональної стратегії економічного розвитку. Це означає розробку проектів і програм, узгодження програм і проектів зі стратегією фінансового розвитку, а також затвердження і реєстрацію програм відповідно до чинного законодавства. Останній етап – реалізація стратегії, фінансовий моніторинг та управління. Фінансовий моніторинг також є важливим елементом, по-перше, для забезпечення належного використання коштів і постійного ведення фінансової документації та рахунків, а по-друге, для зменшення корупції та нецільового використання коштів. Тому моніторинг і контроль важливі на всіх етапах. Важливою умовою результативності реалізації стратегії є забезпечення постійного взаємозв'язку між етапами планування, фінансування, реалізації та оцінювання отриманих результатів. Такий підхід дозволяє розглядати стратегію не як разовий програмний документ, а як динамічний інструмент управління розвитком територіальної громади, що потребує регулярного уточнення відповідно до змін соціально-економічного середовища. Особливе значення має своєчасне виявлення відхилень між запланованими та фактичними результатами, аналіз причин їх виникнення. Одночасно доцільно забезпечувати відкритість інформації щодо використання фінансових ресурсів і досягнення визначених індикаторів, що сприятиме підвищенню довіри населення та інших зацікавлених сторін до процесу управління. Поєднання систематичного моніторингу, фінансового контролю та оцінювання результативності створює основу для більш раціонального розподілу ресурсів, підвищення відповідальності виконавців та своєчасної адаптації стратегії до нових економічних викликів.

Висновки до розділу 2

1. Обґрунтовано необхідність удосконалення підходів до аналізу розвитку сільських територій та територіальних громад з урахуванням зарубіжного досвіду, потреб забезпечення сталого розвитку, підвищення ефективності використання ресурсів та адаптації до надзвичайних викликів.

2. За результатами аналізу встановлено, що у 2021 році середній дохід загального фонду на одного мешканця 56 територіальних громад Харківської області становив 6497,7 грн, що свідчить про суттєву диференціацію фінансової спроможності громад.

3. Встановлено, що частка валового регіонального продукту Харківської області у структурі ВРП України зросла з 6,09 % у 2020 році до 6,30 % у 2021 році, а ВРП на одну особу збільшився на 96,71 % і досяг 69 485 грн, що забезпечило області четверте місце серед досліджуваних регіонів.

4. Запропоновано методичний підхід до аналізу розвитку територій та територіальних громад, який дозволяє оцінювати ефективність економічного механізму розвитку територій і враховує рекомендаційні та обов'язкові складові оцінювання соціально-економічного розвитку. Апробацію підходу здійснено на прикладі Харківської міської територіальної громади шляхом розрахунку інтегральних показників результативності реалізації Стратегії розвитку. Встановлено, що інтегральний показник за стратегічними цілями «Створення можливостей для якісного життя» становив 1,02 бала, «Створення умов повної доступності міста» — 1,25 бала, тоді як за стратегічними цілями «Підвищення конкурентоспроможності економіки міста» та «Підвищення ефективності управління» — по 3,75 бала.

5. На основі SWOT-аналізу розроблено SWOT-матрицю розвитку територій, яка дозволяє визначити взаємозв'язок між сильними та слабкими сторонами, можливостями й загрозами розвитку територіальних громад в умовах надзвичайних викликів.

6. Основними ризиками розвитку територій Харківської області визначено

безпекові, політичні та інвестиційні ризики, а також зниження економічної активності в умовах надзвичайних викликів. Водночас встановлено, що у 2021 році доходи бюджету області (з урахуванням трансфертів) на одну особу досягли 13 543,5 грн, власні доходи – 6771 грн, коефіцієнт покриття доходами видатків становив 1,011, що свідчить про збереження фінансової спроможності регіону попри негативний вплив зовнішніх чинників.

7. Проведено дослідження організаційно-економічного механізму реалізації програм розвитку територій, Встановлено, що у структурі доходів місцевих бюджетів Харківської області найбільшу частку становлять офіційні трансферти (50 %) та податок на доходи фізичних осіб (27 %), тоді як у структурі видатків переважають видатки на освіту (26 %), соціальний захист (26 %) та охорону здоров'я (16 %).

8. Розроблено концептуальну модель формування напрямів розвитку територіальних громад, орієнтовану на підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами, розвиток місцевої економіки, цифровізацію управлінських процесів та забезпечення сталого розвитку територій. Доведено, що протягом 2017–2021 років питома вага бюджетних надходжень територіальних громад послідовно зростала (2,0 % → 9,6 % → 16,4 % → 84,7 % → 100 %), що підтверджує підвищення фінансової самостійності територіальних громад у процесі реалізації реформи децентралізації.

9. Обґрунтовано необхідність удосконалення системи моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад шляхом узгодження системи індикаторів зі стратегічними й оперативними цілями, забезпечення доступності інформації для їх розрахунку. Запропоновано використовувати бальний підхід до оцінювання результативності реалізації стратегічних цілей. Застосування такого підходу підвищує обґрунтованість стратегічного управління, сприяє прозорості контролю за реалізацією програм і проєктів та створює інформаційну основу для подальшого вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Концептуальні підходи до вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій

У сучасних умовах воєнної, економічної та фінансової нестабільності питання державної підтримки розвитку сільських територій набуває особливої ваги. Це зумовлено тим, що саме сільські території виявилися одними з найбільш вразливих до руйнування виробничої, соціальної та логістичної інфраструктури, зниження економічної активності, вимушеної міграції населення та скорочення місцевої дохідної бази. За таких умов традиційні підходи до управління територіальним розвитком уже не забезпечують належного рівня адаптивності, а відтак зростає потреба у формуванні нових концептуальних підходів до реалізації економічного механізму державної підтримки сільських територій [112]. Вітчизняний досвід свідчить, що державна підтримка територіального розвитку є найбільш результативною тоді, коли вона не обмежується лише компенсаційними чи трансфертними інструментами, а поєднує фінансові, організаційні, інституційні та управлінські важелі впливу. У цьому контексті розвиток сільських територій доцільно розглядати не лише як об'єкт бюджетного фінансування, а як комплексний процес зміцнення економічної спроможності громади, активізації місцевого підприємництва, відновлення інфраструктури, підвищення зайнятості та формування умов для довгострокової конкурентоспроможності [116]. Такий підхід дозволяє перейти від моделі ситуативного реагування до моделі цілеспрямованого стратегічного впливу держави на просторовий розвиток. Особливість сучасного етапу полягає в тому, що державна підтримка сільських територій реалізується в умовах поєднання кількох видів викликів: воєнних, економічних, демографічних, інституційних та інфраструктурних. Це ускладнює вибір інструментів впливу та вимагає

концептуального переосмислення самої ролі держави у підтримці місцевого розвитку. Держава в цьому разі має виступати не лише джерелом фінансових ресурсів, а й координатором взаємодії між громадами, бізнесом, міжнародними партнерами та інститутами громадянського суспільства. Саме така багаторівнева взаємодія створює підґрунтя для формування цілісного економічного механізму підтримки сільських територій. З огляду на це, економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій доцільно трактувати як сукупність взаємопов'язаних форм, методів, інструментів, важелів та інституційних рішень, за допомогою яких забезпечується мобілізація, розподіл і використання фінансових, матеріальних, організаційних та інформаційних ресурсів з метою підвищення стійкості, самодостатності й конкурентоспроможності сільських територій. На відміну від вузького підходу, за якого державна підтримка ототожнюється переважно з бюджетними трансфертами, запропоноване розуміння акцентує увагу на її системному характері, результативності та спрямованості на досягнення довгострокових соціально-економічних ефектів. Узагальнення наукових підходів дає змогу стверджувати, що в основі сучасної концепції державної підтримки розвитку сільських територій мають перебувати кілька базових положень. По-перше, підтримка має бути не фрагментарною, а інтегрованою, тобто такою, що поєднує бюджетне фінансування, грантові інструменти, механізми співфінансування, розвиток місцевого підприємництва та інституційне зміцнення громад. По-друге, вона повинна бути диференційованою, оскільки сільські території істотно відрізняються за рівнем ресурсної забезпеченості, безпековою ситуацією, інфраструктурним станом і кадровим потенціалом. По-третє, державна підтримка має бути орієнтована на вимірюваний результат, а не лише на освоєння коштів. По-четверте, її реалізація повинна передбачати широке залучення місцевих суб'єктів розвитку до процесів планування, відбору пріоритетів та оцінювання ефективності. У сучасній практиці розвитку територій дедалі очевиднішою стає обмеженість підходу, за якого державна допомога зосереджується виключно на усуненні поточних наслідків кризових явищ. Безумовно, підтримка відновлення критичної

інфраструктури, покриття дефіциту місцевих бюджетів, стимулювання зайнятості та підтримка малого бізнесу є необхідними напрямками державного втручання. Водночас цього недостатньо для формування стійкої траєкторії розвитку сільських територій. Саме тому концептуальні підходи до реалізації економічного механізму державної підтримки мають ґрунтуватися на поєднанні короткострокових стабілізаційних рішень і довгострокових інструментів структурної модернізації територій. Зміст такого підходу полягає в тому, що кожна форма підтримки повинна бути вбудована у загальну стратегію місцевого розвитку. Відтак державна підтримка має спрямовуватися не лише на фінансування окремих об'єктів чи заходів, а на створення умов для відтворення місцевого економічного потенціалу. У цьому контексті особливого значення набувають державні інвестиції у транспортну, енергетичну, соціальну та цифрову інфраструктуру, підтримка мікро- і малого підприємництва, стимулювання кооперації, розвиток місцевих ринків праці, а також підвищення управлінської спроможності органів місцевого самоврядування. Враховуючи необхідність переходу від фрагментарної до системної державної підтримки розвитку сільських територій, доцільним є формування цілісного економічного механізму, який поєднує стратегічні та оперативні інструменти управління. Такий підхід дозволяє узгодити процеси планування, реалізації, контролю та коригування управлінських рішень, забезпечуючи їх спрямованість на досягнення стійких соціально-економічних результатів. Важливим при цьому є забезпечення взаємозв'язку між цілями державної підтримки, реальними потребами територіальних громад, наявними фінансовими ресурсами та інструментами їх розподілу. Системність механізму передбачає також можливість оперативного реагування на зміни зовнішнього середовища, коригування пріоритетів підтримки та оцінювання результативності реалізованих заходів на основі визначених індикаторів. Це створює передумови для підвищення прозорості управлінських процесів і посилення спроможності сільських територій до адаптації в умовах надзвичайних викликів. З метою узагальнення зазначених положень у роботі запропоновано концептуальну

модель реалізації економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій (рис. 3.1)

Рис. 3.1. Концептуальна модель реалізації економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій*

Примітка. *Розроблено авторкою на основі власних досліджень

Запропонована концептуальна модель відображає послідовність та взаємозв'язок основних етапів формування і реалізації економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій. Її структура базується на поєднанні стратегічного та оперативного рівнів управління, що забезпечує цілісність управлінського процесу та підвищує його результативність. На стратегічному рівні здійснюється визначення цілей державної підтримки, аналіз

внутрішнього та зовнішнього середовища, а також комплексна діагностика соціально-економічного стану територій. Це створює основу для формування пріоритетних напрямів підтримки, серед яких виокремлено інфраструктурний, економічний та інституційний. Оперативний рівень передбачає безпосередню реалізацію інструментів державної підтримки, включаючи організацію виконання заходів, інформаційне та цифрове забезпечення, моніторинг результатів і оцінювання ефективності. Важливою складовою моделі є наявність зворотного зв'язку, який забезпечує можливість коригування управлінських рішень відповідно до отриманих результатів і змін у зовнішньому середовищі. На відміну від існуючих підходів, запропонована модель акцентує увагу на інтеграції фінансових, організаційних та інституційних інструментів державної підтримки, а також враховує необхідність цифровізації управлінських процесів. Це дозволяє підвищити прозорість використання ресурсів, узгодженість дій суб'єктів розвитку та ефективність досягнення стратегічних цілей розвитку сільських територій. Важливо підкреслити, що ефективність реалізації такого механізму визначається не стільки обсягом залучених ресурсів, скільки якістю їх координації, відповідністю локальним потребам та здатністю трансформувати фінансову допомогу у стійкі результати розвитку. Саме тому в центрі концептуального підходу має перебувати громада як активний суб'єкт формування та реалізації місцевої політики розвитку, а не пасивний отримувач зовнішньої допомоги. У цьому контексті можна виокремити три взаємопов'язані напрями реалізації економічного механізму державної підтримки сільських територій: інфраструктурний, економічний та інституційний. Інфраструктурний напрям передбачає відновлення і модернізацію базових об'єктів життєзабезпечення, транспортної, енергетичної, освітньої та соціальної інфраструктури. Економічний напрям охоплює підтримку підприємницької активності, самозайнятості, фермерства, кооперації, локального виробництва та інвестиційних ініціатив. Інституційний напрям пов'язаний із підвищенням управлінської спроможності громад, розвитком проєктного менеджменту, удосконаленням стратегічного планування та забезпеченням прозорості

управлінських рішень. У межах реалізації запропонованого економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій доцільно виокремити напрями, які забезпечують комплексний вплив на соціально-економічний розвиток громад. Такий підхід дозволяє структурувати інструменти підтримки відповідно до пріоритетів і забезпечити їх узгоджене застосування. Основні напрями реалізації економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій наведено на рисунку 3.2.

Рис. 3.2. Основні напрями реалізації економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій*

Примітка. *Розроблено авторкою на основі власних досліджень

Як видно з рисунку 3.2, реалізація економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій передбачає поєднання інфраструктурних, економічних та інституційних напрямів впливу. Така

структура дозволяє забезпечити не лише відновлення базових умов функціонування територій, а й створити передумови для їх довгострокового розвитку. Інфраструктурна підтримка спрямована на відновлення та модернізацію матеріальної бази територій, що є необхідною умовою для активізації економічної діяльності. Економічна підтримка забезпечує стимулювання підприємницької активності та зростання зайнятості, тоді як інституційна складова сприяє підвищенню ефективності управління та використання ресурсів. Взаємодія зазначених напрямів формує комплексний підхід до розвитку сільських територій, що дозволяє підвищити результативність державної підтримки, зменшити регіональні диспропорції та забезпечити стійкість територіальних громад в умовах сучасних викликів. Успішна реалізація зазначених напрямів можлива лише за умови узгодженості державної, регіональної та місцевої політики. Вищий рівень управління формує нормативні, фінансові та інституційні рамки, у межах яких громади здійснюють планування і практичну реалізацію програм місцевого розвитку [126]. Саме тому державна підтримка сільських територій повинна бути вбудована у загальну архітектуру стратегічного управління розвитком територій і не суперечити цілям регіональної політики, децентралізації та післявоєнного відновлення. Соціально-економічна нестабільність на сільських територіях значною мірою посилюється внаслідок обмеженої дохідної бази місцевих бюджетів, зношеності інфраструктури, нерівномірного доступу до інвестиційних ресурсів, кадрового дефіциту та зниження ділової активності. Багато громад не мають достатніх внутрішніх ресурсів для вирішення стратегічних завдань розвитку, тож потребують зовнішньої підтримки, яка має бути не одноразовою, а системною [128]. У таких умовах держава повинна не лише компенсувати поточні втрати, а й створювати стимули для відновлення місцевого економічного середовища, розширення податкової бази, зростання зайнятості та підвищення якості життя населення. Таким чином, система вибору інструментів державної підтримки сільських територій повинна ґрунтуватися на комплексному поєднанні теоретичних і практичних підходів, орієнтованих на підвищення

результативності управлінських рішень. При цьому необхідним є використання сучасних методів діагностики економічного стану територій, оцінювання бюджетної спроможності, рівня підприємницької активності, інфраструктурних потреб і соціальних ризиків [45]. Лише за умови такого аналітичного підходу державна підтримка може бути спрямована на ті напрями, які реально формують потенціал сталого розвитку, а не лише забезпечують тимчасове згладжування кризових проявів. Зростання відповідальності місцевої влади в умовах децентралізації, а також нові виклики, пов'язані з війною, міграцією, інфляційними процесами та зміною економічної структури територій, зумовлюють потребу у переосмисленні підходів до управління розвитком сільських громад. Водночас для всіх сільських територій спільним є те, що державна підтримка має стати базою для формування цілісного алгоритму управління розвитком, у межах якого поєднуються аналіз потреб, визначення пріоритетів, планування ресурсів, відбір інструментів, контроль виконання та оцінювання результатів [136; 137]. Саме тому концептуальний підхід до реалізації економічного механізму державної підтримки повинен мати поетапний характер. Таким інструментом, на нашу думку, має стати концепція поетапного управління розвитком сільських територій, яка забезпечує формування стратегічних програм зростання. Її основними складовими мають бути: комплексна діагностика стану території; оцінювання внутрішніх і зовнішніх чинників впливу; визначення стратегічних пріоритетів розвитку; добір джерел і форм державної підтримки; організація міжсекторальної взаємодії; моніторинг результативності та коригування управлінських рішень. Важливою складовою інфраструктури управління розвитком громади є впровадження сучасних технологій електронного урядування та цифровізації [141]. Електронні реєстри ресурсів громади, цифровий облік проєктів, моніторинг фінансування, онлайн-взаємодія з донорами та органами влади підвищують якість прийняття рішень і створюють підґрунтя для формування сучасного механізму розвитку територій. Нове бачення територіального устрою України, сформоване під впливом децентралізаційної реформи, обумовлює зміну ролі місцевого

самоврядування у процесах розвитку територій. Органи місцевої влади вже не є виключно виконавцями централізованих рішень, а виступають самостійними суб'єктами стратегічного управління. Водночас відповідно до Конституції України, місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України [65]. Місцеві органи влади залишаються головними суб'єктами організації процесу розвитку, однак повноцінна реалізація економічного механізму державної підтримки неможлива без широкого залучення жителів громад, місцевого бізнесу, інститутів громадянського суспільства та партнерських організацій. Демократичний підхід до місцевого самоврядування передбачає безпосередню участь громадян у вирішенні питань місцевого розвитку, що сприяє підвищенню якості управлінських рішень та рівня легітимності місцевої політики [141].

Найбільш поширеними формами такої участі є громадські слухання, місцеві ініціативи, загальні збори жителів, електронні петиції, консультації з громадськістю, місцеві референдуми та громадський бюджет [149]. Важливою умовою ефективності такої системи є чіткий розподіл повноважень і відповідальності між державним, регіональним та місцевим рівнями управління. Водночас налагодження постійної взаємодії між органами влади, територіальними громадами, бізнесом і громадськістю сприяє підвищенню результативності управлінських рішень та ефективнішому використанню наявних ресурсів.

З метою деталізації структури управління економічним розвитком сільських територій у системі державної підтримки доцільно розглянути ієрархію рівнів прийняття та реалізації управлінських рішень. Такий підхід дозволяє поєднати стратегічні орієнтири розвитку з інструментами їх практичної реалізації та забезпечити узгодженість дій усіх суб'єктів управління. Відповідну модель рівнів та складових ефективного управління економічним розвитком сільських територій наведено на рис. 3.3.

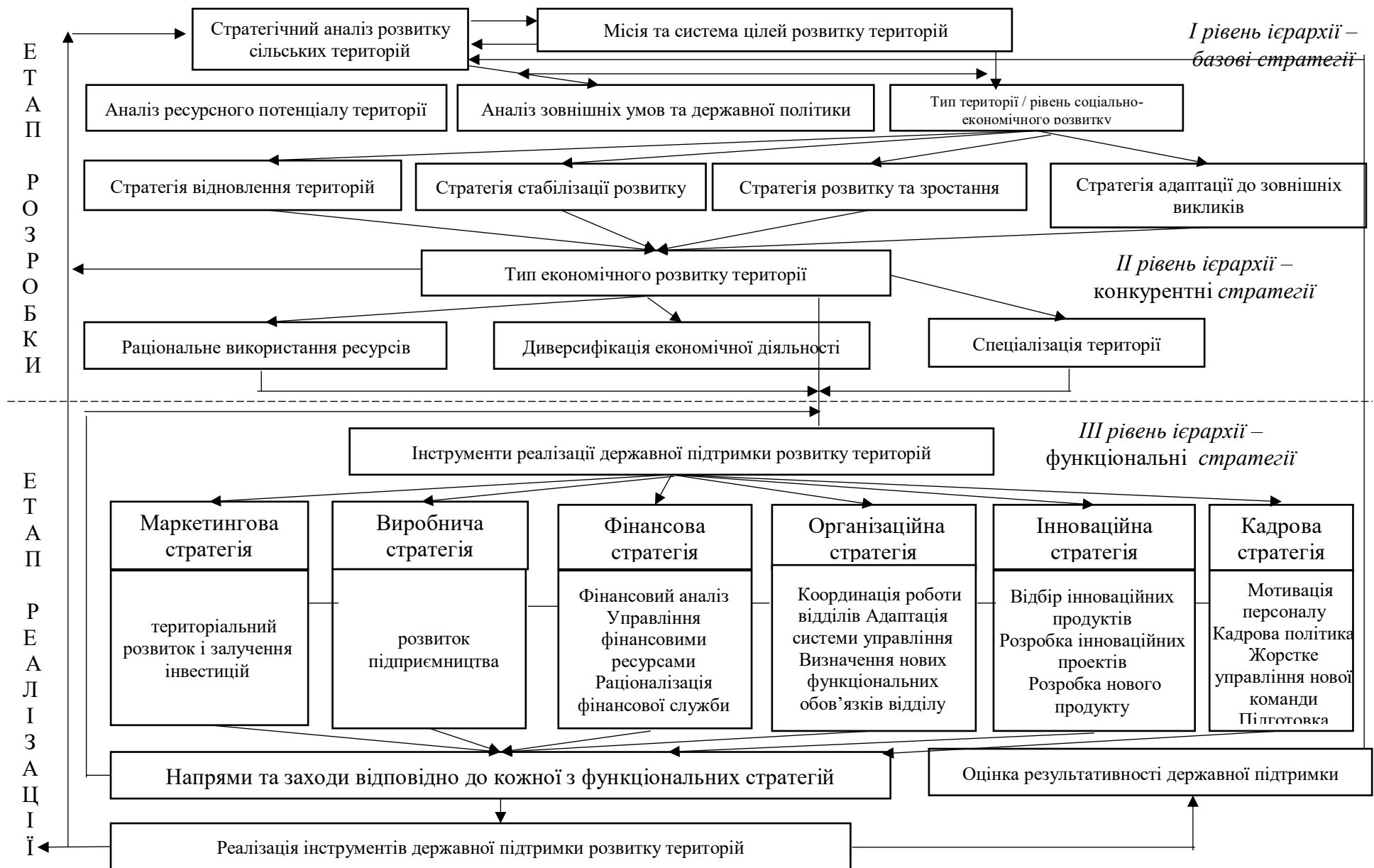

Рис. 3.3. Рівні та складові ефективного управління ек. розвитком сільських територій у системі державної підтримки (розроблено авторкою)

Як видно з рис. 3.3, система управління економічним розвитком сільських територій у межах державної підтримки має багаторівневу структуру, яка охоплює стратегічний, тактичний та операційний рівні. На стратегічному рівні здійснюється формування місії, цілей розвитку територій, а також проведення комплексного аналізу внутрішнього потенціалу та зовнішніх умов функціонування. Це створює основу для вибору відповідної стратегії розвитку території з урахуванням її ресурсних можливостей та зовнішніх викликів. На наступному рівні визначається тип економічного розвитку території, що відображає напрям використання її конкурентних переваг, зокрема через раціональне використання ресурсів, диверсифікацію економічної діяльності або спеціалізацію. Операційний рівень передбачає реалізацію інструментів державної підтримки через систему функціональних напрямів, серед яких головне значення мають фінансові, організаційні, інноваційні, кадрові та економічні механізми. Їх узгоджене застосування забезпечує досягнення поставлених цілей розвитку та підвищення ефективності використання ресурсів. Завершальним етапом є оцінка результативності реалізованих заходів, що дозволяє своєчасно коригувати управлінські рішення та підвищувати ефективність державної підтримки. Таким чином, запропонована модель забезпечує цілісне бачення процесу управління розвитком сільських територій та може бути використана як основа для формування ефективної політики державної підтримки. Виявлені проблеми недостатнього економічного забезпечення громад свідчать про те, що реалізація концепції державної підтримки повинна спиратися на сучасні інструменти планування, які враховують конкурентні переваги конкретної території. Йдеться насамперед про матеріально-технічні, інфраструктурні, інституційні, людські, інформаційні, природні та енергетичні ресурси, а також про можливість залучення зовнішніх фінансових джерел. У цьому контексті особливого значення набуває використання інноваційних інструментів просторового планування, регіональної діагностики та стратегічного прогнозування. Для формування дієвої системи державної підтримки спочатку необхідно провести комплексний соціально-економічний аналіз території. Така діагностика дозволяє визначити реальний стан

економічного розвитку громади, рівень використання її ресурсного потенціалу, ступінь готовності до залучення інвестицій, здатність до реалізації проєктів та перспективи розвитку суб'єктів господарювання. Це особливо важливо в умовах, коли значна частина потенціалу сільських територій після адміністративно-територіальних змін і внаслідок воєнних втрат не була реалізована повною мірою. Таким чином, основою реалізації економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій є ресурсний підхід, доповнений інституційною, інноваційною та партнерською складовими. Запропонована концепція ґрунтується на системі заходів з побудови стратегій і програм розвитку відповідно до наявного потенціалу територій, з урахуванням зовнішніх і внутрішніх викликів. Основними суб'єктами впливу при цьому виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємницькі структури, громадські організації та населення. Після створення базових передумов для стабілізації територіального розвитку особливої актуальності набуває питання розширення фінансової бази громад. Для цього необхідною є системна підтримка місцевого підприємництва, стимулювання самозайнятості, формування умов для реалізації інвестиційних проєктів, підтримка кооперативних форм господарювання та активізація партнерства між державою, громадою і бізнесом. Саме за таких умов державна підтримка переходить від моделі «допомоги» до моделі «партнерства», у межах якої громада виступає повноцінним учасником розвитку, а не лише одержувачем ресурсів. Під час планування розвитку сільських територій необхідно враховувати як зовнішні, так і внутрішні фактори впливу. До зовнішніх належать макроекономічна ситуація, державна регіональна політика, доступ до програм підтримки, безпекові умови та загальна динаміка національної економіки. До внутрішніх слід віднести географічне положення громади, ресурсну базу, наявність бюджетоутворюючих підприємств, трудовий потенціал, організаційно-економічне забезпечення розвитку територій, ефективність управління та рівень залученості населення до процесів розвитку. Саме врахування цих чинників забезпечує науково обґрунтований і практично результативний характер економічного механізму державної підтримки сільських територій. Таким чином, концептуальні підходи до

реалізації економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій повинні базуватися на системності, результативності, диференціації, багаторівневій координації та партнерстві. Їх застосування дозволяє інтегрувати державні, місцеві та донорські інструменти в єдину логіку розвитку, підвищити ефективність використання фінансових і організаційних ресурсів, посилити стійкість сільських територій та сформувати підґрунтя для їх довгострокової соціально-економічної модернізації. Важливим при цьому є забезпечення узгодженості між цілями державної підтримки, потребами територіальних громад, наявним ресурсним потенціалом та очікуваними результатами реалізації відповідних заходів. Це передбачає не лише визначення пріоритетних напрямів підтримки, а й формування системи моніторингу та оцінювання, яка дозволяє своєчасно виявляти відхилення, коригувати управлінські рішення та підвищувати результативність використання державних і залучених ресурсів.

З метою узагальнення теоретичних і методологічних положень щодо реалізації економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій доцільно сформувати відповідну концепцію, яка відображає взаємозв'язок основних елементів, етапів, суб'єктів та інструментів управління.

Формування такої концепції дає можливість систематизувати процес розроблення та реалізації політики підтримки територій, забезпечити взаємодію між державним і місцевим рівнями управління та врахувати необхідність адаптації механізмів підтримки до змін соціально-економічного середовища.

Окремого значення набуває забезпечення гнучкості такого механізму та його здатності адаптуватися до змін економічного середовища, фінансових можливостей громад і нових ризиків. Це дозволяє поєднати довгострокові стратегічні орієнтири з оперативним коригуванням інструментів державної підтримки.

Відповідну концепцію формування економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій наведено на рис. 3.4.

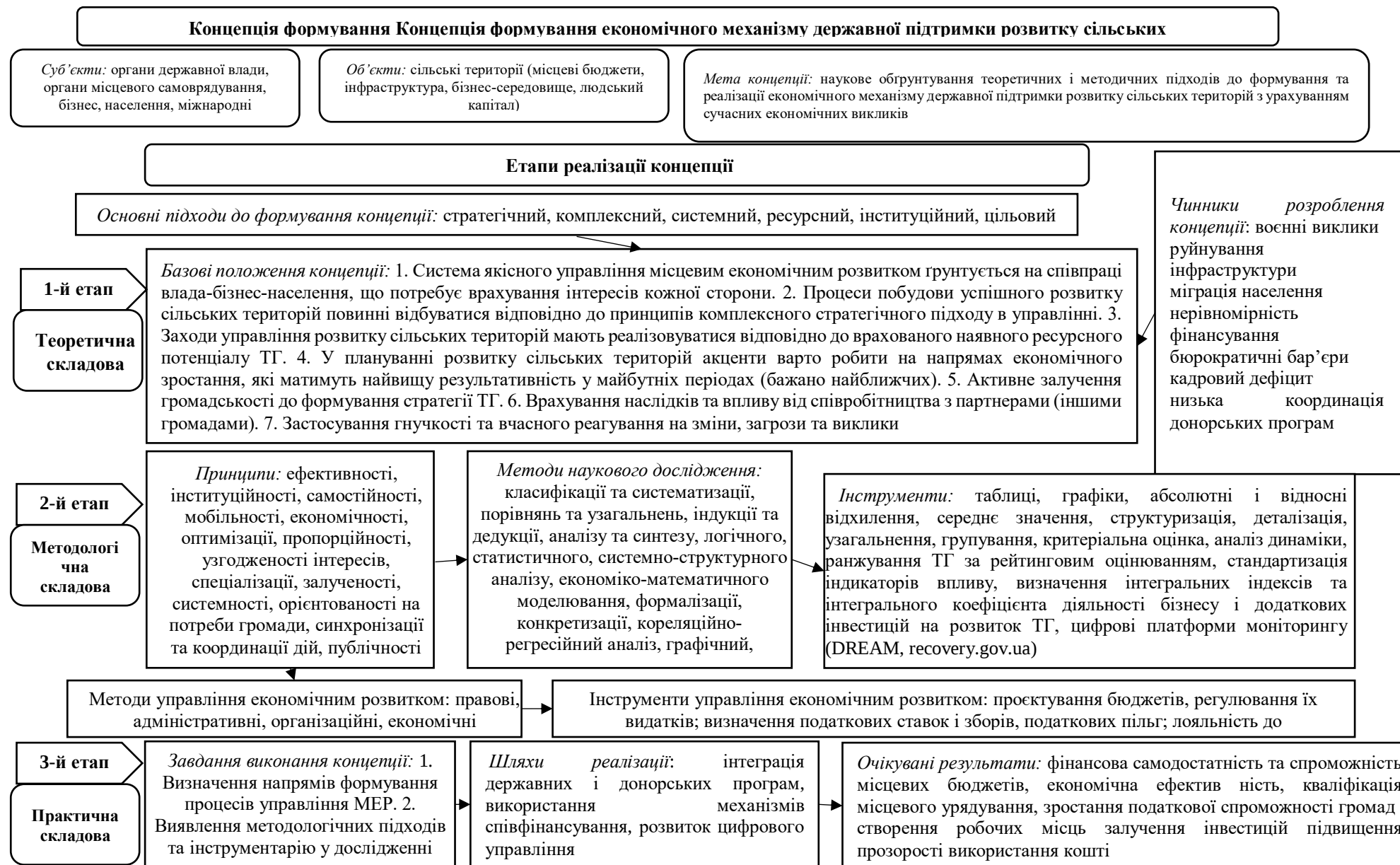

Рис. 3.4. Концепція управління економічним розвитком територіальних громад (розроблено авторкою на основі власних досліджень)

Як видно з рисунку 3.4, концепція формування економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій базується на поєднанні теоретичної, методологічної та практичної складових, що забезпечує комплексний підхід до управління розвитком територій. Теоретична складова визначає базові положення, принципи та підходи до формування системи державної підтримки, орієнтованої на узгодження інтересів влади, бізнесу та населення. Методологічна складова охоплює сукупність методів та інструментів дослідження, які дозволяють здійснювати оцінювання ефективності розвитку територій, аналіз ресурсного потенціалу та формування управлінських рішень. Практична складова передбачає реалізацію конкретних заходів державної підтримки, спрямованих на активізацію економічної діяльності, розвиток підприємництва, залучення інвестицій та підвищення фінансової спроможності територіальних громад. Особливого значення при цьому набуває інтеграція державних і донорських інструментів, а також використання цифрових технологій управління. Запропонована концепція дозволяє сформувати цілісне бачення економічного механізму державної підтримки та забезпечує підвищення результативності управління розвитком сільських територій в умовах сучасних викликів. До поширених демократичних форм участі громадян у житті громади належать громадські слухання, місцеві ініціативи, загальні збори (сходи) місцевих жителів, електронні петиції, консультації з громадянами, місцеві референдуми та громадський бюджет [149]. Виявлена проблема недостатнього економічного забезпечення територіальної громади означає, що для реалізації концепції управління економічним розвитком необхідно на основі найсучасніших підходів розробити та впровадити низку заходів планування відповідно до конкурентних переваг регіону, а саме наявних ресурсів (матеріально-технічних, інфраструктурних, інституційних, людських, інформаційних, інтелектуальних, природних та енергетичних). Необхідно розробити та впровадити низку заходів з планування відповідно до них, а також використовувати інноваційні інструменти просторового планування та регіональної діагностики при формулюванні стратегій. Для того, щоб сформулювати стратегію регіонального економічного розвитку, спочатку

необхідно провести комплексний соціально-економічний аналіз території. Загальна діагностика поточної ситуації передбачає встановлення перебігу та стану регіонального економічного розвитку. Це пов'язано з тим, що наявний потенціал економічних чинників у більшості ОТГ не був повністю реалізований після об'єднання. Це означає визначення стадії економічного розвитку регіону, наявності чи відсутності певних ресурсних елементів, перспектив розвитку суб'єктів господарювання та економічної активності місцевого населення, привабливості громади для потенційних інвесторів та міжнародних донорів тощо. Таким чином, основою для досягнення економічного розвитку українських громад є ресурсна складова та комплексний підхід до управління територіями з використанням концепції ефективного управління територіями. Запропонована концепція базується на комплексі заходів з побудови стратегій та програм розвитку території відповідно до наявних ресурсів громад з урахуванням зовнішніх та внутрішніх викликів. Основними суб'єктами впливу є органи влади, підприємства та населення. Після створення передумов для успішного розвитку актуалізується питання збільшення надходжень до регіонального бюджету. Для того, щоб максимізувати ефективність фінансової підтримки території, необхідна комплексна програма підтримки формування, управління та розвитку місцевого підприємництва, а також створення умов для реалізації інвестиційних проектів та інноваційних продуктів. Крім того, все більшої актуальності набуває питання стратегічного планування територій відповідно до нових викликів сьогодення. З цією метою необхідно вдосконалити діяльність органів місцевої влади щодо забезпечення спроможності територіальних громад шляхом визначення та впровадження організаційно-економічних механізмів їх участі у місцевому розвитку. При плануванні економічного розвитку громади необхідно враховувати наступні зовнішні та внутрішні фактори. До зовнішніх факторів належить макроекономічна ситуація в регіоні, а до внутрішніх – географічне розташування, наявність бюджетоутворюючих підприємств, місцеві умови та ресурси, наявність робочої сили та кваліфікованих кадрів для подолання нових викликів.

3.2. Економічний механізм формування цифрової системи державної підтримки сільських територій в умовах євроінтеграційних процесів

Зростання ролі сільських територій у забезпеченні продовольчої безпеки, соціальної стабільності та просторової збалансованості національної економіки вимагає не лише удосконалення інструментів державної підтримки, а й переходу до нової моделі їх організації на основі цифрових технологій. У сучасних умовах довгостроковий розвиток територій пов'язується не лише з ресурсним забезпеченням, а й зі здатністю держави та місцевого самоврядування формувати прозоре, підзвітне та інтегроване цифрове середовище управління розвитком [154]. Як показує досвід розвинених країн, одним із інструментів забезпечення конкурентоспроможного розвитку територій є довгострокове планування, що базується на якісному стратегічному аналізі, оцінці наявних ресурсів, переваг та обмежень, а також на використанні сучасних цифрових інструментів обробки даних і моніторингу результатів. У нових умовах стратегічний аналіз уже не може обмежуватися виключно оцінкою природних ресурсів, транспортного розташування чи базової інфраструктури. Важливими чинниками розвитку стають рівень цифрової інфраструктури, наявність доступу до електронних сервісів, спроможність громад користуватися цифровими платформами публічних інвестицій та якість міжвідомчої інформаційної взаємодії. Формування нових конкурентних переваг територій дедалі більше пов'язується з розвитком цифрових сервісів, відкритих реєстрів, електронного урядування, аналітичних платформ та інструментів прозорого управління ресурсами. Головними чинниками підвищення привабливості території стають не лише транспортна, комунікаційна чи фінансова інфраструктура, а й здатність місцевих органів влади забезпечувати оперативний доступ до програм підтримки, якісну підготовку проєктів, цифровий моніторинг їх реалізації та відкритість фінансової інформації. Якщо розглядати сільську територію як соціально-економічну одиницю в межах національної економіки, то її конкурентоспроможність у сучасних умовах визначається не лише наявністю природних чи виробничих переваг, а й здатністю ефективно інтегруватися в

цифрову систему державної підтримки. У цьому контексті стратегія розвитку сільських територій повинна охоплювати не лише питання ресурсного забезпечення чи бюджетної спроможності, а й питання цифрової готовності, управління даними, прозорості публічних інвестицій та ефективності електронної взаємодії між державою, громадами, бізнесом і донорами. Як зазначається в науковій літературі, в Україні сформовано необхідні нормативно-правові та організаційні передумови для реалізації державної політики регіонального та місцевого розвитку, однак фінансові інструменти та механізми підтримки досі функціонують у різних адміністративних та інформаційних середовищах [20]. Це означає, що, попри наявність державних і донорських програм, їхня практична реалізація нерідко супроводжується дублюванням процедур, розпорошенням інформації, складністю доступу до фінансування та обмеженими можливостями для системного моніторингу результатів. Саме тому особливого значення набуває формування цифрової системи державної підтримки сільських територій як складової сучасного економічного механізму розвитку. Важливим елементом ефективного управління розвитком громад є забезпечення їх соціально-економічного зростання з урахуванням місцевої специфіки, ресурсного потенціалу та можливостей просторової взаємодії. Водночас у сучасних умовах максимальної ефективності розвитку неможливо досягти без належного цифрового супроводу управлінських процесів. Саме цифрові платформи, електронні сервіси, автоматизовані системи подання заявок, відкриті дашборди та інтегровані реєстри здатні забезпечити тіснішу координацію між територіальними громадами, місцевими органами влади, підприємствами, громадськістю та міжнародними партнерами. Європейська хартія місцевого самоврядування визначає, що дохідна база місцевих бюджетів повинна доповнюватися власними податковими надходженнями, розмір і порядок мобілізації яких встановлюється органами місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень [39]. Водночас у сучасних умовах питання фінансової самодостатності громад дедалі тісніше пов'язується не лише з мобілізацією місцевих податків і зборів, а й з ефективністю залучення державної, міжнародної та грантової допомоги. Саме тому цифрова система

державної підтримки повинна сприяти не лише перерозподілу фінансових ресурсів, а й зміцненню фінансової спроможності територій через спрощення доступу до програм розвитку та підвищення якості управління проектами. Підвищення ролі місцевих податків і зборів, а також досягнення їх максимальної мобілізації, залишаються одним із пріоритетних завдань місцевих органів влади [157]. Разом із цим місцеві податки, трансферти, гранти та інші джерела підтримки мають розглядатися не ізольовано, а як елементи інтегрованої фінансової системи розвитку територій. У такій системі цифрові інструменти набувають функції організаційної основи, яка забезпечує збір, обробку, узгодження та публічне представлення даних щодо потреб, ресурсів, заявок, проєктів, результатів та ефективності використання коштів. Щодо доступу до державної та міжнародної допомоги, який є одним із визначальних чинників післявоєнного відновлення економіки, то однією з головних проблем залишається обмежена здатність органів місцевого самоврядування готувати якісні інвестиційні проєкти та обґрунтовувати стратегічні напрями розвитку своїх територій. У багатьох випадках громади стикаються з дефіцитом фахівців, недостатнім рівнем цифрових компетентностей, складними вимогами до оформлення документації та відсутністю єдиного каналу доступу до інформації про програми підтримки. За таких умов держава повинна не лише розширювати податкову базу місцевих бюджетів, а й забезпечувати створення цифрового середовища, яке спрощує процедури, зменшує бюрократичне навантаження та підвищує доступність підтримки. З огляду на переважання агробізнесу в економічній структурі значної частини сільських територій, держава повинна підтримувати перспективні напрями розвитку аграрного сектору, кооперації, переробки та суміжних видів економічної діяльності [125]. Однак у сучасних умовах така підтримка не може бути ефективною без цифрової координації даних щодо фінансування, відбору проєктів, моніторингу інвестицій, закупівель і звітності. Поєднання сільськогосподарського та несільськогосподарського виробництва, розвиток локальної переробки, розширення сервісної економіки та впровадження цифрових сервісів формують підґрунтя для зростання конкурентоспроможності сільських територій у

порівнянні з іншими типами громад. Управління територіями на основі їх конкурентоспроможності сьогодні є одним із драйверів розвитку національної економіки. Основна мета децентралізації полягає у формуванні ефективних, функціональних та фінансово самодостатніх громад, здатних забезпечувати належний рівень життя населення [159; 161; 162]. Водночас сучасний етап децентралізації об'єктивно вимагає переходу від традиційних механізмів адміністрування до цифрової моделі врядування, у межах якої рішення ухвалюються на основі даних, результати відстежуються в режимі реального часу, а розподіл ресурсів здійснюється прозоро та з урахуванням вимірюваних показників ефективності. На нашу думку, пріоритетним напрямом розвитку сільських територій є розробка власних стратегій, що базуються на економічному потенціалі громади, враховують наслідки сучасних викликів та визначають пріоритетні напрями використання локальних конкурентних переваг. Однак ефективна реалізація таких стратегій у сучасних умовах неможлива без інтеграції цифрових інструментів у процеси планування, фінансування, моніторингу та оцінювання результатів. Саме цифрова система державної підтримки покликана забезпечити індивідуалізацію підходів до розвитку, підвищити точність управлінських рішень та сприяти ефективнішому використанню невикористаного економічного потенціалу громад. Одним із стримуючих чинників розвитку територій залишається їх недостатня інвестиційна привабливість, низький рівень використання потенційних ресурсів та обмеженість ефективних каналів комунікації між державою, громадою, бізнесом і донорами. До найсерйозніших проблем належать недосконалість механізмів використання бюджетних коштів, несприятливі умови для розвитку підприємництва в сільській місцевості, непослідовність інвестиційної політики, низька ліквідність інвестиційних ресурсів та недостатній розвиток інституційних механізмів підтримки територій [121]. Сьогодні до цих проблем додаються фрагментація даних, слабка міжвідомча інтеграція, складність процедур подання заявок та дефіцит цифрових навичок на місцевому рівні. У зв'язку з цим етапи розробки стратегії розвитку громади та оцінки ефективності її реалізації доцільно розглядати вже не лише як традиційну

послідовність управлінських дій, а як цифрово підтримуваний процес, у межах якого аналітика, подання проєктів, оцінювання, моніторинг і звітність здійснюються через інтегровані електронні інструменти. Такий підхід подано на рисунку 3.5.

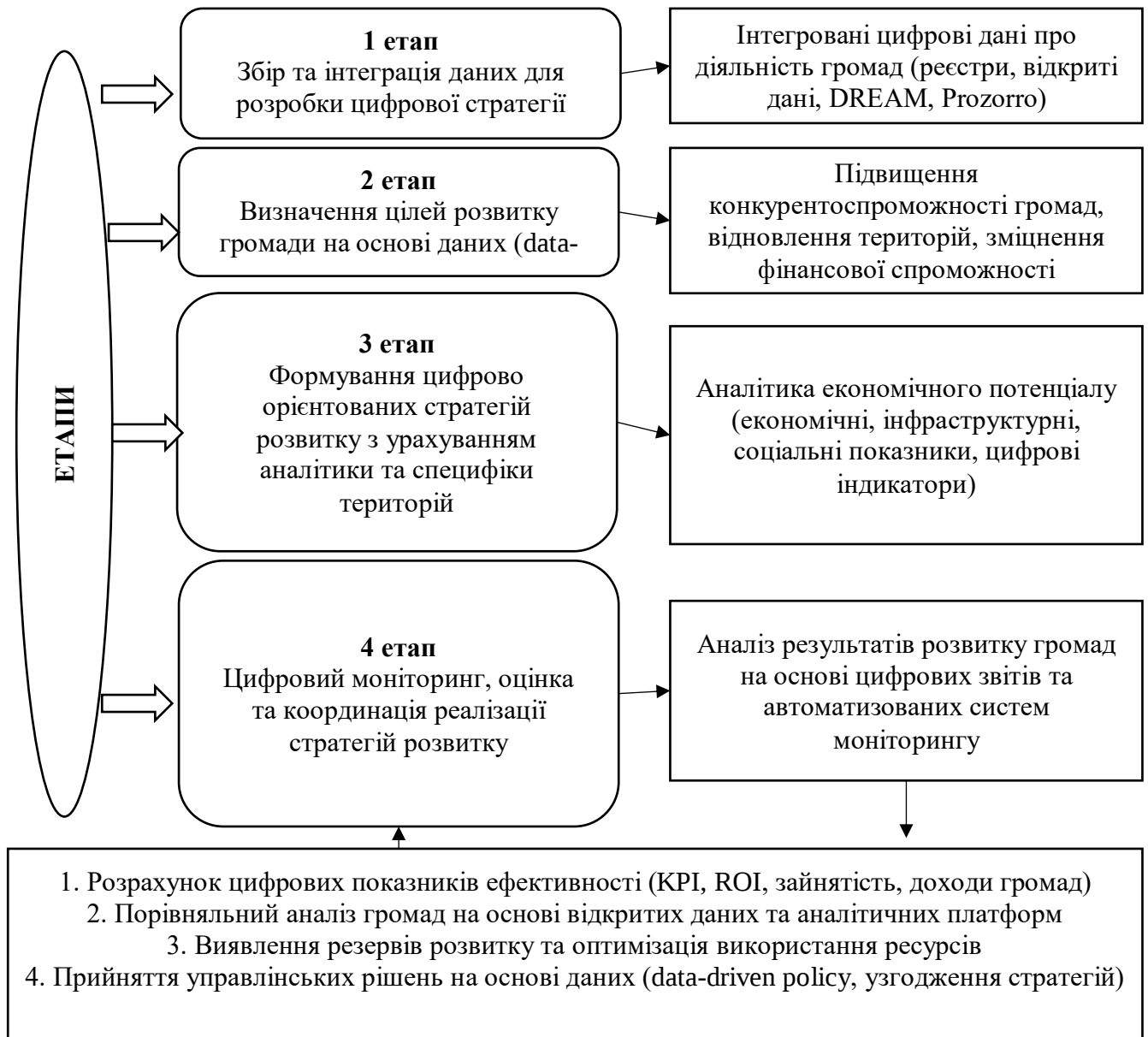

Рис. 3.5. Послідовність етапів формування та реалізації цифрової системи державної підтримки і оцінювання ефективності розвитку сільських територій*

Примітка. *Розроблено авторкою на основі власних досліджень

Таким чином, роль держави у створенні сприятливих умов для розвитку територій зростає не за залишковим принципом, а як системна основа формування прозорості, інтегрованої та результативної моделі підтримки пріоритетних напрямів економічного розвитку сільських територій. За таких умов необхідною стає не

лише модернізація механізмів витрачання бюджетних коштів, а й створення цифрового середовища, в якому державна підтримка поєднуватиметься з відкритістю даних, автоматизацією процедур, моніторингом результатів та аналітичним супроводом прийняття рішень. Для забезпечення сталого розвитку сільських територій необхідною умовою є мінімізація ризиків виникнення обмежень розвитку, що потребує узгодження інтересів різних децентралізованих суб'єктів та підвищення якості координації між ними. Додатковим стимулом для посилення започаткованих реформ та забезпечення соціально-економічного розвитку територій є вдосконалення законодавчого регулювання, яке сприятиме залученню додаткових ресурсів, у тому числі державних, міжнародних і донорських, а також забезпечить їх цифрову інтеграцію в єдину систему управління [163; 168]. Одним із чинників, що стримує розвиток громад, залишається недосконалість бюджетного процесу. Серед стратегічних проблем вирізняються недосконалість системи регулювання механізмів складання, розгляду, затвердження прогнозів місцевих бюджетів та їх перегляду, відсутність чітких законодавчих вимог до фінансового забезпечення реалізації стратегій та програмних документів, слабкий зв'язок між цілями, завданнями і результативними показниками бюджетних програм, а також низький рівень кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування [78]. У сучасних умовах ці проблеми набувають нового виміру, оскільки без цифрової уніфікації бюджетних даних, показників ефективності та каналів звітності навіть належне фінансове планування не забезпечує необхідного рівня підзвітності та результативності. Крім того, дослідження свідчать про відсутність системних зусиль місцевих органів влади щодо забезпечення ефективності місцевих бюджетів, слабкість механізмів моніторингу реалізації бюджетних програм та недостатню інституційну відповідальність за досягнення запланованих результатів [164; 165]. Це дозволяє стверджувати, що одним із напрямів модернізації державної підтримки сільських територій має стати впровадження електронних інструментів оцінювання ефективності, які дають змогу автоматично відстежувати показники результативності, виявляти дублювання проєктів, аналізувати ступінь

використання коштів та оперативно коригувати управлінські рішення. Таким чином, серед головних питань, які потребують вирішення, можна виокремити: регулювання бюджетного процесу та його узгодженість зі стратегічними цілями розвитку громад; уточнення вимог до затвердження та внесення змін до місцевих бюджетів; правове обґрунтування потреб у фінансовій підтримці реалізації стратегій і програмних документів; посилення зв'язку між цілями виконання бюджетів та результативними показниками діяльності; а також створення єдиної цифрової системи, яка забезпечить прозоре адміністрування, інтеграцію програм та відкритий моніторинг їх результатів [189]. Для вдосконалення системи органів місцевої влади та вирішення проблем, що виникли в процесі децентралізації, необхідно не лише законодавчо врегулювати питання розвитку та функціонування територіальних громад і системи старостатів, а й забезпечити цифрову підтримку управлінських процесів. Маємо відзначити, що важливим є створення консультативних і сервісних центрів підтримки проєктів розвитку громад, розвиток цифрових компетентностей посадових осіб, формування міжвідомчої координації та розбудову інтегрованих платформ взаємодії між державою, громадами, бізнесом і донорами. З огляду на пріоритетність національних інтересів важливо також заохочувати населення до активнішої участі у місцевому розвитку шляхом формування цифрових механізмів зворотного зв'язку, відкритих даних, публічних дашбордів та інструментів громадського моніторингу. Запропонований підхід дозволяє поєднати цифрові інструменти з наявними механізмами державної підтримки та забезпечити більш оперативну взаємодію між усіма учасниками процесу розвитку територій. Його реалізація сприятиме підвищенню прозорості управлінських процедур, доступності інформації та ефективності використання ресурсів територіальних громад. У результаті створюються передумови для переходу до більш інтегрованої та адаптивної моделі державної підтримки сільських територій. Проведений аналіз дає підстави розглянути методологічний підхід до формування цифрової системи державної підтримки сільських територій у контексті диджиталізації та євроінтеграційних процесів (рис. 3.6).

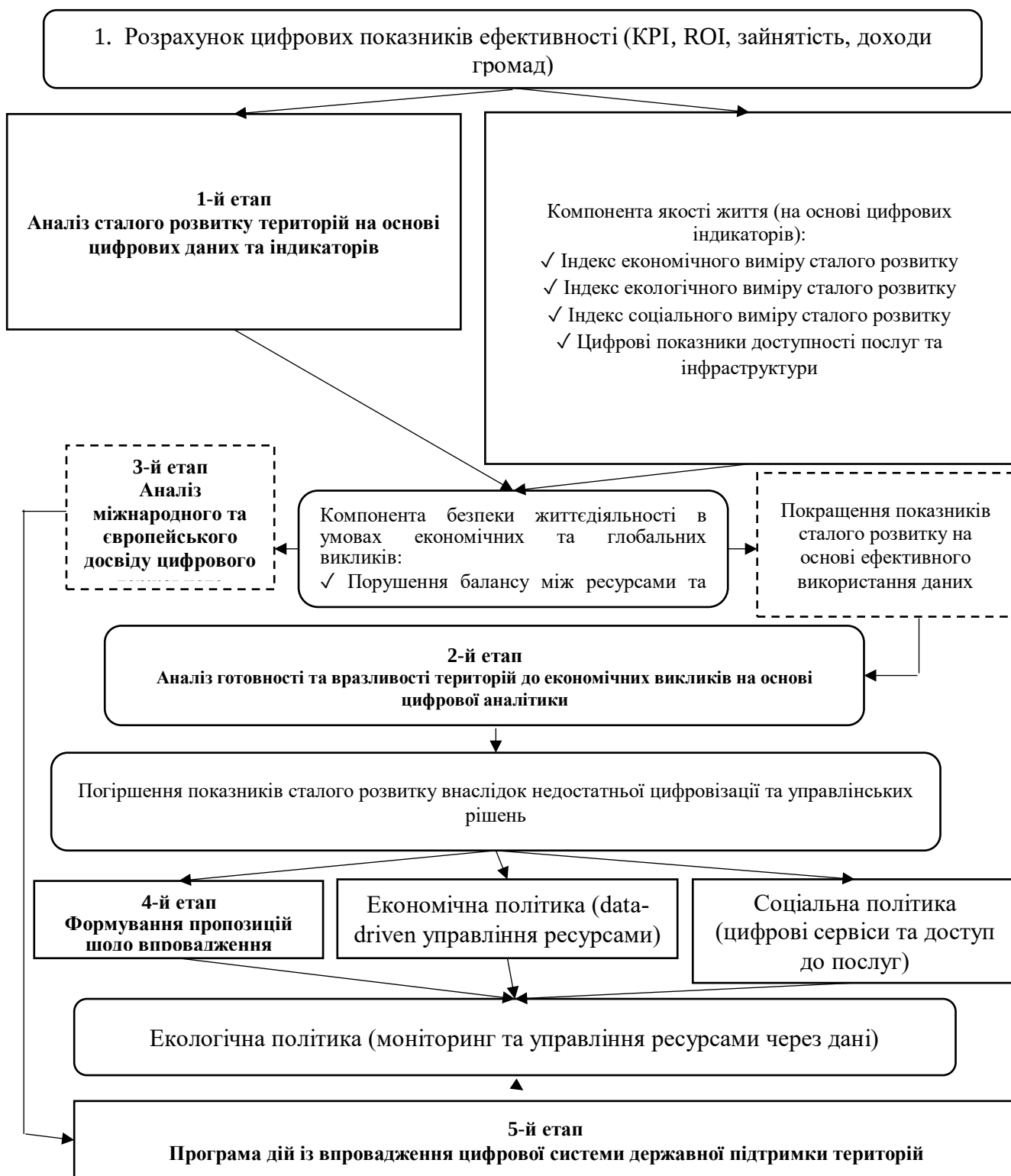

Рис. 3.6. Методичний підхід до формування цифрової системи державної підтримки сільських територій у контексті диджиталізації, євроінтеграційних процесів та економічних викликів*

Примітка. *Розроблено авторкою на основі власних досліджень

На першому етапі такого підходу доцільно ідентифікувати індикатори якості життя, економічної активності, бюджетної спроможності, цифрової доступності та інституційної готовності громад. Поряд із традиційними економічними, соціальними та екологічними індикаторами в сучасних умовах необхідно враховувати показники цифрової інфраструктури, рівня відкритості даних, використання електронних сервісів, цифрових навичок управлінців та доступу громади до електронних механізмів подання заявок і звітності. Це дозволяє сформувати розширену систему оцінювання готовності сільських територій до використання цифрових інструментів підтримки [191]. На другому етапі аналізуються індикатори готовності та вразливості територіальних громад, які дають змогу виявити основні тенденції їх розвитку та оцінити здатність до інтеграції в цифрову систему державної підтримки. Погіршення значень відповідних індикаторів свідчить не лише про зниження рівня сталого розвитку, а й про ризики обмеженого доступу до фінансування, низької управлінської спроможності та недостатньої прозорості реалізації проєктів. Водночас покращення цих показників створює підґрунтя для підвищення результативності державної підтримки та більш ефективного використання ресурсів. У разі виявлення суттєвих обмежень наступним кроком має бути вивчення міжнародного досвіду використання цифрових інструментів у регіональній політиці, зокрема практик Європейського Союзу щодо електронного урядування, відкритих даних, smart villages, data-driven policy та інтегрованих систем публічних інвестицій. Особливого значення у цьому контексті набуває адаптація європейських підходів до відкритості, підзвітності, електронної взаємодії та цифрової оцінки результативності, що є важливою складовою євроінтеграційного вектору розвитку України. На наступному етапі розробляються рекомендації щодо застосування цифрових інструментів державного управління у фінансовій, економічній, соціальній та інституційній політиці підтримки територій. До таких інструментів належать інтегровані платформи подання заявок, електронні кабінети громад, відкриті реєстри проєктів, автоматизована звітність, публічні дашборди моніторингу, цифрові індикатори ефективності, а також системи аналітичного

супроводу ухвалення рішень. На завершальному етапі формується план дій щодо впровадження цифрової системи державної підтримки сільських територій, який повинен охоплювати інтеграцію наявних державних та донорських платформ, розвиток цифрової інфраструктури, підготовку кадрів, уніфікацію звітності та створення механізмів управління на основі даних. Такий підхід дозволяє оцінити рівень готовності громад до цифрового розвитку, визначити їхні вразливості та сформулювати рекомендації щодо коригування державної політики з метою посилення сталого розвитку територій [169]. Фіскальна децентралізація, у свою чергу, повинна відповідати адміністративно-територіальним принципам та супроводжуватися впровадженням сучасних інструментів управління фіскальним простором. У сучасних умовах це означає необхідність переходу до цифрового управління фінансовими потоками, моніторингу бюджетної ефективності та інтеграції місцевих фінансів у єдину інформаційно-аналітичну систему розвитку територій. Такий підхід сприятиме не лише стабілізації економічних відносин на місцевому рівні, а й підвищенню якості планування, прозорості використання коштів та передбачуваності державної підтримки. Функціонування такої системи має забезпечувати безперервний обмін даними між усіма учасниками процесу державної підтримки та створювати єдине інформаційне середовище для прийняття управлінських рішень. Це дозволить підвищити оперативність оброблення інформації, зменшити дублювання процедур та посилити контроль за результативністю використання фінансових ресурсів. Водночас цифровізація механізму державної підтримки створює передумови для більш обґрунтованого визначення пріоритетів розвитку та своєчасного коригування заходів відповідно до потреб територіальних громад. Саме тому на основі проведеного дослідження доцільно запропонувати базову модель формування цифрової системи державної підтримки сільських територій, яка поєднує інституційні, фінансові, організаційні, інформаційні та аналітичні складові, а також заходи, що здійснюються державою, громадами, бізнесом і партнерами для забезпечення збалансованого розвитку (рис. 3.7).

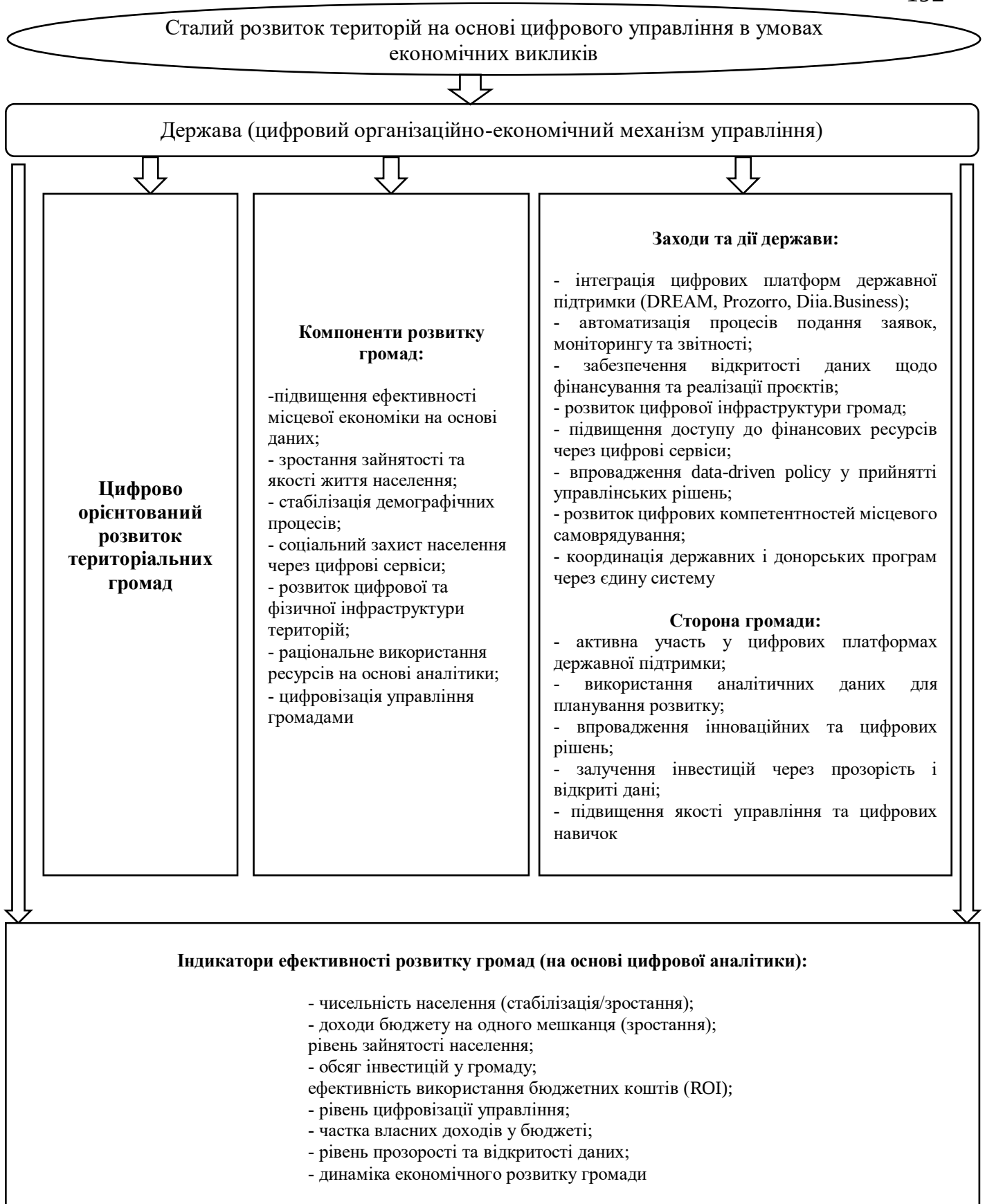

Рис. 3.7. Базова модель цифрової системи державної підтримки та розвитку сільських територій в умовах економічних викликів та диджиталізації

Примітка. *Розроблено авторкою на основі власних досліджень

Важливою складовою цієї моделі є розвиток людського капіталу, цифрових компетентностей і професійного потенціалу працівників органів місцевого самоврядування. Стратегічною перспективою вдосконалення системи управління є реалізація програм розвитку людських ресурсів, розробка підходів до професійного навчання, підбору, оцінювання і мотивації кадрів. Діяльність місцевих органів влади має трансформуватися від переважно функціонального адміністрування до створення гнучких координаційних центрів, здатних забезпечувати ефективне використання інтелектуальних і організаційних можливостей громади, залучення зовнішніх ресурсів та реалізацію цифрових інструментів підтримки. Розвитку сільських територій сприяє ефективне управління всіма наявними природними, енергетичними, матеріальними, трудовими, інформаційними та фінансовими ресурсами. Саме цифрова система державної підтримки дає змогу інтегрувати ці принципи в єдину модель управління розвитком, у межах якої інформація стає не допоміжним, а стратегічним ресурсом. Таким чином, економічний механізм формування цифрової системи державної підтримки сільських територій у контексті диджиталізації та євроінтеграційних процесів України має розглядатися як важлива складова модернізації регіональної політики та просторового розвитку держави. Його впровадження забезпечує перехід від фрагментарної, розподільчої та переважно бюрократичної моделі підтримки до інтегрованої, прозорої та аналітично керованої системи, яка підвищує ефективність використання публічних інвестицій, скорочує транзакційні витрати, мінімізує дублювання програм, посилює участь громадян і створює підґрунтя для збалансованого та сталого розвитку сільських територій України. Водночас функціонування такої системи створює можливості для постійного моніторингу результативності державної підтримки та своєчасного коригування управлінських рішень.. Це сприяє підвищенню адаптивності економічного механізму розвитку сільських територій і забезпечує більш тісний взаємозв'язок між стратегічними цілями, фінансовими ресурсами та фактичними потребами територіальних громад.

3.3. Економічне моделювання сценаріїв розвитку сільських територій на засадах сталого розвитку

Відповідно до Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року всі країни світу взяли на себе зобов'язання щодо досягнення сімнадцяти Цілей сталого розвитку. Досягнення сталого розвитку неможливе без удосконалення технологій, залучення державних і приватних інвестицій, ефективних адміністративних механізмів та узгодження короткострокових економічних, екологічних і соціальних цілей [134]. У сучасному взаємозалежному світі дії окремих держав можуть як позитивно, так і негативно впливати на спроможність інших країн досягати визначених цілей сталого розвитку. Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку щороку здійснює аналіз сталого розвитку країн, результати якого подаються у вигляді детальних профілів держав та аналітичних досліджень, що включають методологічні аспекти оцінювання процесів сталого розвитку [170]. У зв'язку з цим для визначення перспективних сценаріїв досягнення сталого розвитку територіальних громад в умовах надзвичайних викликів доцільно здійснювати кількісну оцінку рівня розвитку територій, їх стійкості, вразливості та здатності адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх змін. У процесі реформування місцевого самоврядування та організації діяльності органів місцевої влади виникають різноманітні ризики й невизначеності, тобто явища, здатні негативно впливати на життєдіяльність територіальних громад і зумовлювати необхідність застосування адаптивних підходів у системі управління. У зв'язку з цим особливого значення набуває підвищення ефективності та спроможності управлінської діяльності адміністративних органів, що передбачає впровадження сучасних інструментів стратегічного управління територіальним розвитком, цифрового моніторингу та сценарного моделювання. Після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року відповідальність за безпеку громадян, забезпечення базових умов життєдіяльності, задоволення першочергових потреб населення та підтримання функціонування територій значною мірою лягла на органи місцевого

самоврядування, керівників громад та активну частину місцевого населення. Водночас завдяки попередньо сформованому досвіду, інституційним змінам та результатам реформи децентралізації значна частина громад виявила здатність до швидкої самоорганізації й функціонування навіть у надзвичайно складних умовах постійних обстрілів, перебоїв з енергопостачанням, пошкодження інфраструктури та вимушеної міграції населення. Повномасштабна війна додатково продемонструвала важливість налагодження прозорої та відкритої комунікації з населенням, надання своєчасної та достовірної інформації, а також створення стійких каналів передачі даних. У сучасних умовах інформаційна безпека, протидія фейковим повідомленням і забезпечення довіри до офіційної інформації стають важливою складовою стійкості територій та ефективності управлінських рішень. Сьогодні більшість громад України потребують зміни підходів до власного функціонування, а частина з них – повного або часткового відновлення цивільної інфраструктури. Одні громади безпосередньо постраждали від бойових дій чи окупації, інші прийняли значну кількість внутрішньо переміщених осіб, що істотно змінило навантаження на соціальну, транспортну, житлово-комунальну та медичну інфраструктуру. Крім того, у багатьох громадах змінився демографічний склад населення внаслідок мобілізації, тимчасової міграції в межах України або виїзду за кордон [194; 195; 196]. За таких умов планування розвитку територій повинно ґрунтуватися не лише на традиційних підходах до стратегічного прогнозування, а й на багатоваріантному сценарному моделюванні. Процес відновлення та розвитку громад уже розпочався, і одним із перших важливих етапів є підготовча робота з планування. Вона включає формування концептуального бачення розвитку, визначення кола зацікавлених сторін, розробку підходів до комунікації із громадськістю, а також узгодження пріоритетів відновлення та подальшого зростання. Для того щоб процес планування був дійсно інклюзивним, до нього необхідно залучати представників місцевих рад, громадських організацій, волонтерських структур, вразливих соціальних груп, бізнесу та інших зацікавлених сторін. Чим ширшим буде коло учасників, тим вищою буде якість планування та тим меншою – імовірність соціальної напруги в подальшому. Широка участь

населення також означає спільну відповідальність за реалізацію майбутнього плану розвитку. Ситуація соціально-економічної дестабілізації являє собою зміну у функціонуванні системи під впливом зовнішніх або внутрішніх чинників, яка потребує якісно нових підходів до реагування [201]. У сучасних умовах для забезпечення сталого розвитку України необхідно здійснювати системний аналіз причин виникнення таких дестабілізаційних процесів, а не лише їхніх наслідків, оскільки вони часто мають комплексний, багаторівневий та цивілізаційний характер. Як зазначають дослідники, для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності держави та територій необхідно формувати сучасну інноваційну доктрину, спрямовану на розвиток інноваційної інфраструктури, інтеграцію науки, освіти, технологій і ринків, а також на підготовку компетентної робочої сили, здатної працювати у висококонкурентному середовищі [48]. Це означає, що держава має приділяти належну увагу розвитку інфраструктури, підтримці інноваційних виробництв, створенню умов для повернення і залучення кваліфікованих фахівців, а також формуванню інтелектуально конкурентного середовища на територіальному рівні. У цих умовах особливого значення набуває створення інноваційно орієнтованого, інфраструктурно забезпеченого та інституційно стійкого середовища, здатного підтримувати не лише відновлення, а й довгострокове економічне зростання. Держава повинна стимулювати розвиток технопарків, інноваційних майданчиків, локальних виробничих екосистем, а також забезпечувати правові та економічні умови для розвитку нових підприємств, розширення внутрішнього ринку, створення робочих місць та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва. У ході наукових дискусій щодо економічних викликів в Україні неодноразово підкреслювалося, що складна економічна ситуація в державі значною мірою пов'язана з високою залежністю від імпорту, недостатнім розвитком внутрішнього виробництва та недосконалістю податкової системи, яка не завжди стимулює створення високої доданої вартості [174; 175; 176]. Це безпосередньо впливає і на територіальний розвиток, оскільки громади з недостатньо диверсифікованою економічною базою є більш вразливими до зовнішніх шоків і менш спроможними до самостійного розвитку. Аналіз

особливостей соціально-економічної нестабільності в Україні, зокрема у сфері територіального розвитку, дозволяє сформулювати такі узагальнення. По-перше, в основі зростання макрофінансової нестабільності лежить попередня економічна політика, яка характеризувалася незбалансованістю та невідповідністю між стратегічними цілями і реальними можливостями розвитку національної економіки. Глобальні фінансові потрясіння збіглися з періодом загострення внутрішніх політичних і соціально-економічних суперечностей у країні, що посилювало структурні диспропорції та виявило обмеженість попередньої моделі економічного зростання. По-друге, модель економічного розвитку з домінуванням низькотехнологічного експорту виявилася вразливою до швидких змін на зовнішніх ринках. Девальваційні процеси, скорочення експорту та зниження зовнішнього попиту негативно позначилися на загальній економічній динаміці, що відобразилося і на регіональному, і на місцевому рівнях. По-третє, вплив зовнішніх чинників був посилений внутрішніми дисбалансами у фінансовій системі, накопиченими протягом попередніх років, а також обмеженою ефективністю окремих інструментів макрофінансового регулювання. Відсутність чітких стабілізаційних механізмів у низці періодів сприяла зниженню довіри до фінансових інститутів та ускладненню доступу до ресурсів для розвитку. По-четверте, уповільнення зростання доходів населення та обмежені можливості залучення кредитних ресурсів зменшили внутрішній попит на вітчизняну продукцію, що негативно вплинуло на платоспроможність підприємств та підвищило витрати на складові виробництва. По-п'яте, у просторовому вимірі найбільше скорочення економічної активності спостерігалось у східних регіонах України, які характеризуються високою концентрацією підприємств металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості, значною часткою монофункціональних міст та обмеженим досвідом диверсифікації економічної діяльності. Поглиблення регіональних асиметрій у соціально-економічному розвитку становить суттєву загрозу для збалансованого просторового розвитку країни [177; 180; 190; 198]. На нашу думку, ефективний розвиток територій потребує використання сучасних механізмів стратегічного управління, основним

завданням яких є формування найменш ризикованих управлінських рішень, здатних забезпечити досягнення поставлених цілей із мінімізацією негативних наслідків. Насамперед необхідно здійснювати діагностику параметрів соціально-економічної нестабільності, проводити моніторинг внутрішнього та зовнішнього середовища, виявляти можливі відхилення від нормативних показників, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати можливі траєкторії розвитку ситуації та оцінювати масштаби потенційних втрат. У сучасних умовах така робота повинна спиратися також на цифрову аналітику, системи моніторингу, інтегровані бази даних та відкриті інформаційні ресурси.

На наступному етапі формуються концептуальні підходи до стабілізації та розвитку територій, розробляються ситуаційні плани і сценарії, а також визначаються стратегічні напрями їх реалізації. Відповідні управлінські структури мають формуватися з урахуванням потреб адміністративної реформи, удосконалення кадрової політики на всіх рівнях, оптимізації системи органів влади, а також модернізації системи підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів відповідно до сучасних вимог управління територіальним і цифровим розвитком. Важливо також підтримувати фундаментальні дослідження, гарантувати правовий захист інтелектуальної власності, сприяти міжнародній науковій інтеграції, формувати сприятливе інноваційне середовище та стимулювати оновлення капіталу через впровадження нових видів обладнання, сировини, матеріалів і технологій. Поряд із цим слід розширювати міжрегіональне та міжнародне співробітництво, оскільки саме через кооперацію, обмін знаннями та залучення зовнішнього досвіду громади можуть посилювати власну стійкість і розширювати потенціал розвитку. Тому можна стверджувати, що формула успіху України в сучасних умовах значною мірою пов'язана зі створенням аналітичних центрів, які поєднують діяльність незалежних експертних груп, інститутів громадянського суспільства, органів влади та місцевих громад. Саме такі структури здатні генерувати нові ідеї, підтримувати якісне прогнозування і формувати проєкти випереджального розвитку держави та її територій. У цьому контексті особливо важливим є перехід від переважно експортно-орієнтованого

підходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, у межах якої створюються конкурентоспроможні підприємства, здатні зміцнювати позиції країни та регіонів на внутрішньому і зовнішньому ринках. Сценарії, що визначатимуть траєкторію розвитку громади протягом наступного десятиліття, ґрунтуються на сукупності параметрів, які характеризують організаційно-економічне забезпечення розвитку територій, ресурсну забезпеченість, ефективність управління, рівень залучення населення, інвестиційну активність, цифрову готовність та здатність громади адаптуватися до зовнішніх змін. У процесі моделювання сценаріїв розвитку сільських територіальних громад важливо враховувати не лише поточний стан їх соціально-економічного розвитку, а й сукупність ознак, що визначають ефективність економічного механізму розвитку, адаптацію до змін, відновлення та довгострокове зростання. Саме такі ознаки дозволяють виявити відмінності між громадами за рівнем організаційно-економічного забезпечення, ресурсного потенціалу, доступу до фінансових інструментів розвитку та характеру використання наявних економічних можливостей. Їх систематизація дає змогу більш обґрунтовано визначати тип розвитку конкретної територіальної громади та оцінювати її здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Важливим при цьому є встановлення взаємозв'язку між внутрішніми ресурсами громади та зовнішніми факторами, які можуть посилювати або, навпаки, обмежувати можливості її розвитку. На основі отриманих результатів можна здійснювати диференціацію територіальних громад залежно від характеру їх розвитку та наявного потенціалу. Це створює підґрунтя для формування альтернативних сценаріїв і вибору відповідних інструментів економічного регулювання для різних типів територій. Такий підхід сприяє підвищенню обґрунтованості стратегічних рішень та дозволяє враховувати специфічні умови функціонування кожної територіальної громади. Оцінювання таких ознак дозволяє визначити найбільш імовірну траєкторію розвитку території та своєчасно виявити потенційні ризики. Головні ознаки для визначення сценарію розвитку сільських територіальних громад наведено на рис. 3.8.

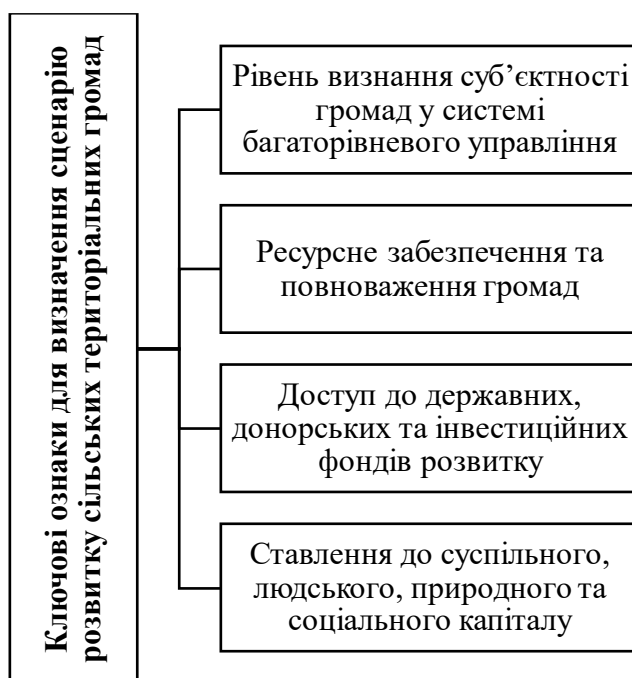

Рис. 3.8. Головні ознаки для визначення сценарію розвитку сільських територіальних громад*

Примітка. *Розроблено авторкою на основі власних досліджень

Згідно з рис. 3.8, визначення сценарію розвитку громади доцільно здійснювати на основі кількох взаємопов'язаних ознак. Першою з них є рівень визнання суб'єктності громади у системі багаторівневого управління, оскільки саме він визначає ступінь її участі у формуванні та реалізації рішень розвитку. Другою важливою ознакою виступає ресурсне забезпечення та обсяг повноважень, які фактично визначають спроможність громади реалізовувати покладені на неї функції. Не менш значущим чинником є доступ до державних, донорських та інвестиційних фондів розвитку, оскільки в сучасних умовах саме зовнішні джерела підтримки часто формують основу для реалізації інфраструктурних, соціальних та економічних проєктів. Водночас важливу роль відіграє ставлення громади до суспільного, людського, природного та соціального капіталу, адже саме від якості управління цими ресурсами залежить довгострокова траєкторія розвитку території. Таким чином, запропонований набір ознак створює аналітичну основу для подальшого сценарного моделювання та дозволяє перейти від загальної оцінки стану громади до формування обґрунтованих варіантів її майбутнього розвитку. За оптимістичного сценарію громади визнаються повноцінними партнерами у

розвитку на центральному рівні, їх позиція враховується в процесі формування державної політики, а представники громад залучаються до консультацій і прийняття рішень. За такого сценарію громади мають реальний вплив на розвиткові процеси, а механізми взаємодії між державою та місцевим рівнем будуються на партнерських засадах. За песимістичного сценарію громади розглядаються переважно як виконавці делегованих функцій, яким визначають перелік обов'язків без належного впливу на зміст управлінських рішень. У такому разі посилюється централізоване втручання, зростає адміністративний тиск, а місцевий рівень втрачає суб'єктність у розвитку [199; 200]. У площині ресурсів і повноважень оптимістичний сценарій передбачає суттєве посилення фінансових можливостей громад, їхню здатність збільшувати бюджети розвитку, залучати додаткові ресурси, брати участь у різних фондах і програмах, а делеговані повноваження супроводжуються належним ресурсним забезпеченням. За песимістичного сценарію на громади покладається дедалі більше обов'язків без відповідного зростання фінансової підтримки, що підвищує ризик їх фінансової неспроможності, примусового укрупнення та зниження рівня життя населення. Щодо функціонування фондів регіонального розвитку, оптимістичний сценарій передбачає оновлення підходів до управління такими фондами, формування прозорі системи конкурсного відбору, створення нових можливостей для багаторічного планування і реалізації проєктів, а також активне використання державних, міжнародних і європейських інструментів фінансування. Водночас за песимістичного сценарію громади змушені витратити значну частину управлінського ресурсу на постійний пошук фінансування, лобіювання окремих проєктів, участь у непрозорій конкуренції та боротьбу за обмежені ресурси [181]. У такій ситуації зростають ризики ручного розподілу коштів, кумівства та корупційних практик. Значну роль у формуванні сценарію розвитку відіграє ставлення громади до власного соціального, природного, людського, інтелектуального та виробничого капіталу. У разі оптимістичного сценарію громади усвідомлюють цінність своїх ресурсів, розглядають бізнес як партнера у розвитку, вчать оцінювати економічну доцільність проєктів, дбайливо ставляться

до природного середовища та поступово переходять до стратегічного використання наявного потенціалу. За негативного сценарію громади схильні до короткострокових рішень, нераціонального використання ресурсів, конфліктної взаємодії з бізнесом та ігнорування довгострокових екологічних і соціальних наслідків. Варто також враховувати, що в середньостроковій і довгостроковій перспективі між громадами посилюватимуться диспропорції розвитку. Уже протягом наступного десятиліття можуть чітко виокремитися: успішні громади, які зможуть примножувати власні ресурси; громади, що наздоганяють та демонструють позитивну динаміку; а також громади, які зберігатимуть дотаційну залежність, втрачати населення і бізнес. Якщо уявити середньостатистичну українську громаду у 2032 році, то, на нашу думку, їй будуть притаманні такі риси як, по-перше, залученість. Громади поступово формуватимуться як цілісні інституції та публічні простори, у межах яких люди, бізнес і громадські організації вибудовуватимуть нові зв'язки, розширюватимуть взаємодію на всю територію громади, створюватимуть нові організації, практики ідентичності та культурні форми [182]. По-друге, подолання патерналістських настроїв. Успішні громади дедалі більше орієнтуватимуться на раціональне використання ресурсів, ставитимуть питання економічної доцільності видатків, шукатимуть джерела власних доходів, розвиватимуть місцеву демократію та експериментуватимуть з новими формами підтримки зайнятості й підприємництва. Водночас громади, що не зможуть подолати патерналістську модель поведінки, ризикують зберегти хаотичний та безсистемний характер розвитку. По-третє, конкуренція. Громади дедалі більше конкуруватимуть між собою за інвестиції, гранти, людський капітал, проекти розвитку та увагу бізнесу. У цьому контексті важливого значення набуватиме створення локальних агенцій розвитку, центрів підтримки бізнесу, інкубаторів, освітніх платформ та інших елементів місцевої інституційної екосистеми. По-четверте, спеціалізація. Кожна громада поступово визначатиме власний профіль розвитку, наприклад у сфері туризму, органічного сільського господарства, логістики, спеціалізованої освіти, переробки, культурних ініціатив чи інших напрямів. Саме спеціалізація створює підґрунтя для формування

локальних кластерних підходів та укріплення конкурентних позицій громади [171]. По-п'яте, цифровізація. Загальні тенденції розвитку та зміна поколінь об'єктивно прискорюватимуть цифровий розвиток місцевих громад. Значна частина адміністративних послуг надаватиметься в електронному форматі, а органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства та установи проходитимуть етапи поступової цифровізації. Водночас обмеженість досвіду, фінансових ресурсів і кадрової спроможності може стримувати темпи цих змін. Саме тому громади мають навчитися не лише купувати окремі цифрові рішення, а й інтегрувати їх у власну систему управління, підвищуючи прозорість, підзвітність і зручність взаємодії для мешканців та бізнесу [172]. Аналізуючи виклики, що зберігатимуть актуальність для громад у наступні роки, можна виокремити чотири основні. Перший виклик – відтік населення, особливо з малих громад. Урбанізаційні процеси є об'єктивними, а посилення мобільності населення та відкритість європейського ринку праці ще більше підсилюють конкуренцію за людський капітал. Перед громадами постає завдання відновлення власного людського потенціалу, утримання фахівців, інтеграції мігрантів та формування привабливого середовища для проживання і роботи. Другий виклик – недостатність кваліфікованих кадрів усіх рівнів і типів. Без компетентного управлінського, технічного, освітнього та бізнесового персоналу навіть ресурсно забезпечені громади не зможуть ефективно реалізовувати проєкти розвитку, використовувати фонди чи конкурувати за інвестиції. Особливо гострою є потреба у фахівцях з проєктного менеджменту, цифрової аналітики, бюджетування, кошторисної справи та стратегічного планування. Третій виклик – слабкий розвиток інноваційних галузей економіки. До 2032 року громади можуть мати достатньо виробників традиційного сектору, однак подальший розвиток вимагатиме переходу до інновацій у продуктах, процесах, технологіях і бізнес-моделях. Без цього місцева економіка ризикує потрапити у пастку середнього рівня доходу та втратити перспективи довгострокового зростання. Четвертий виклик – старіння населення. Демографічні тенденції матимуть довгострокові наслідки для системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, ринку праці, енергетичної

безпеки домогосподарств і загальної здатності громад до самовідтворення. Більшість громад нині не є повною мірою готовими до цих змін. З огляду на це доцільно сформулювати рекомендації щодо розвитку територіальних громад. По-перше, необхідно розвивати управлінський персонал. Без людського капіталу не може бути сталого розвитку. Управлінська команда громади повинна не лише розподіляти наявні ресурси, а й формувати нові можливості для розвитку, залучати партнерів, ініціювати проєкти, вибудовувати імідж громади та створювати середовище для економічної активності. По-друге, необхідно системно вирішувати економічні проблеми громади. Якщо на території відсутній бізнес, що генерує доходи через продаж товарів і послуг за межі громади, така територія з часом втрачатиме життєздатність. Саме тому слід ідентифікувати бюджетоутворюючі та перспективні види діяльності, визначати інструменти підтримки нових підприємців, сприяти розвитку підприємств, що перебувають у складному становищі, та залучати інвесторів. По-третє, громада має чітко визначити сферу власної спеціалізації. Чим раніше територіальна громада усвідомить і закріпить свій профіль розвитку – у сфері сільського господарства, переробки, медицини, туризму, логістики, освіти чи іншої спеціалізації, – тим вищими будуть її шанси на формування стійкої конкурентної позиції серед інших громад України. Таким чином, відповідно до потреби у визначенні сценаріїв розвитку територій доцільно застосовувати когнітивний аналіз, який може використовуватися для моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій у розвитку територіальних громад. Його застосування дозволяє враховувати складні взаємозв'язки між економічними, соціальними, фінансовими та інституційними чинниками, що впливають на розвиток територій.

На основі когнітивної моделі можна оцінювати можливі наслідки зміни окремих факторів і визначати найбільш результативні напрями управлінського впливу. Це створює інформаційне підґрунтя для обґрунтування альтернативних сценаріїв розвитку та вибору управлінських рішень з урахуванням умов нестабільного зовнішнього середовища (рис. 3.9).

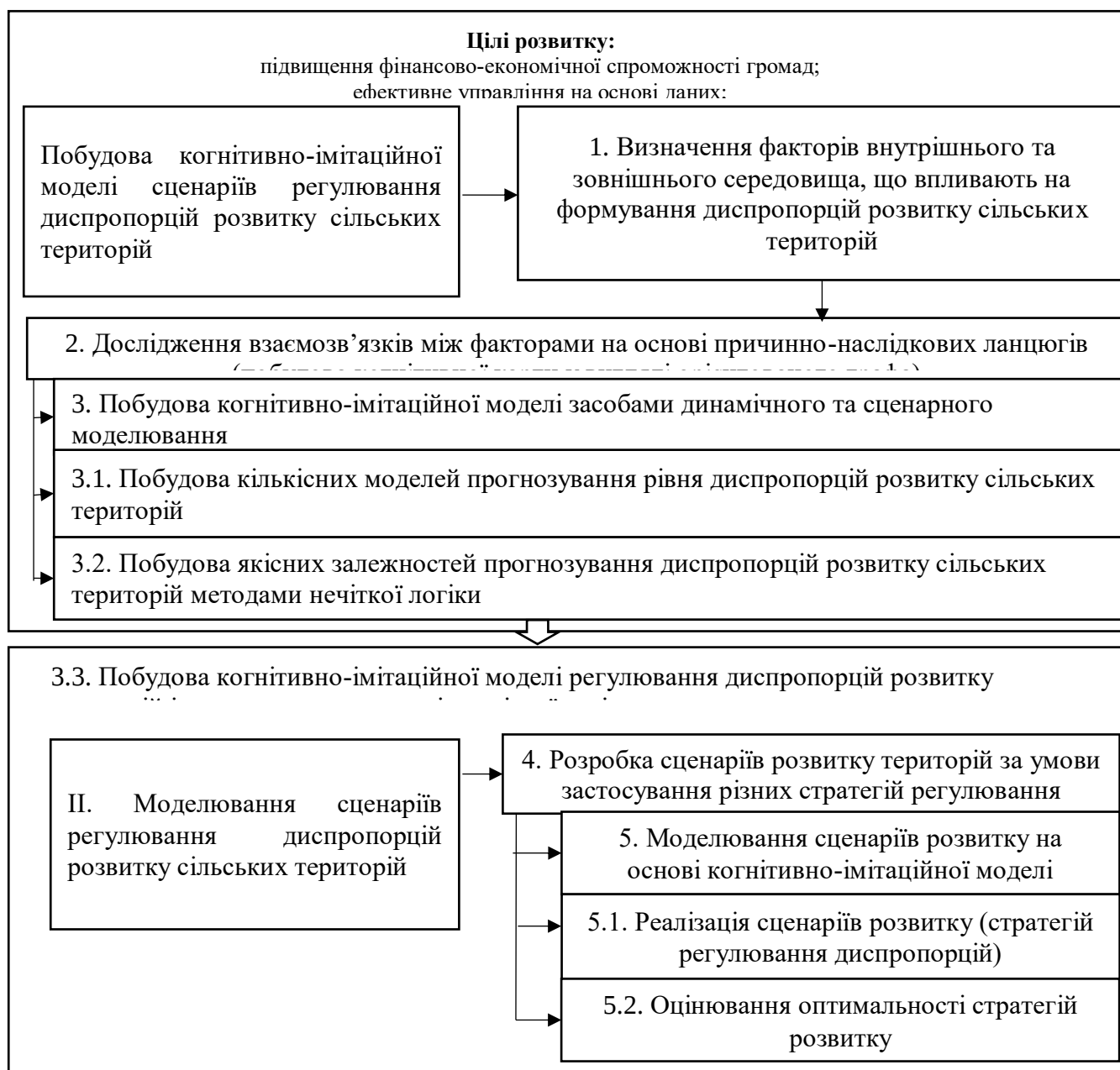

Рис. 3.9. Алгоритм когнітивно-імітаційного моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій розвитку сільських територій*

Примітка. *Розроблено авторкою на основі власних досліджень

Як видно з рис. 3.9, запропонований алгоритм складається з двох взаємопов'язаних блоків: побудови когнітивно-імітаційної моделі та безпосереднього моделювання сценаріїв розвитку територій. На першому етапі ідентифікуються фактори внутрішнього та зовнішнього середовища, визначаються причинно-наслідкові зв'язки між ними та формується когнітивна карта досліджуваної системи. На наступному етапі на основі динамічного, кількісного та якісного моделювання формується когнітивно-імітаційна модель, яка дає змогу

прогнозувати можливі зміни у розвитку територій за різних умов. Завершальним елементом є моделювання альтернативних сценаріїв, оцінювання їхньої оптимальності та вибір найбільш доцільної стратегії регулювання диспропорцій. Таким чином, використання когнітивно-імітаційного підходу дозволяє перейти від описового аналізу проблем територіального розвитку до побудови науково обґрунтованих сценаріїв управлінського впливу, що особливо важливо в умовах надзвичайних економічних викликів, високої невизначеності та потреби у гнучкому стратегічному плануванні. Дотримуючись стандартних етапів когнітивно-імітаційного аналізу, основні завдання когнітивно-імітаційного моделювання сценаріїв виправлення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіону визначено у вигляді наступного алгоритму. Розглянемо детальніше основні етапи та завдання запропонованого алгоритму когнітивного імітаційного моделювання. Перше завдання першого етапу запропонованого алгоритму було визначено систему показників для порівняння регіональних диспропорцій за параметрами життєдіяльності населення (система показників для порівняння регіональних диспропорцій за параметрами життєдіяльності населення) та фактори зовнішнього середовища. Другим завданням першого етапу алгоритму є побудова структурної схеми причинно-наслідкових зв'язків між елементами досліджуваної системи з метою прогнозування оцінки рівня розбалансованості соціально-економічного розвитку регіону. Аналіз цих взаємозв'язків необхідний для того, щоб розробити заходи впливу на ситуацію, що склалася. На цьому етапі визначаються характер і сила зв'язків між факторами та ефекти впливу факторів [182].

З метою узагальнення результатів когнітивно-імітаційного моделювання доцільно представити логіку реалізації державного впливу на розвиток сільських територій через систему регуляторних сценаріїв. Такий підхід дозволяє відобразити взаємозв'язок між управлінськими рішеннями, факторами впливу та змінами у показниках розвитку територій. Узагальнена імітаційна модель реалізації сценаріїв державного регулювання диспропорцій розвитку сільських територій наведена на рис. 3.10.

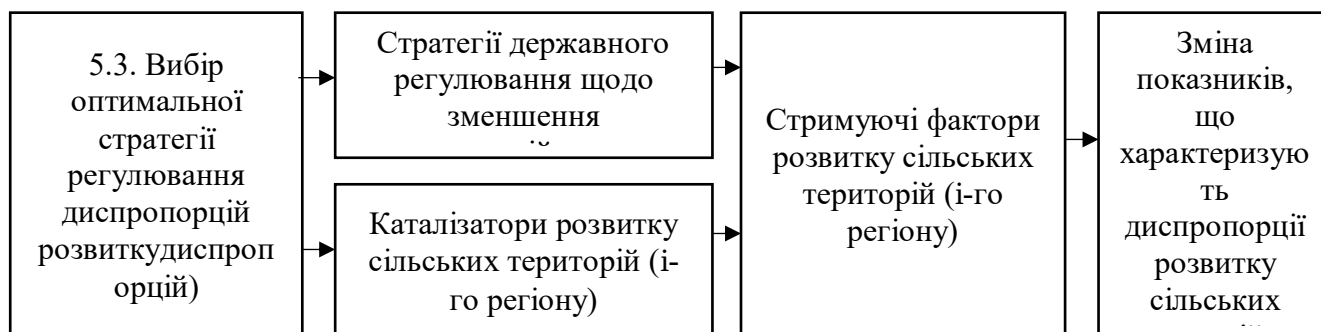

Рис. 3.10 Узагальнена імітаційна модель реалізації сценаріїв державного регулювання диспропорцій розвитку сільських територій*

Примітка. *Розроблено авторкою на основі власних досліджень

Як видно з рис. 3.10, реалізація стратегій державного регулювання впливає на розвиток територій через систему каталізаторів і стримуючих факторів, які визначають динаміку змін соціально-економічних показників. Залежно від характеру та інтенсивності цих впливів формується відповідний рівень розвитку сільських територій. Запропонована модель дозволяє оцінити, яким чином управлінські рішення трансформуються у конкретні результати розвитку, а також визначити напрями посилення позитивних ефектів і мінімізації негативних впливів. Вона може бути використана як аналітичний інструмент для обґрунтування сценаріїв державної політики у сфері розвитку територій. Таким чином, поєднання сценарного підходу та когнітивно-імітаційного моделювання створює основу для прийняття більш обґрунтованих управлінських рішень в умовах надзвичайних економічних викликів та високого рівня невизначеності. На основі розробленої схеми імітаційного моделювання доцільно формувати регулюючі впливи центральних органів влади на визначений набір соціально-економічних каталізаторів і факторів регіонального розвитку, а також прогнозувати наслідки таких впливів для рівня розвитку конкретного регіону чи громади. Як зазначалося вище, реалізація завдань дослідження може бути забезпечена за допомогою сценарного підходу, який базується на імітаційній моделі взаємозв'язків між досліджуваними показниками та на власне методі сценарного моделювання. Основою для формування такої моделі виступає когнітивна карта, побудована у вигляді орієнтованого графа, що відображає зв'язки

між елементами досліджуваної системи та дає змогу прогнозувати рівень її збалансованості або диспропорційності. Реалізація третього етапу – побудова когнітивних імітаційних моделей за допомогою динамічного моделювання – ґрунтується на результатах, отриманих на попередніх етапах дослідження, а також на використанні системного, сценарного й аналітичного підходів до оцінювання розвитку територій. Таким чином, підсумовуючи результати третього розділу, слід зазначити, що стратегічне управління територіальним розвитком доцільно здійснювати на основі актуальних і науково обґрунтованих пріоритетів, сформованих з урахуванням сучасних проблем, економічних викликів, наслідків воєнного стану та необхідності цифровізації управління. У цьому контексті використання когнітивного моделювання є доцільним, оскільки воно дозволяє працювати зі складними, багатофакторними та частково неструктурованими ситуаціями, що виникають у процесі вибору пріоритетів територіального розвитку. Застосування когнітивно-імітаційного підходу також створює можливість переходу від фіксації поточного стану територіальної системи до оцінювання ймовірних наслідків альтернативних управлінських рішень. Це особливо важливо для сільських територій, розвиток яких значною мірою залежить від одночасної дії фінансових, виробничих, інфраструктурних, соціальних та інституційних факторів. У межах запропонованого підходу зміна одного з параметрів може бути оцінена з позиції її подальшого впливу на інші елементи системи, що дає змогу виявляти як прямі, так і опосередковані наслідки управлінського втручання. На цій основі можуть бути сформовані декілька альтернативних сценаріїв розвитку територій, які відрізнятимуться за характером регулюючого впливу, інтенсивністю використання наявних ресурсів та очікуваними соціально-економічними результатами. Порівняння таких сценаріїв дозволяє визначити найбільш доцільний варіант з урахуванням обмеженості фінансових ресурсів, рівня ризиків та необхідності забезпечення стійкості територіальних громад.

Висновки до розділу 3

1. Враховуючи теоретичні засади стратегічного управління та практику діяльності територіальних громад у контексті реагування на економічні та соціально-економічні виклики, у роботі запропоновано модель вибору та формування стратегій розвитку. Запропонована модель відображає взаємозв'язок стратегічних і оперативних заходів, підпорядкованих єдиній меті та завданням реалізації стратегії розвитку територіальної громади в умовах викликів.

2. При плануванні економічного розвитку територіальних громад обґрунтовано необхідність урахування комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх факторів віднесено макроекономічну ситуацію, інституційні умови та вплив глобальних викликів, тоді як до внутрішніх – географічне розташування, наявність бюджетоутворюючих підприємств, ресурсний потенціал, кадрове забезпечення та рівень управлінської спроможності громади.

3. Доведено, що вдосконалення системи місцевого самоврядування вимагає подальшого нормативно-правового забезпечення розвитку та функціонування територіальних громад і системи старостатів. Обґрунтовано необхідність запровадження інституційних механізмів стимулювання ефективної діяльності громад, розвитку консультативної підтримки та створення центрів супроводу проєктів розвитку, зокрема з урахуванням цифровізації управлінських процесів.

4. Сформовано базову модель сталого та збалансованого розвитку громад, яка враховує взаємодію державних і місцевих заходів, систему індикаторів ефективності, а також поточні та стратегічні цілі розвитку. Визначено, що стратегічними орієнтирами є підвищення конкурентоспроможності сільських громад, їх фінансова самодостатність та відродження територій в умовах економічних викликів.

5. Обґрунтовано доцільність впровадження цифрової системи державної підтримки розвитку територіальних громад, що базується на інтеграції інформаційних ресурсів, автоматизації процедур відбору та супроводу проєктів, моніторингу результативності й використанні цифрових платформ, зокрема

екосистеми DREAM. Доведено, що цифровізація економічного механізму державної підтримки сприяє підвищенню прозорості управління, ефективності використання бюджетних ресурсів, розвитку data-driven policy та забезпечує передумови для сталого розвитку сільських територій.

6. Обґрунтовано використання когнітивно-імітаційного моделювання для формування сценаріїв розвитку сільських територій і регулювання соціально-економічних диспропорцій. Запропонований підхід дозволяє враховувати взаємозв'язки між економічними, соціальними, фінансовими та інституційними чинниками, оцінювати можливі наслідки зміни окремих факторів і визначати найбільш результативні напрями управлінського впливу. Використання сценарного моделювання створює можливості для порівняння альтернативних варіантів розвитку територіальних громад, своєчасного коригування стратегічних рішень та підвищення адаптивності економічного механізму розвитку сільських територій до умов нестабільного зовнішнього середовища.

7. Обґрунтовано необхідність комплексного поєднання стратегічного планування, державної підтримки, цифровізації та сценарного моделювання у межах економічного механізму розвитку сільських територій. Встановлено, що результативність такого механізму залежить від узгодженості стратегічних цілей територіальних громад із наявним ресурсним потенціалом, фінансовими можливостями та інструментами державного регулювання. Поєднання цифрових інструментів із когнітивно-імітаційним моделюванням створює можливості для порівняння альтернативних сценаріїв, визначення потенційних ризиків та вибору найбільш доцільних напрямів регулюючого впливу. Вказане сприятиме підвищенню адаптивності системи управління, більш ефективному використанню ресурсів та забезпеченню фінансової й економічної спроможності територіальних громад. У результаті формується цілісний підхід до вдосконалення економічного механізму розвитку сільських територій, орієнтований на забезпечення їх стійкості та довгострокового розвитку в умовах економічної нестабільності та надзвичайних викликів.

ВИСНОВКИ

Дисертацію присвячено вирішенню важливого наукового завдання щодо формування економічного механізму розвитку сільських територій в умовах сучасних економічних і соціально-економічних змін. Актуальність теми зумовлена необхідністю забезпечення сталого розвитку територіальних громад, підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу та вдосконалення механізмів державної підтримки розвитку сільських територій.

1. У роботі обґрунтовано науково-теоретичні засади формування економічного механізму розвитку сільських територій; уточнено сутність понять «регіон», «структура регіону», «територія». На основі морфологічного аналізу встановлено, що сучасне розуміння регіону доцільно розглядати через категорію соціально-економічного потенціалу, що характеризує його як підсистему національної економіки з розвиненою системою внутрішніх і зовнішніх економічних зв'язків.

2. Досліджено сутність економічного механізму розвитку сільських територій, який визначено як систему цілей, інструментів, методів та управлінських рішень, спрямованих на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку громад.

3. Обґрунтовано, що економічний механізм розвитку сільських територій повинен ґрунтуватися на комплексному поєднанні державної підтримки, фінансової децентралізації, стратегічного планування та інструментів місцевого розвитку.

4. Проведено аналіз наукових підходів до визначення сутності економічної нестабільності та фінансово-економічної дестабілізації. Встановлено, що ці явища проявляються через загострення внутрішніх економічних суперечностей та супроводжуються зниженням макроекономічних показників, ділової активності та рівня життя населення.

5. Визначено, що метою аналізу розвитку територій є оцінка їх поточного стану, виявлення проблем і визначення перспектив розвитку з урахуванням впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. За результатами дослідження встановлено, що середній дохід загального фонду на одного мешканця територіальних громад Харківської області у 2021 році становив 6497,7 грн, що характеризує рівень

фінансової спроможності громад та підтверджує необхідність удосконалення економічного механізму їх розвитку.

6. Запропоновано методичний підхід до аналізу розвитку територіальних громад, який поєднує систему аналітичних завдань, методів і очікуваних результатів. На основі SWOT-аналізу визначено виклики розвитку Харківського регіону, серед яких політична нестабільність, інвестиційні ризики, демографічні та соціально-економічні обмеження. Встановлено, що частка Харківської області у валовому регіональному продукті України зросла з 6,09 % до 6,30 %, а ВРП на одну особу збільшився на 96,71 % та досяг 69 485 грн, що свідчить про позитивну динаміку економічного розвитку регіону попри сучасні виклики.

7. Розроблено концептуальні засади організаційно-економічного механізму реалізації програм розвитку територій, який включає сукупність інструментів, методів, управлінських рішень та інституційних структур. Апробацію запропонованого підходу здійснено на прикладі Харківської міської територіальної громади, для якої розраховано інтегральні показники результативності реалізації Стратегії розвитку. Найвищі значення інтегрального показника отримано за стратегічними цілями «Підвищення конкурентоспроможності економіки міста» та «Підвищення ефективності управління» (по 3,75 бала), тоді як за цілями «Створення можливостей для якісного життя» та «Створення умов повної доступності міста» показники становили відповідно 1,02 та 1,25 бала, що підтверджує необхідність збалансування реалізації стратегічних пріоритетів територіального розвитку. Запропоновано концептуальну модель формування стратегій розвитку громад, орієнтовану на підвищення фінансової автономії та ефективності управління.

8. Запропоновано модель формування економічного механізму розвитку територіальних громад, яка відображає взаємозв'язок стратегічних та оперативних заходів і забезпечує узгодженість управлінських рішень.

Встановлено, що при плануванні розвитку сільських територій необхідно враховувати сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів, зокрема макроекономічну ситуацію, ресурсний потенціал території, кадрове забезпечення, географічне розташування та фінансову спроможність громади.

9. Сформовано базову модель сталого та збалансованого розвитку територіальних громад, яка враховує взаємодію державних і місцевих інструментів підтримки, систему індикаторів ефективності та стратегічні орієнтири розвитку. Визначено, що напрямками розвитку є підвищення конкурентоспроможності сільських територій, забезпечення фінансової самодостатності громад та ефективне використання місцевого ресурсного потенціалу.

10. Доведено, що фінансова децентралізація сприяла зміцненню фінансової спроможності територіальних громад. Встановлено, що у 2021 році доходи бюджету Харківської області (з урахуванням трансфертів) на одну особу становили 13 543,5 грн, власні доходи – 6771 грн, а коефіцієнт покриття доходами видатків досяг 1,011. Водночас частка бюджетних надходжень територіальних громад у 2017–2021 роках зросла з 2,0 % до 100 %, що підтверджує позитивний вплив реформи децентралізації на фінансову самостійність громад.

11. Обґрунтовано роль цифровізації як інструменту модернізації системи державної підтримки територіальних громад. Визначено, що впровадження інтегрованих цифрових платформ, відкритих даних та аналітичних систем (зокрема в межах екосистеми DREAM) забезпечує підвищення прозорості, ефективності управління, зниження адміністративних витрат та покращення координації між органами державної влади, територіальними громадами та міжнародними партнерами, що забезпечує підвищення прозорості, ефективності управління, зниження адміністративних витрат та покращення координації між органами державної влади, територіальними громадами та міжнародними партнерами, а також створює передумови для переходу до управління розвитком територій на основі даних (data-driven policy).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва О. В., Шпикуляк О. Г., Мазур К. В. Концептуалізація інституційної ролі підприємництва у формуванні механізму зайнятості населення для сталого розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2022. Т. 15, № 3–4. С. 45–52.
2. Бендасюк О. О., Сахарницька Л. І., Крохтяк О. В., Тирпак С. Б. Концептуальні засади удосконалення еколого-економічного механізму розвитку сільських територій. Екологічні науки. 2022. № 2. DOI: 10.33730/2310-4678.2.2022.261244.
3. Баланюк І. Ф., Іваночко Б. Р. Механізм інвестиційного забезпечення розвитку соціальної інфраструктури сільських територій в територіальних громадах. Інноваційна економіка. 2024. № 2.
4. Бугіль С., Ступень Р. Роль та пріоритети сільського зеленого туризму в соціально-економічному розвитку сільських територій. Аграрна економіка. 2022. № 1–2. С. 78–84.
5. Безена І. М. Нові стратегії розвитку територіальної громади як фактор демократизації місцевої влади в Україні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. Том 31 (70). 2020. № 1 С. 97–101. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1_2020/18.pdf.
6. Берданова О. Стратегічне планування місцевого розвитку: практичний посібник. О. Берданова, В. Вакуленко; швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні DESPRO». К.: Софія-А. 2012. 88 с.
7. Баланюк І. Ф., Тижбір Н. З. Сутність економічного механізму розвитку сільських територіальних громад. Інноваційна економіка. 2023. № 3.
8. Белей С. І., Лагодін Н. В. Підприємницький потенціал сільських територій: сучасні реалії. 2024.
9. Бендасюк О. О., Височанська М. В., Лазаренко В. І. Удосконалення еколого-економічного механізму управління сільськими територіями в умовах децентралізації. 2023.

10. Бойко А. Планування регіонального розвитку в Україні. А. Бойко. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2017. № 1. С. 19–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2017_1_3
11. Бондаренко В. М., Бондаренко О. В. Ефективне використання сільськогосподарських земель як фактор забезпечення сталого розвитку сільських територій. Агросвіт. 2020. № 13–14. С. 13–17.
12. Бородін Є. І., Безена І. М., Генсон М. Е. Про шляхи демократизації та децентралізації публічних інституцій держави. Публічне управління та митне адміністрування. Науковий збірник. 2019. № 3(22). 290 С. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2019/3/25.pdf>.
13. Бурик З. М. Прогнозування показників сталого розвитку України. Демократичне врядування. Електрон. наук. фах. вид. Львів. регіон. ін-т. держ. упр. Львів, 2017. Вип. 20. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk20/index.html.
14. Бурлаєнко Т. І. Формування економічної компетентності менеджера – шлях до формування управлінської еліти. Т. І. Бурлаєнко. Проблеми освіти. 2014. С. 42–44.
15. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством. К. ЦУЛ, 2003. 504 с.
16. Вахненко Т. П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми дії, заходи подолання. Т. П. Вахненко. Фінанси України. 2008. № 10. С. 3–21.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250000 уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Перун. 2005. VIII, 1728 с.
18. Вікіпедія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
19. Власенко В. А. Розробка та реалізація стратегії розвитку підприємства в умовах трансформації ринкових відносин: принципові підходи та інструменти. Економіка. Менеджмент. Підприємництво. 2014. № 26 (1). С. 32–41. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/естеpi_2014_26\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/естеpi_2014_26(1)_6)
20. Воронкова В. Г. Соціально-економічне прогнозування. В. Г. Воронкова. Навчальний посібник. К.: Професіонал. 2004. 283 с.

21. Гевко О. Б. Стратегічне управління. Тернопіль: Паляниця В. А. 2016. 152

с

22. Географічний енциклопедичний словник. Поняття та терміни. Радянська енциклопедія, 1988. 432 с.

23. Герасимчук З. В. Маркетинг природно-заповідних територій: монографія З. В. Герасимчук, Т. М. Микитин, А. Ю. Якимчук. Луцьк: ЛНТУ, 2012. 245 с.

24. Гончаров Ю. В., Лапчик Ю. Ю. Удосконалення стратегії розвитку підприємства. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. 2014. № 1. С. 193–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknutd_2014_1_30

25. Горлов-Марченко С. М. Кризи. Вихід: кадри, управління, економікс. С. М. Горлів-Марченко. Кіровоград: ПолімедСервіс, 2000. 370 с.

26. Гринчишин Я. М. Стратегічний підхід до антикризового управління підприємствами. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 38–41.

27. Гур'янова Л. С., Клебанова Т. С. Сценарний аналіз диспропорцій регіонального розвитку. Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. 2012. № 10 (181). С. 146–155.

28. Данилишин Б. М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів. Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фашевський; за ред. Б. М. Данилишина. Черкаси: ЧДТУ, 2006. 315 с.

29. Денисюк І. Стратегія розвитку підприємства харчової промисловості: економічна сутність. Економічний аналіз. 2013. Т. 12(3). С. 112–115. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12\(3\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_12(3)_25)

30. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695>

31. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.ua/areas/0572>

32. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь. Автори: Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін. Національний інститут стратегічних досліджень. К. 2019. 115 с.

33. Джурик Х. Б. Стратегічні напрями управління фінансами об'єднаних територіальних громад як бізнес-моделі розвитку національної економіки України /Бізнес-моделі розвитку національної економіки та підприємницьких структур: сучасні реалії та перспективи: монографія з міжнародною участю за ред. Л. М. Савчук, Л. М. Бандоріної. Дніпро: Журфонд, 2018, 408 с

34. Дурман М. О. Державна фінансова підтримка громад як інструмент стимулювання місцевого розвитку (на прикладі державного бюджету на 2021 рік). Публічне управління і адміністрування в Україні. 2021. Випуск 21. С. 35–39.

35. Дяченко В. С. Особливості механізму забезпечення сталого розвитку регіонів. В. С. Дяченко. Економічний вісник Донбасу. № 1(55). 2019. С. 90–93.

36. Екологічний менеджмент та аудит рекреаційних територій (концептуальні засади та організаційний механізм): монографія за ред. д.е.н. Т. П. Галушкіної. Одеса: Видавництво ТОВ «Інвац», 2006. 184 с.

37. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи: аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/Table/25022009/index.htm>.

38. Енциклопедія державного управління у 8 т. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; [наук.ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін.]. Київ: НАДУ, 2011. Т. 5. Територіальне управління [наук.-ред. колегія: О. Ю. Амосов (співголова), О. С. Ігнатенко та ін.]; за ред. О. Ю. Амосова, О. С. Ігнатенка, А. О. Кузнецова. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. 408 с.

39. Європейська хартія місцевого самоврядування в Україні: питання реалізації та контролю = The European Charter of Local Self-Government in Ukraine: Issues of Enforcement and Control. М. В. Гірняк; Укр. асоц. місц. та регіон. влад, Укр. акад. друкарства, Львів. міськрада. Л. Каменяр. 2004. 58 с.

40. Євтушенко О. Н. Муніципальний менеджмент: [підручник]. О. Н. Євтушенко, В. М. Ємельянов, В. І. Андріяш. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. 404 с.

41. Єфименко Т. І., Гасанов С. С. Фіскальна безпека і децентралізація в умовах глобальних викликів і загроз. Фінанси України. 2020. № 9. С. 29.

42. Жуков С. А. Стратегія сталого розвитку України: аналіз національного, регіонального та підприємницького рівнів забезпечення. С. А. Жуков, К. І. Маліношевська. Управління економікою: Теорія та практика. 2018. С. 12–20.
43. Завадський Й. С., Осовська Т. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ. ВД. Кондор. 2006. 355 с.
44. Закон України «Про засади адміністративно-територіального устрою України» від 22.02.2018 № 8051. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/>
45. Залуцький І. Р. Сільські території як об'єкт розвитку: питання унормування сутності поняття. І. Р. Залуцький. Регіональна економіка. 2010. № 4. С. 33–40.
46. Захарчин Р. М. Сучасні виклики щодо формування економічної стратегії розвитку підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24.7. С. 245–250. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2014_24
47. Захарченко О. В. Наукові основи сталого розвитку. О. В. Захарченко. Наукові праці національного університету харчових технологій. 2015. № 4. С. 68–75.
48. Зінченко О. Вжити Україною. Дзеркало тижня № 48 (727). С. 20–26. 12.2008. URL: <http://www.dt.ua/3000/3100/64998>.
49. Золотаревський А. В. Створення стратегії економічного розвитку підприємства. Формування ринкових відносин в Україні. 2014. № 11 (162). С. 107–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2014_11_23
50. Зосимова Ж. С. Розробка та реалізація антикризової стратегії підприємства в умовах нестабільного середовища: монографія. Харків: Лідер, 2014. 206 с.
51. Інформація про основні показники економічного і соціального розвитку Харківської міської територіальної громади за підсумками 2021 року URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/ekonomichnij-i-sotsialnij-stand-mista.html>
52. Кабаця Б. І. Еволюція теоретичних поглядів на джерела та можливості державного регулювання динаміки економічного зростання. Б. І. Кабаця. Науковий вісник: збірник науково-технічних праць. Л. : НЛТУУ. 2007. Вип. 17.3. С. 189–202.
53. Казюк Я. М. Організаційно-управлінські підходи до оподаткування

суб'єктів господарювання на місцевому рівні. Публічне адміністрування: теорія та практика. ДРІДУ НАДУ, 2012 р. Вип. 2 (8). URL: <http://www.nbuiv.ua>

54. Каменична А. М. Неврегульовані питання фінансового забезпечення аграрного сектору економіки держави. Економіка АПК. 2019. № 1. С. 104.

55. Кириченко Ю. В. Зілінська А. С. Обґрунтування планування стратегії розвитку та пріоритетів розвитку територій. Наука і техніка сьогодні. Серія «Економіка». № 9 (23). 2023. С. 179–186. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9\(23\)-173-183](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9(23)-173-183).

56. Кириченко Ю. В. Зілінська А. С. Формування механізмів антикризового управління на місцевому рівні. «Наука і техніка сьогодні» Серія «Економіка», 2023. № 7 (21). С. 158–169. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-7\(21\)-158-168](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-7(21)-158-168).

57. Кириченко Ю. В. Розвиток партнерства Україна – ЄС у сфері державного управління (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне): матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Харків, 25 листопада 2021 року. Харків. Константа. 2021. С. 325–329.

58. Кириченко Ю. В., Бабина І. В. Розвиток регіону як об'єкту економічного планування. Розвиток партнерства Україна – ЄС у сфері державного управління (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне): матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Харків, 26 листопада 2020 року. Харків: Константа, 2020. С. 505–509.

59. Кириченко Ю. В., Смальскис В. Зростання експортного потенціалу України як чинник розвитку територій в межах інтеграції ЄС. Розвиток партнерства ЄС – Україна в публічному управлінні (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне) (онлайн): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 25 листопада 2022 року. Харків: Константа, 2022. С. 263–268.

60. Кириченко Ю. В., Смальскис В. Роль публічних органів та громадськості

у процесі формування стратегії розвитку територій. Публічне управління: проблеми та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Харків, 23 листопада 2023 року. Харків: Константа, 2023. С. 520–524

61. Клебанова Т. С., Гур'янова Л. С., Трунова Т. Н., Смирнова А. Ю. Оцінка і аналіз нерівномірності розвитку регіонів України. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 8. С. 162–167.

62. Клименко С. М. Формування стратегії розвитку підприємства з урахуванням ризиків. Бізнес Інформ. 2013. № 8. С. 343–347.

63. Кобелєв В. М., Захарченко Ю. В. Теоретичні та методологічні основи формування стратегії розвитку підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. Вип. 42. С. 297–303. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2013_42_41.

64. Коваленко В. В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика: монографія. Вікторія Володимирівна Коваленко. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 228 с.

65. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

66. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять. О. Б. Коротич. Вісник економічної науки України. 2010. № 2. С. 57–61.

67. Кравченко О. В. Поняття стратегії розвитку підприємства. URL: http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_BOA/kravchenko_023.pdf.

68. Кузьмак О. І. Інноваційна стратегія як засіб стабілізації розвитку промислового підприємства. Інноваційна економіка. 2016. № 1–2. С. 114–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2016_1-2_20.

69. Куйбіда В. С. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи: збірник нормативно-правових актів і науково-аналітичних матеріалів з питань

регіонального розвитку та просторового планування. В. С. Куйбіда, В. А. Негода, В. В. Толкованов. К.: Крамар, 2009. 176 с.

70. Кукушкін О. М. Сутність поняття «стратегія розвитку підприємства». Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. Львів: НЛТУ України, 2005. С. 220–227.

71. Культура цільового управління в національній системі освіти: гуманістичний контекст (колективна монографія) О. Л. Ануфрієва, Т. І. Бурлаєнко, Г. А. Дмитренко [та ін.]; за заг. ред. Г. А. Дмитренка, В. В. Олійника. Луцьк. Вежа-Друк. 2017. 412 с.

72. Литвин М. В. Сталий розвиток: шляхи від «коричневої до «зеленої» економіки. «Зелена» економіка: від глобальної концепції до реалій місцевого розвитку: колект. моногр. М. В. Литвин, Н. В. Стукало та ін. Дніпро : Середняк Т.К. 2018. С. 24–35. 15. Форсайт COVID-19: вплив на економіку і суспільство. 2020. URL: <http://wdc.org.ua/uk/covid19>.

73. Ліпич Л. Г. Підходи до визначення поняття стратегія. Інвестиції : практика та досвід. 2013. № 8. С. 131–134.

74. Ломоносов Д. А. Сутність поняття «стратегія» та його відмінності від тактики й оперативних дій. Економічні інновації: Зб. наук. пр. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2011. Вип. 45. С. 156–160.

75. Лола Ю. (2021). Наслідки глобальної кризи: світові тенденції. Економіка та суспільство, (29). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-38>.

76. Македон В. В. Розробка стратегії розвитку промислового підприємства. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Вип. 1 (1). С. 369–373. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpaeiv_2013_1_1_81.

77. Маковоз О. В., Глазкова А. С. Теоретично-методологічна сутність кризових явищ в розвитку економічних систем. Вісник економіки транспорту і промисловості . Кіберленінка. 2012, 3, с. 271–273.

78. Малиняк Б. С. Управління фінансами територіальних громад: теорія і практика : монографія. В. М. Булавинець, В. П. Горин, А. В. Дем'янюк [та ін.] ; за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 280 с.

79. Малиш І. С. Функціонування місцевих бюджетів та регулювання міжбюджетних відносин в умовах бюджетної децентралізації. Економікоправова політика в умовах світової кризи: проблеми і шляхи подолання: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції, м. Черкаси. 25 листопада 2021 року. Черкаси: Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 2021. 190 с.

80. Малік М. Й., Забуранна Л. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. Економіка АПК. 2017. № 7. С. 5.

81. Малік М. Й., Швець А. А. Роль підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції у розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2021. № 7. С. 50.

82. Маркович Г. Все про програмно-цільовий метод у бюджетному процесі: важливо для об'єднаних громад. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/39064>.

83. Мартиненко М. М., Ігнат'єва І. А. Стратегічний менеджмент. К.: «Каравелла». 2006. С. 125.

84. Мацедонська Н. В., Клівіденко Л. М. Децентралізація в Україні та основні шляхи її впровадження в сучасних умовах. Економіка і суспільство. 2017. № 8. С. 613–619.

85. Мельник К. П. Децентралізація як мотиватор розширення функцій вітчизняного інституту аудиту. Економіка АПК. 2019. № 5. С. 40.

86. Мельник Л. Г. Триалектичні основи управління розвитком економічних систем: монографія. Суми : Університетська книга, 2015. 447 с.

87. Мельник Л. Г. Фундаментальні основи розвитку. Суми. Університетська книга. 2003. 288 с.

88. Методичні рекомендації щодо порядку розроблення, затвердження, реалізації, проведення моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку територіальних громад. Міністерство розвитку громад і територій. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/>.

89. Методичні рекомендації щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної

територіальної громади. Затверджені Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30 березня 2016 року №75. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16>.

90. Методологія стратегічного планування розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні. Підтримка політики регіонального розвитку в Україні EuropeAid/132810/C/SER/UA. 55 с. URL: http://surdp.eu/uploads/files/SP_OTG_Methodology-UA.pdf.

91. Мінченко М. В., Чижов Л. П., Фролков А. В. Планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів: [підручник]. Суми: Університетська книга, 2004. 442 с.

92. Місцевий економічний розвиток: моделі, ресурси та інструменти фінансування практичний посібник. Інвестиційні інструменти фінансування МЕР. 2020. С. 72.

93. Моголова М. М. Об'єднання територіальних громад в Україні: перспективи і ризики для розвитку сільських територій. Економіка АПК. 2019. № 5. С. 68–76.

94. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13785#gallery-1>.

95. Науменко Г. Ж. Методика оцінки міжрегіонального диспропорційного розвитку. Економіка: реалії часу. 2015. № 4 (20). С. 33–40.

96. Нгуен Ші Данг. Моделювання і прогнозування макроекономічних показників в системі підтримки прийняття рішень управління державними фінансами: автореф. дис. канд. техн. наук: 05.13.06. Київ, 2007. 20 с.

97. Основні фінансові показники громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13>.

98. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. Виконання доходів місцевих бюджетів. URL: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykhbiudzhetiv>.

99. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід: монографія. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. 380 с.

100. Патица Н. І., Нартюк О. В. Стан і шляхи забезпечення зайнятості

сільського населення в Україні. Економіка АПК. 2020. № 9. С. 42–52.

101. Патинська М. М. Теоретико-методологічні підходи до економічної сутності фінансового потенціалу сталого розвитку об'єднаних територіальних громад. Економіка АПК. 2019. № 1. С. 95–101.

102. Пелехатий А. О. Фінансова незалежність бюджетів об'єднаних територіальних громад: основні проблеми та шляхи їх подолання. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: збірник наукових праць. Львів. 2016. Вип. 4 (120). С. 126–130.

103. Планування розвитку територіальних громад: навч. посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко; Асоціація міст України. К.: Вісн ей. 2015. 256 с.

104. Погорелов Ю. С. Способи розвитку підприємства: умови та результативність використання. Економічний журнал Одеського політехнічного університету. 2017. № 1. С. 76–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ejoru_2017_1_15.

105. Показники виконання місцевих бюджетів ОТГ Вінницької області. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/786/%D0%92%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F.pdf>.

106. Польова О. Л. Децентралізація у забезпеченні стійкого економічного та соціального розвитку територіальних громад. Економіка та суспільство. Електронний журнал. № 37 (2022). URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/371>.

107. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України No 1602-III від 23.03.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text>.

108. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України №157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.

109. Про засади державної регіональної політики: Закон України № 156-VIII від 05.02.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.

110. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова КМУ No695 від 05.08.2020. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

111. Про затвердження державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text>.

112. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова Кабінету Міністрів України від 08 квітня 2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>.

113. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. № 224 від 29.07.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0224569-02#Text>.

114. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова КМУ № 179 від 03.03.2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.

115. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів: Постанова КМУ № 932 від 11.11.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF#Text>.

116. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України No280/97-ВР від 21.05.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

117. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова ВР України № 807–ІХ від 17.07.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>.

118. Проект Стратегії розвитку Харківської області на 2021–2027 роки. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/717/102538>.

119. Пронько Л. М. Інструменти розвитку малого підприємництва в сільській місцевості Вінницької області. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2018. № 5 (33). С. 64–74.

120. Пронько Л. М. Наслідки проведення реформи децентралізації влади та

перспективи розвитку місцевого самоврядування в Україні. Slovak international scientific journal. 2020. № 43. Vol. 3. С. 18–25.

121. Рішення VI сесії VII скликання Харківської міської ради від 24 квітня 2019 року № 4989. МР URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/rishennya-miskoji-radi/2019/14086-24-kvitnia-lv-sesiia-sumskoi-miskoi-rady-vii-sklykannia-i-plenarne-zasidannia.html>.

122. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: монографія. НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. Серія «Проблеми регіонального розвитку». Львів. 2012. 216 с.

123. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: Регіональні дослідження: [монографія]. С. А. Романюк. К.: УАДУ, 2001. 112 с.

124. Ромашко С. М., Саврас І. З., Селіверстов Р. Г., Юринець Р. В. Моделювання соціально-економічного розвитку територій: наук.-метод. розроб. Київ : НАДУ, 2013. 44 с.

125. Рябоконь В. П. Формування стійкої сільської поселенської мережі та об'єднаних територіальних громад. Економіка АПК. 2019. № 2. С. 6–18.

126. Саблук А. І. Виклики і можливі шляхи вирішення проблем трудової міграції сільського населення. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 111.

127. Саблук П. Т., Малік М. Й., Валентинов В. Л. Формування міжгалузевих відносин: проблеми теорії та методології. Київ: ІАЕ, 2002. 294 с.

128. Сак Т., Ющишина Л. Механізм антикризового управління в умовах забезпечення економічної безпеки підприємства. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2019. Т. 2. № 18. С. 66–74.

129. Світовий центр даних для геоінформатики та сталого розвитку. 2020. URL: <http://wdc.org.ua/data>.

130. Середа О. В. Відновлювальна енергетика як перспективний напрям забезпечення сталого розвитку сільських територій. Економічний форум. 2016. № 2. С. 145–151.

131. Статистичний збірник: «Бюджет України 2018». Місцеві бюджети Харківської області. Київ. 2018. 310 с. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20U%202018%20\(for%20web site\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/Budget%20of%20U%202018%20(for%20web%20site).pdf).

132. Статистичний збірник: «Бюджет України 2020». Місцеві бюджети Харківської області. Київ. 2021. 299 с. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_\(for_website\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_(for_website).pdf).

133. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Просторові асиметрії економічного розвитку в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. Економіка України. 2018. № 2. С. 50–65.

134. Стратегія розвитку Харкова 2030 від 24 грудня 2019 року № 6246. МР. URL: <https://www.city.kharkiv.ua/uk/index/strategya-rozvitku-xarkova/strategya-rozvitku-xarkova-2030.html>.

135. Ступчук С. М. Формування системи цільових показників як складова стратегії розвитку підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». 2014. № 3. Т. 3. С. 168–172.

136. Талавирич М. П., Горай А. О. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. Економіка АПК. 2018. № 11. С. 75–79.

137. Терещенко В. К. та ін. Довідник для сільського та селищного голови Всеукр. асоц. сіл. та селищ. рад, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ. 2014. 526 с.

138. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2020. 531 с.

139. Термоса І. О. Сутність сталого розвитку та його особливості в контексті сільських територій. Причорноморські економічні студії. Вип. 19. 2017. С. 33–37.

140. Тертичка В. В. Стратегічне управління: навч. посіб. В. В. Тертичка. Київ : НАДУ, 2014. 196 с.

141. Трусова Н. В. Розвиток фіскальної консолідації місцевих бюджетів регіонального рівня. Облік і фінанси. 2019. № 1 (83). С. 105–113. 91.

142. Туган-Барановський М. І. Основи політичної економії. М. І. Туган-Барановський. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 628 с.
143. Тур О. В. Формування поняття стратегія розвитку підприємства. Інтелект XXI. 2015. № 4. С. 38–45.
144. Тютюнник Ю. М. Соціально-економічний розвиток території: методологічні аспекти комплексного аналізу. Соціально-економічний розвиток України в умовах трансформаційних змін: виклики, тенденції, перспективи: колективна монографія за заг. ред. проф. В. І. Аранчій. Полтава: Укрпромторгсервіс. 2013. С. 132–141.
145. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики від 25.05.2001 № 341/2001» URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001>.
146. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.
147. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. К.: Головна редакція УРЕ, 1974–1985.
148. Фадєєв О. В. Особливості реалізації регіональної політики в Україні. Механізм регулювання економіки. 2004. № 4. С. 201–205.
149. Хапов Д. В. Інтегральна оцінка соціально-економічного стану регіонів. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 4. С. 1084–1089.
150. Харчук С. А. Соціально-економічний розвиток сільських територій: проблеми та шляхи вирішення. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 12. С. 20–23.
151. Хацер М. В. Стратегія розвитку підприємства в умовах нестабільності економіки держави. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2014. № 3. С. 109–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2014_3_24.
152. Хвесик М. А. Стратегія соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Волинської області): монографія. М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, Н. В. Вишневецька, Ю. М. Хвесик. К.: Кондор, 2004. 376 с.
153. Хвесик М. А., Ільїна М. В. Параметризація оцінювання перспектив

розвитку сільських територій різних типів. Економіка АПК. 2019. № 6. С. 6–14.

154. Ходаківська О. В., Кононенко О. М. Еволюція економічних теорій сталого сільського розвитку. Економіка АПК. 2020. № 10. С. 49–61.

155. Цивільний кодекс України № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ru/ed20131011#Text>.

156. Шевченко О. В. Методичне забезпечення оцінки та аналізу рівня регіональних диспропорцій України. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 36. № 2. С. 44–51.

157. Шевченко О. В. Механізм визначення соціально-економічних каталізаторів диспропорцій розвитку регіонів на основі інструментального аналізу. Економічний вісник університету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди МОН України». 2019. Вип. 42. С. 110–121.

158. Шершньова З. Стратегічне управління: підруч. [2-ге вид., перероб. і доп.]. К.: КНЕУ, 2004. 699 с.

159. Шпикуляк О. Г., Ігнатенко М. М., Швець А. А. Концептуальні оцінки реалізації засад інклюзивного розвитку сільських територій за участі агрохолдингових інтегрованих формувань. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 97–111.

160. Шпикуляк О. Г., Алексєєва О. В. Розвиток фермерських господарств в організаційно-економічному забезпеченні зайнятості населення. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 95–107.

161. Кириченко Ю. В. Формування механізму розвитку територій в умовах подолання кризи. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2023. № 6. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2023-6-8785>.

162. Юркевич І. Децентралізація та реформування місцевого самоврядування в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 3. С. 100–104.

163. Юрченко А. Ю. Формування організаційно-економічного механізму розвитку і безпеки регіону. Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 7. С. 197–201.

164. Юхименко П. І., Паска І. М., Загурський О. М. Економічний підхід щодо

формування людського капіталу в системі управління сільськими територіями. Економіка АПК. 2019. № 3. С. 71–78.

165. Якимчук А. Ю. Просторове планування територій у системі державного управління. Децентралізація влади, проведення реформ в Україні. Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад: матеріали I Міжнародної науково-методичної конференції. Рівне: Волинські обереги, 2017. С. 138–140

166. Яснолоб І. О., Чайка Т. О., Горб О. О., Радіонова Я. В. Концептуальні засади ефективного функціонування енергетично незалежних сільських територій. Економіка АПК. 2019. № 3. С. 115–122.

167. Aaker D. Strategic market management. 7th ed. 2007. 496 p.

168. Bril, M., & Pyvavar, I. (2022). Instrumental analysis of the impact of economic factors on the level of a country's economic innovativeness. Development Management, 20(3), 44–54. DOI: 10.57111/devt.20(3).2022.44–54

169. Bulba V., Kuts Y., Polyakova O., Poliakov S., Stepanko O. Organizational and Legal Support for the Development of Affluent Territorial Communities. Journal of interdisciplinary research. 2021. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/21134/1/Bulba%2C%20V...%20%282021%29%20Organizational%20and%20legal%20support%20for...zax.pdf>

170. Buryk Z. M. World evaluation systems of the sustainable development of state. European Cooperation: Scientific Approches and Applied Technologies. Warszawa (Poland): Publisher consilium limited liability company «European cooperation». 2018. № 1 (32). P. 69–78.

171. COVID-19 and Human Development: Assessing the Crisis, Envisioning the Recovery. 2020. URL: <http://hdr.undp.org/en/hdp-covid>

172. Exploring vulnerabilities: COVID-19. 2020. URL: <https://datastudio.google.com/reporting/abd4128c-7d8d4411-b49a-ac04ab074e69/page/CJbLB>

173. Farrell M. J. The measurement of productive efficiency. J. of the Royal Statist. Society. 1957. Vol. 120. № 3. P. 253–290. URL:

<https://www.jstor.org/stable/2343100>

174. Foresight 2018: systemic world conflicts and global forecast for XXI century. International Council for Science etc.; Scientific Supervisor M. Zgurovsky. K.: NTUU «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», 2018. 226 p.

175. Gaspar V. Fiscal Policy and Development: Human, Social, and Physical Investment for the SDGs. V. Gaspar, D. Amaglobeli, M. Garcia-Escribano, D. Prady, M. Soto. IMF Staff Discussion Note SDN/19/3. Washington D. C.: International Monetary Fund. 2019.

176. Gavkalova N. L., Kyrychenko Y. V. Scientific-theoretical basis of the territorial development strategy. Economics of Development. Volume 22. № 1. 2023. P. 31–37. URL: <https://doi.org/10.57111/econ/1.2023.31>

177. Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development. Annex to the Resolution adopted by the United Nations General Assembly on 6 July 2017. Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development, 2017. 25 p.

178. Hirt, M. Getting ahead of the next stage of the coronavirus crisis. M. Hirt, S. Smit, C. Bradley, R. Uhlaner, M. Mysore, Y. Atsmon. 2020. URL: https://www.mckinsey.com/business-functions/strategyand-corporate-finance/our-insights/getting-ahead-of-the-next-stage-of-the-coronavirus-crisis?fbclid=IwAR2ppTlBkGRCNFp3bDiHmnWLu1tb99m9UwFwx_I_88xBv4j2vOvw0HyRmAM

179. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. New York: United Nations, 2001. 323 p.

180. International Spillovers in Corporate Taxation. IMF Policy Paper. Washington D. C.: International Monetary Fund, 2015. URL: <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2014/050914.pdf>.

181. Jackson L. Ten worrying trends of the global economy. Here are the biggest economic challenges we face over the next 10 years. 2020. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/05>

182. Kłosowski W. Wyspy Szans: jak budować strategię rozwoju lokalnego. W. Kłosowski, Ja. Warda. Bielsko-Biała: Stowarzyszenie Wyspa Szans. 2001. 339 s.

183. Lustgarten A. (2018). Palm Oil Was Supposed to Help Save the Planet. Instead It Unleashed a Catastrophe. New York Times, November 20, 2018. URL: <https://www.nytimes.com/2018/11/20/magazine/palmoil-borneo-climate.html>.
184. Simkiva L., Shultsb S., Andrusivc U., Bilykd I., Klyme N. Economic Growth of Regions of Ukraine on Conditions of Disproportional Regional Development. Journal of Optimization in Industrial Engineering Vol. 15. Issue 1. Winter & Spring 2022, 269–279.
185. Martin R. Rebalancing the Spatial Economy: the Challenge for Regional Theory. Territory, Politics, Governance. 2015.Vol. 3 (3). P. 235–272.
186. Mason Edward S. The economic and social modernization of the regions. Harvard University Press, 1999. 422 p.
187. Mintzberg H. Five Ps for Strategy, California Management Review, Fall 1978.
188. Gavkalova N. L., Zilinska A. S., Kyrychenko Y. V. Strategic directions of territory development in crisis conditions. Financial and Credit Systems: Prospects for Development, 4 (7), 2022. P. 38–44. <https://doi.org/10.26565/2786-4995-2022-4-04>
189. Gavkalova N. L., Akimova L., Zilinska A. S., Avedyan L, Akimov A., Kyrychenko Y. V. Efficiency in the context of ensuring sustainable territorial development. Financial and credit activity problems of theory and practice. Vol. 4 (45). 2022. P. 234–243. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3830>
190. Orlova N., Mokhova Y., Bril M., Beliavtseva V. A scientific-methodical approach to the evaluation of electronic government in the regions of Ukraine. Viešoji politika ir administravimas. 2022. Vol. 21. № 4. P. 76–91.
191. Shevchenko O. Models of Reduction of interregional disparities accounting regional economic security. 2019 IEEE International scientific-practical conference «Problems of Infocommunication: science and technology» (PIC S&T'2019). Conference proceedings, October 8–11, 2019, Kyiv, Ukraine. P. 193–196.
192. Shmitt-Egner P. Handbuch der Europäischen Regionalorganisationen. BadenBaden: Nomeos Verlagsgesellschaft, 1999. P. 73–75
193. Skica, Tomasz; Bem, Agnieszka; Żygadło, Karolina (2013): The role of local government in the process of entrepreneurship development. e-Finanse: Financial Internet Quarterly, ISSN 1734-039X, University of Information Technology and

Management, Rzeszów. Vol. 9. Issue. 4. pp. 1–24.

194. Strategic priorities and objectives of the tax reform in Ukraine (2018). URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/podatкова_ref-21822.pdf

195. Sustainable development report 2019. Transformations to achieve the Sustainable Development Goals URL: <https://www.sustainabledevelopment.report/?fbclid>

196. Tax Battles. The dangerous global Race to the Bottom on Corporate Tax. Oxfam, Oxford, United Kingdom, 2016 URL: <https://www.oxfam.org/en/research/tax-battlesdangerous-global-race-bottom-corporate-tax> 1

197. Tkachuk O. Managment of the Sustainable Development of the Agrarian Sector of the Regions of Ukraine. S. Kozlovskiy, V. Baidala, O. Tkachuk T. Kozyrsk. Montenegrin Journal of Economics, Vol. 14. № 4. 2018. C.169–184.

198. Trusova, N. V., Synchak, V. P., Borovik, L. V., Kostornoi, S. V., Chkan, I. A., Forkun, I. V. (2020). Fiscal policy in a decentralized space of the financial system of Ukraine, 9, 2891–2904; Ukrainian Institute for the Future. URL: <https://uifuture.org>.

199. Vdovenko L. O., Martseniuk Olena V., Ruda Oksana L., Titov Denys V., Kholiavitska K. S. Determinants of the growth of the financial-economic potential of rural territorial communities of Ukraine. International Journal of Agricultural Extension. Issue 2. 2021. 119–139. DOI: 10.33687/ijae.009.00.3969119. URL: <http://www.esciencepress.net/IJA>.

200. World Bank Open Data | Data. 2020. URL: <http://data.worldbank.org>.

201. Шапошников К. С. Стратегії розвитку сільських територій в умовах викликів військового часу. Цифрова економіка та економічна безпека. 2026. № 1 (22). С. 88–91. DOI: 10.32782/dees.22-13.

202. Шапошников К. С. Інноваційне відновлення регіональних бізнес-процесів: організаційно-управлінські механізми, підприємницька діяльність та інформаційна безпека в умовах глобальних викликів. Цифрова економіка та економічна безпека. 2026. № 2 (23). С. 78–82. DOI: 10.32782/dees.23-12.

203. Шапошников К., Жаворонок А. Синергія інформаційної безпеки та інноваційного відновлення підприємницької діяльності в регіоні в умовах глобальних викликів. Економіка та суспільство. 2026. № 84. DOI: 10.32782/2524-0072/2026-84-202.

ДОДАТКИ

Результати морфологічного аналізу визначення дефініції «регіон»

Автор	Визначення
1	2
Економічний словник	Регіон, район або частина країни, яка вирізняється від інших регіонів своїми природними та/або історично сформованими, відносно стабільними економічними, географічними або іншими характеристиками [43]
Українська радянська енциклопедія	Ділянки Землі з характерними особливостями [147]
Великий тлумачний словник	Територіальні одиниці (райони, області, зони), які відрізняються від інших одиниць через специфічні характеристики (географічні, геологічні, етнографічні, економічні) [17]
Романюк С. А.	Велика територія країни з більш-менш подібними природними умовами та деяким напрямом розвитку продуктивних сил, утворена на базі поєднання природних ресурсів і наявної та перспективної матеріально-технічної, виробничої та соціальної інфраструктури [123]
Данилишин Б. М.	Соціально-економічна просторова єдність, що характеризується структурою виробництва всіх форм власності, концентрацією населення, праці та духовного життя людини на одиницю простору і часу, з місцевим органом влади, що здійснює управління її територією (область, край, республіка) [28]
Хвесик М. А.	Територія, що характеризується єдністю, взаємозалежністю її компонентів і цілісністю. Ця цілісність є об'єктивною умовою і природним наслідком існування території [152]
Коротич О. Б.	Складні регіональні та економічні комплекси з обмеженими внутрішніми ресурсами, унікальними виробничими структурами та постійною потребою в комунікації із зовнішнім середовищем [66]
Шмітт-Егнер П.	Частина території країни, що вирізняється спеціалізацією на виробництві певних товарів чи послуг, спільністю та специфічністю характеру відтворювального процесу порівняно з іншими регіонами, комплексністю і завершеністю господарства та наявністю органу управління, який забезпечує вирішення регіональних проблем і завдань [192]
Фадєєв О. В.	Регіонально спеціалізована частина народного господарства країни, що характеризується єдністю і завершеністю процесу відтворення [148]

Примітка. *Узагальнено автором за джерелами [28; 43; 66; 123; 147; 148; 152; 192]

Визначення поняття «стратегія»

Джерело	Визначення
1	2
Кравченко О. В.	Стратегія як функціональна програма організації у зовнішньому середовищі, взаємодія з конкурентами, задоволення потреб клієнтів, реалізація інтересів акціонерів та зміцнення конкурентної позиції організації [67]
Ломоносов Д. А.	Загальний, недеталізований план на тривалий період часу, який є способом досягнення головної мети. Завданням стратегії є досягнення головної мети шляхом ефективного використання наявних ресурсів (стратегія як спосіб дії особливо необхідна в ситуаціях, коли наявних ресурсів недостатньо для безпосереднього досягнення головної мети) [74]
Шершньов З. Є.	Поділяє всі тлумачення поняття «стратегія» на дві категорії: «стратегія як процес» і «стратегія як кінцева мета (результат)». Відповідно до першого випадку для тлумачення стратегії необхідно відповісти на такі питання, як: «хто ми», «де ми», «куди ми йдемо», «ким ми хочемо бути» і «коли і як ми досягнемо наших цілей». Згідно з другим варіантом, то «стратегії як кінцева мета (результат)» пов'язане з визначенням цілей і стратегій та зумовлене необхідністю встановлення заданих чітких орієнтирів для стратегічної діяльності [158]
Кукушкін О. М.	Набір правил для прийняття рішень, програма дій, модель дій, детальний і всебічний комплексний план, набір рішень, система політик і заходів, довгостроковий, якісно визначений напрям організаційного розвитку, набір заходів, функціональних інструментів, факторів координації та система довгострокових цілей [70]
Мартиненко М. М та Ігнатієва І. А.	це набір певних правил і настанов, дотримання яких дозволяє керівництву організації інтегрувати всі сфери управлінської діяльності (процес синергії) і підпорядкувати їх процесу досягнення спільної мети [83]
Дж. Томпсон	Йдеться про те, щоб робити правильні речі, у правильний спосіб і з правильних причин. Він вважає, що ознаками ефективної стратегії є: 1) релевантність стратегії (потребам середовища, ресурсам і цінностям організації та її основним цілям); 2) життєздатність стратегії (забезпеченість ресурсами, відповідність потребам та інтересам суб'єкта, який має її реалізовувати, відповідність поточному історичному моменту); 3) прийнятність (відповідність стратегічним суспільним потребам та інтересам, адекватність очікуваної віддачі, наявність синергетичних ефектів, прийнятний рівень ризику реалізації стратегії) [173]

Визначення поняття «стратегія розвитку»

Джерело	Сутність
1	2
Артеменко Л. П.	Забезпечення ефективних шляхів використання ресурсів і резервів для максимально ефективної реалізації стратегії на всіх етапах розвитку[3]
Власенко В. А.	Передбачає процеси планування та ухвалення рішень, у результаті яких установлюються цілі та розробляється стратегічний план [19]
Гончаров Ю. В.	Довгострокова програма для досягнення мети, яка постійно контролюється, оцінюється та коригується під час її реалізації [24]
Денисюк І.	Інтегроване поняття, що поєднує стратегічні напрями розвитку (альтернативи) та функціональні стратегії управління, що становлять сукупність встановлених у часі норм, орієнтирів, напрямів, сфер, методів і правил діяльності, які забезпечують стійкий рух, зростання, високу конкурентоспроможність і зміцнення позицій [25]
Золотаревський А. В.	Це програма дій для досягнення стратегічних цілей через фарватер діяльності в регіоні, що складається з вектора розвитку, орієнтованого на точку рівноваги парних зовнішніх факторів [49]
Захарчин Р. М.	Цілісне відображення мети та засобу економічного розвитку в довгостроковій період[46]
Клименко С. М.	Довгостроковий, якісно визначений напрям розвитку організації щодо обсягу, засобів і форм її діяльності, її місця в навколишньому середовищі та зв'язку з конкретними цілями [62]
Кобелєв В. М.	це постійний скоординований комплекс взаємопов'язаних заходів, які спрямовані на досягнення цілей учасників процесу утворення стратегії та забезпечення дієвого функціонування і розвитку підприємства в короткостроковій і довгостроковій перспективі [63]
Кузьмак О. І.	є засобом досягнення перспективних цілей на основі визначення пріоритетів інноваційного розвитку [68]
Македон В. В.	Вона є основним напрямом діяльності і являє собою план, розроблений керівним органом у вигляді стратегічних цілей, завдань і напрямів діяльності для досягнення ефективної роботи та бажаних результатів [76]
Ступчук С. М.	логічне та аналітичне обґрунтування перспективного положення залежно від зовнішніх умов [135]
Погорелов Ю. С.	Це безперервний процес, який відбувається за штучно розробленою або природною програмою, причому кожна зміна стану якісно відрізняється від попередньої [140]
Кукушкін О.	Набір правил для прийняття рішень, система дій, модель дій, програма дій, детальний і всеосяжний загальний план, набір рішень, система політик і заходів, довгострокова і якісно визначена політика, напрямок організаційного розвитку, комплекс заходів, функціональні інструменти, фактори координації, довгострокові цілі [70]
Тур О. В.	Сукупність управлінських рішень (система управлінських заходів, комплекс цільових програм, планів розвитку), спрямованих на формування позитивної перспективи, пріоритетів та напрямів розвитку соціально-економічної системи суб'єкта господарювання в результаті забезпечення динамічного та сталого розвитку [143]
Ломоносов Д. А.	План, дія, процес, модель, засіб, інструмент, позиція, принцип, перспектива, підхід, методика, програма, погляд, концепція, шаблон, стандарт, напрям, курс, рішення, інше (спеціальне визначення) [74]
Хацер М. В.	Загальна комплексна програма дій, виражена в кількісній та якісній формі, яка враховує поставлені цілі та ресурси, необхідні для їх досягнення, і чітко окреслює майбутні параметри розвитку суб'єкта господарювання [151]

Джерело: узагальнено автором на основі [3; 24; 46; 62; 63; 70; 76; 104; 135; 143; 151]

Наукові підходи до трактування понять «криза» та «економічна криза»

Автор	Сутність поняття
Тлумачення сутності поняття «криза»	
А. Богданов	Криза – це зміна організаційної форми комплексу. Кожна зміна (в системі) повинна розглядатися як особлива криза. Будь-яка безперервність може бути розбита аналізом на нескінченний ланцюг криз [8]
О. Г. Білорус	Він пояснює, що кризова ситуація – це максимально можливий ступінь зміни і відхилення від нормальної ситуації, який негативно впливає на систему або призводить до негативних наслідків. При цьому під нормальною ситуацією він розуміє «максимально можливий ступінь зміни і відхилення ситуації від її цілей, завдань та інтересів, який не призводить до негативних наслідків або результатів» [7]
Л. Абалкін	Криза – період глибоких потрясінь, різких змін і загострення протиріч у розвитку всіх сфер людської діяльності [167]
Б. І. Кабаця	Криза – це гостра нестабільна ситуація з негативними наслідками. Водночас кризові ситуації передбачають не лише руйнування, але й відновлення та розвиток. [52]
О. Маковоз, А. Глазкова	Криза – це стан динамічних і незворотних змін у компонентах системи, коли втрачаються нормальні зв'язки і система виводиться з рівноваги [77]
Трактування сутності поняття «економічна криза»	
А. Сміт	Він назвав кризу "перегрівом" економіки і зазначив, що такий перегрів є результатом спекулятивної поведінки [178]
Дж. Кейнс	Він розумів кризу як економічну проблему, яку держава може вирішити за допомогою монетарної політики [173]
К. Маркс, Ф. Енгельс	Економічні кризи є формою розв'язання накопичених протиріч і одним з аспектів економічного циклу. Безпосередньою причиною кризи є невідповідність між продуктивними силами капіталістичного суспільства та протиріччя між необмеженою тенденцією капіталістичного виробництва до розширення та обмеженим платоспроможним попитом [179]
Ф. Мечлап	Економічна криза виникає тоді, коли небажаний стан економічних відносин, більшість населення або виробничі сектори економіки перебувають у нестерпному кризовому становищі [187]
Т.П. Вахненко.	Економічна криза – це вибух усіх економічних протиріч буржуазного суспільства і крах капіталістичного виробничого процесу на всіх його стадіях [16]
Б. Райзберг, Л. Лозовський, О. Стародубцева	Економічна криза – це раптове погіршення економічної ситуації в країні, що означає значне скорочення виробництва, порушення існуючих виробничих зв'язків, банкрутство підприємств, зростання безробіття і, як наслідок, зниження рівня життя і добробуту населення [15]
Мейсон Едвард С.	Економічна криза – це дисбаланс у системі фінансових відносин, що проявляється у фінансовому дефіциті підприємств і фінансових установ та різкому падінні ВВП, що призводить до порушень у процесі та розподілі централізованих державних фондів [197]

Примітка. *Узагальнено автором на основі [7; 8; 15; 16; 52; 77; 167; 173; 178; 179; 187; 197]

У сучасних умовах доцільніше використовувати поняття економічних викликів та соціально-економічної нестабільності.

SWOT-матриця ризиків, які можуть виникнути перед Харківською областю

СЛАБКІ СТОРОНИ	Посилюють	ЗАГРОЗИ
Приплив мігрантів з регіону ООС створює навантаження на бюджет, інфраструктуру, ринок праці, ринок житла та правоохоронну систему.		на сході У країни, подальша ескалація конфлікту з Росією
Потік талановитих людей з регіонів до Києва та за кордон.		
Низький рівень інвестицій у місцеву економіку		Недостатній рівень політичної стабільності в країні
Постійне скорочення та старіння населення		
Недостатній розвиток малого та середнього бізнесу у сфері матеріального виробництва		Корупція, що спричиняє неефективне та непрозоре використання коштів
Недостатній рівень інноваційної активності підприємств		
Недостатньо ефективна система підготовки працівників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування		Популізм управлінців
Недостатнє задоволення потреб вразливих соціальних груп		
Високий фізичний знос очисних і каналізаційних споруд, мереж централізованого тепло- та водопостачання		Низька купівельна спроможність населення
Недостатня забезпеченість населення житлом		
Вищий за середній в країні рівень захворюваності населення		Недосконала державна дерегуляторна політика
Незадовільна якість і висока вартість житлово-комунальних послуг		
Високий рівень фізичного та морального зносу виробничих фондів		Дефіцит зовнішнього фінансування та звуження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталу
Недостатній розвиток малого та середнього бізнесу у сфері матеріального виробництва		
Недостатня розвиненість сектору фермерських і селянських господарств та їх кооперативних об'єднань		Згорання іноземного інвестування
Зношеність доріг обласного і районного значень, мостів та шляхопроводів		
Низький рівень використання виробничих потужностей у промисловості		Посилення міжнародної конкуренції на ринку традиційного експорту
Низька експортна орієнтованість регіональної економіки		
Наявність територіальних диспропорцій		Нова хвиля світової кризи
Розрив між обласним центром і іншими адміністративно-територіальними одиницями у соціально-економічному розвитку		Прискорення інфляції та посилення девальваційних тенденцій на валютному ринку
Розташування в зоні ризикового землеробства		Суттєве падіння цін на світових ринках сільгосппродукції
Недостатня розвиненість сектору фермерських і селянських господарств та їх кооперативних об'єднань		Низький рівень соціального захисту широкого кола верств населення
Обмежені можливості працевлаштування в сільській місцевості		Зростання соціального розшарування населення
Недостатнє задоволення потреб вразливих соціальних груп		Обмеження з боку провідних інноваційних країн світу на трансфер новітніх технологій до країн, що розвиваються
Застаріла матеріально-технічна база медичних установ		
Нерозвиненість ринку соціальних послуг		Зміна клімату та глобальне потепління
Лісистість території нижча за середню в У країні		

SWOT-матриця порівняльних переваг Харківської області (розроблено автором)

Розширена класифікація стратегій розвитку в умовах економічних викликів [117]

Класифікаційна ознака	Види
1	2
1. За стадіями управління розвитком в умовах економічних викликів	1.1 Превентивний менеджмент: «позиційна оборона», «бокова оборона», «мобільна оборона». 1.2 Адаптивний менеджмент в умовах економічних викликів: стратегії стабілізації; стратегії диверсифікації; малобюджетні стратегії в комплексі маркетингу. 1.3 Етап стабілізації та відновлення: стратегії розвитку ринку; стратегії розвитку послуг; стратегії поглиблення ринку.
2. Залежно від характеру впливу економічних викликів на діяльність підприємства	2.1 Стратегії скорочення: стратегії «заморожування»; стратегії оптимізації витрат. 2.2 Стратегії завоювання ринку: стратегії диверсифікації; стратегії регіональної експансії.
3. Залежно від концепції управління в умовах економічних викликів	3.1 Превентивні стратегії запобігання виникненню дестабілізаційних явищ; 3.2 Стратегії адаптації до наслідків економічних викликів (стратегії стабілізації та адаптації); 3.3 Стратегії невтручання (нейтральні стратегії); 3.4 Стратегії реагування на економічні виклики (стратегії виживання); 3.5 Стратегії стабілізації розвитку (стратегії зростання); 3.6 Стратегії мінімізації негативних наслідків економічних викликів (стратегії виживання та стабілізації); 3.7 Стратегії виявлення нових можливостей розвитку в результаті позитивних змін після періоду економічної нестабільності (наприклад, інноваційні та креативні стратегії).
4. Залежно від критерію малобюджетності	4.1 Стратегії зменшення маркетингових витрат (наприклад, скорочення персоналу, зменшення комунікаційних бюджетів). 4.2 Перехід на малобюджетні маркетингові інструменти (вірусний маркетинг, партизанський маркетинг).
5. Яку маркетингову стратегію обирати залежно від очікуваної ситуації на ринку та власних можливостей компанії	5.1 Стратегії повернення компанії на ринок; 5.2 Стратегії розвитку ринку; 5.3 Стратегії розвитку послуг; 5.4 Стратегії диверсифікації; 5.5 Стратегії виходу з ринку (ліквідація компанії як суб'єкта господарювання шляхом аналізу її економічної цінності та ліквідаційної вартості).
6. Залежно від елементів маркетингу-мікс	6.1 Продуктова стратегія. 6.2 Стратегія збуту. 6.3 Стратегії ціноутворення: стратегії гнучкого ціноутворення; стратегії нижчих цін, ніж у більшості компаній; стратегії контрактного ціноутворення; підвищення цін. 6.4 Комунікаційні стратегії: стратегії нагадування; акцент на вигодах;

	стратегії прощтовхування; стратегії притягування; стратегії зниження відносної вартості одного контакту; стратегії зниження загального комунікаційного бюджету; стратегії прямого маркетингу; стратегії раціональної мотивації; імпульсна комунікація.
7. Залежно від конкурентної позиції та поведінки на ринку	7.1 Стратегії великих компаній (глибока оранка, зняття вершків, оборонні стратегії); 7.2 Стратегії середніх підприємств (сфокусований маркетинг, патентні стратегії, інноваційні стратегії); 7.3 Стратегії малого та середнього бізнесу (бенчмаркінг, стратегії ринкової ніші, стратегії інтеграції).
8. Залежно від характеру економічних викликів виділяють відповідні стратегії реагування	8.1 Проблеми збуту (стратегії прощтовхування, стратегії витягування, стратегії інновації продукту); 8.2 Порушення взаємовідносин із зацікавленими сторонами (маркетинг взаємовідносин, стратегічні інтереси стейкхолдерів); 8.3 Фінансова нестабільність (стратегії розвитку ринку та послуг, стратегії диверсифікації в процесі реструктуризації).

ДОВІДКА
про використання результатів та окремих пропозицій
Кириченко Юлії Володимирівни,
поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії
на тему: «Формування стратегії розвитку територій в умовах
подолання економічної кризи»

№ 11 /01 від 11.01.2024

Протягом останніх років в Україні відбулись певні суспільні перетворення, що вказали на важливість соціально-економічного розвитку регіонів та привели до суттєвого підвищення їх значення для країни в цілому.

Кириченко Ю.В. надано нові підходи до раціонального формування пріоритетів розвитку територій та реалізації такої регіональної економічної політики, що дала б змогу мінімізувати ризики від сучасних глобальних викликів, реформувати регіональні відмінності у нові можливості для економічного росту держави та забезпечити високий рівень якості життя людини, незалежно від місця її проживання, шляхом інтеграції територій в єдиному політичному, правовому, інформаційному та культурному просторі.

Дані пропозиції дадуть змогу покращити процедуру ефективного управління та формування стратегії розвитку територій в умовах подолання економічної кризи.

Довідка видана без фінансових зобов'язань підприємства перед автором.

Президент
Харківської громадської організації
"Євро регіон "Слобожанщина"

Едуард СИРОМОЛОТ

МЕРЕФ'ЯНСЬКА МІСЬКА РАДА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул.Дніпровська, 213, м. Мерефа, Харківський район, Харківська область, 62472
т.м. (037) 344 35 20, e-mail: merafa@merfaorg.gov.ua, Web: <https://merfaorg.gov.ua>, код ЄДРПОУ 04508692

15.06.2024 № *410*

на № _____ від _____

ДОВІДКА

*про використання результатів та окремих пропозицій
Кириченко Юлії Володимирівни,
поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії на
тему: «Формування стратегії розвитку територій в умовах подолання
економічної кризи»*

На думку автора, для стабілізації ситуації територіальних громад, налагодження та відновлення їх роботи передусім має бути інтеграція та співпраця всіх секторів місцевості: державного, приватного, громадського, релігійного, волонтерського для визначення спроможності у забезпеченні першочергових потреб: продукти харчування, житло для внутрішньо переміщених осіб, медична допомога, відновлення навчального процесу у закладах освіти. Медична допомога та навчання є основними потребами.

Кириченко Ю.В. запропонувала на основі SWOT-аналізу, SWOT-матрицю зв'язків між слабкими сторонами і можливостями, що визначають виклики, які стоять перед Харківською областю. За допомогою даної матриці чітко видно, що краще використовувати для ефективного стратегічного розвитку територій.

Певний інтерес також викликають пропозиції дисертанта щодо напрямків та інструментів формування стратегії розвитку територій. Рекомендації Кириченко Ю.В. стосовно формування стратегії розвитку територій Мереф'янської міської територіальної громади в умовах подолання економічної кризи взяті до відома.

Довідка видана без фінансових зобов'язань підприємства перед автором.

Секретар
Мереф'янської міської ради

Тетяна ДЯДЧЕНКО

TOGETHER WE STAND

THE ELITE OF THE NATION

www.eliteofthenation.org

Non-governmental organization
«All-Ukrainian Student Fraternity «The Elite of the Nation»
61141, Ukraine, Kyiv, 3 Shustova street, office 9

Ukraine 385004881, JSC «PRIVATBANK»
№ 36003002328678, MFO (corr. code) 305299
+38 067 792 7720, +38 099 652 0357
eliteofthenation@gmail.com

№ 12 від 17.01.2024

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій

Кириченко Юлії Володимирівни,

поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії
на тему: «Формування стратегії розвитку територій в умовах подолання
економічної кризи»

В результаті проведеного дослідження автором було запропоновано методичний підхід до оцінювання економічного забезпечення територій, який, на відміну від існуючих, забезпечує поєднання методів економічного аналізу (порівняльний, системний, індексний) та економіко-математичного моделювання (кореляційно-регресійний аналіз), що дає можливість комплексно оцінити рівень фінансової стійкості місцевих бюджетів, ефективність формування фінансових потоків територій; вплив бізнесу на стратегічний розвиток територій в економічному розвитку регіону в умовах подолання кризи.

Кириченко Ю.В. розроблено концептуальну модель удосконалення розвитку територіальних громад України за участі міжнародної технічної підтримки, яка, на відміну від існуючих, конкретизує учасників процесу (бенефіціанти, бенефіціари), форми, види допомоги, напрями впливу (об'єкти) і результати її використання, враховуючи наявний досвід, що сприяє залученню міжнародної допомоги у зростання громади і розвиток регіону.

Довідка видана без фінансових зобов'язань підприємства перед автором.

Президент
ГО «ВСБ «Еліта Нації»

Олексій КУРЦЕВ

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ
№02071211

№ _____
_____ 20__ р.
61166, м. Харків, пр. Науки, 9-А
тел./факс: 70-20-717, 70-20-304

Д О В І Д К А № 26/2024
від 18.04.2024 р.

Дана **КИРИЧЕНКО ЮЛІЇ ВЛАДИСЛАВІВНІ**,
яка брала участь у розробці госпдоговірної науково-дослідної роботи
Замовник — **ФОП Фесенко Г.Г.** по темі № 364-56 «Стратегічне управління
розвитком територій від макро- до мікрорівня» на посаді молодшого
наукового співробітника з 03.11.2020 року по 13.11.2020 року.

Підрозділ 1.1 Науково-теоретичні аспекти стратегічного управління
територіями.

Державний реєстраційний номер **0120U104885**

Начальник ІДК

Ірина ЛИТОВЧЕНКО

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ
№02071231
№ _____ 20__ р.
61066, м. Харків, пр. Народ. З. А.
тел./факс: 70-20-717, 70-20-904

Д О В І Д К А № 27/2024
від 18.04.2024 р.

Дана **КИРИЧЕНКО ЮЛІЇ ВЛАДИСЛАВІВНІ**,
яка брала участь у розробці госпдоговірної науково-дослідної роботи
Замовник — **ФОП Мітрохіна О.О.** по темі № 97-46 «Організаційне
забезпечення розвитку публічно-приватного партнерства у сфері публічного
управління» на посаді молодшого наукового співробітника з 04.05.2023 року
по 31.05.2023 року.

Розділ 2. Аналіз сучасного стану розвитку публічно-приватного
партнерства.

Державний реєстраційний номер **0123U102079**

Начальник

Ірина ЛИТОВЧЕНКО

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ
№02071211

№ _____ 20__ р.

61166, м. Харків, пр. Науки, 9-А
тел./факс: 70-20-717, 70-20-304

Д О В І Д К А № 28/2024
від 18.04.2024 р.

Дана **КИРИЧЕНКО ЮЛІЇ ВЛАДИСЛАВІВНІ**,
яка брала участь у розробці госпдоговірної науково-дослідної роботи
Замовник — **ТОВ «АКВАТЕК-УКРАЇНА»** по темі № 23-46 «Механізм
формування стратегії фінансового розвитку в системі управління
підприємством» на посаді молодшого наукового співробітника з 03.03.2023
року по 31.03.2023 року.

Розділ 2. Дослідження системи фінансового забезпечення
підприємства.

Державний реєстраційний номер **0123U100802**

Начальник ЗІДС

Ірина ЛИТОВЧЕНКО

НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

СЕРТИФІКАТ

КириченкоЮліяВладиславівна
успішно завершила курс
Навчатор з аквафермерства
обсягом 1,0 кредитів КТС

90C19AIQum

РЕКТОР

Ткачук Вадим Анатолійович

ДАТА

травня12, 2026

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
УКРАЇНИ****ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11, навчальний корпус № 10, тел.: (044) 527-85-43,
тел./факс: (044) 527-85-40; E-mail: economu_dean@nubip.edu.ua

№ 160 від «21» квітня 2026 р.

Довідка

Видана Кириченко Юлії Владиславівні про участь у наукових темах: «Прикладні рішення регулювання розвитку сільського та рибного господарства в умовах надзвичайних викликів для національної безпеки України» (номер державної реєстрації 0122U001643), в рамках якої розроблено методичну складову щодо комплексного впровадження інструментарію економічного механізму формування стратегії розвитку сільських територій в умовах надзвичайних викликів, де управління розвитком територій здійснюється на основі трьох концептуальних парадигм із урахуванням принципів централізованої моделі управління, яка характеризується нормативно-правовим регулюванням, побудовою децентралізованої моделі, що передбачає розширення повноважень громад, використання фінансових стимулів і механізмів стратегічного планування та «Наукове обґрунтування агротехнологічних рішень регулювання розвитку циркулярної та блакитної економіки в сільському і рибному господарстві для реабілітації військовослужбовців і повоєнної відбудови України» (номер державної реєстрації 0125U001973), де використано обґрунтовані автором базові засади удосконалення моделі, що ґрунтується на залученні громадськості, бізнесу та інституцій до процесів прийняття управлінських рішень з урахуванням пропозицій щодо державної підтримки розвитку територій в аспекті забезпечення функціонування територій в умовах воєнного стану, де економічний розвиток узгоджується з раціональним використанням ресурсів сільських територій.

Довідка видана для подання за місцем вимоги.

Декан економічного факультету

Андрій МУЗИЧЕНКО

Керівник наукових тем

Наталія ВДОВЕНКО

Погоджено
Проректор з наукової роботи та
інноваційної діяльності
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Оксана ТОНХА
(підпис) (Прізвище, ініціали)

«27» квітня 2026 р.

Затверджую
Проректор з науково-педагогічної
роботи на цифровій трансформації
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Олена ГЛАЗУНОВА
(підпис) (Прізвище, ініціали)

«27» квітня 2026 р.

АКТ

про впровадження/використання результатів
дисертаційної роботи у навчальний процес

Даним актом стверджується, що результати дисертаційного дослідження, які представлені на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» Кириченко Юлією Владиславівною впроваджено у навчальні плани підготовки фахівців при викладанні дисциплін, за спеціальністю С1 «Економіка та міжнародні економічні відносини» С1.01 Економіка:

для ОС «Бакалавр», освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка», навчальних дисциплін: «Кон'юнктура світових аграрних ринків», «Глобальні товарні ринки та конкуренція», «Ціноутворення на світових аграрних ринках», «Економіка зарубіжних країн», «Інфраструктура аграрного ринку та арготрейдери», де запропоновано до практичного використання підходи до запровадження цифрових платформ управління розвитком територій, застосування системи соціально-економічних показників для розвитку громад, інфраструктури, ресурсного забезпечення з метою оцінки рівня розвитку територій, окремої громади, з узгодженням рекомендацій в аспекті забезпечення економічного механізму розвитку сільських територій;

для ОС «Магістр», освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка», навчальних дисциплін: «Економіка міжнародних аграрних ринків» «Стратегії та регіоналізація аграрного бізнесу», «Міжнародні біржові ринки», «Платіжні та мерчант системи у міжнародному бізнесі», «Ціноутворення на міжнародних товарних ринках», де використано обґрунтовані автором науково-практичні підходи до адаптації зарубіжного досвіду формування стратегій розвитку сільських територій та моделі економічного механізму розвитку сільських територій.

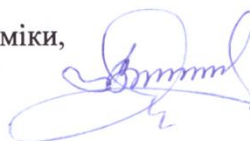
Розглянуто і схвалено на розширеному засіданні кафедри глобальної економіки у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (протокол № 11 від 21 квітня 2026 року).

Декан економічного факультету,
кандидат економічних наук, доцент

Андрій МУЗИЧЕНКО

Завідувач кафедри глобальної економіки,
доктор економічних наук, професор

Наталія ВДОВЕНКО

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Стаття у науковому виданні,****включеному до категорії А Переліку наукових фахових видань України**

1. Gavkalova N. L., Akimova L., Zilinska A. S., Avedyan L., Akimov A., **Kyrychenko Y. V.** Efficiency in the context of ensuring sustainable territorial development. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2022. Т. 4 (45). Р. 234–243. *(Kyrychenko Y. V. здійснено узагальнення теоретичних підходів до визначення ефективності забезпечення сталого розвитку територій, проведено аналіз ключових показників ефективності територіального розвитку та сформульовано висновки щодо напрямів підвищення ефективності функціонування територіальних систем. Gavkalova N. L. обґрунтовано концептуальні засади оцінювання ефективності сталого розвитку територій та визначено методологічні підходи до формування системи показників. Akimova L., Zilinska A. S. здійснено розрахунки та інтерпретацію показників ефективності розвитку територій. Avedyan L., Akimov A. проведено порівняльний аналіз результатів дослідження та їх узагальнення).*

Статті у наукових виданнях,**включених до категорії Б Переліку наукових фахових видань України**

2. Кириченко Ю. В. Формування механізму розвитку територій в умовах подолання кризи. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2023. № 6. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/2023/6/8785>.

3. Gavkalova N. L., **Kyrychenko Y. V.** Scientific-theoretical basis of the territorial development strategy. Economics of Development. 2023. Vol. 22. № 1. Р. 31–37. *(Kyrychenko Y. V. уточнено теоретичні підходи до визначення понять «територія» та «територіальний розвиток», узагальнено принципи формування стратегії розвитку територіальних громад, сформульовано пропозиції щодо визначення напрямів розвитку з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів. Gavkalova N. L. здійснено науково-теоретичне обґрунтування підходів до*

планування розвитку територій, систематизовано нормативно-правові засади регіональної політики та узагальнено методологічні основи формування стратегії розвитку територіальних громад).

4. Кириченко Ю. В. Державна підтримка розвитку сільських територій в умовах економічних викликів. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2025. № 11 (103). Т. 1. С. 82–90.

5. Кириченко Ю. В. Формування цифрової системи державної підтримки сільських територій у контексті диджиталізації та євроінтеграційних процесів України. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2025. Т. 10. № 4. С. 191–195.

Статті в інших виданнях

6. Gavkalova N. L., Zilinska A. S., **Kyrychenko Y. V.** Strategic directions of territory development in crisis conditions. Financial and Credit Systems: Prospects for Development. 2022. № 4 (7). P. 38–44. *(Kyrychenko Y. V. узагальнено теоретичні підходи до визначення стратегічних напрямів розвитку територій в умовах нестабільності, обґрунтовано доцільність використання адаптивних стратегій розвитку територіальних громад та сформульовано пропозиції щодо визначення пріоритетних напрямів їх розвитку в умовах кризових явищ. Gavkalova N. L. визначено концептуальні засади формування стратегії розвитку територій в умовах кризових змін та систематизовано підходи до стратегічного планування. Zilinska A. S. проведено аналіз факторів впливу на розвиток територій в умовах нестабільності та узагальнено результати дослідження).*

7. **Кириченко Ю. В.**, Зілінська А. С. Обґрунтування планування стратегії розвитку та пріоритетів розвитку територій. Наука і техніка сьогодні. Серія: Економіка. 2023. № 9 (23). С. 179–186. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано підходи до планування стратегії розвитку територій, визначено ключові пріоритети розвитку територіальних громад та систематизовано фактори, що впливають на формування стратегічних напрямів розвитку. Зілінською А. С. Проведено аналіз сучасних тенденцій розвитку територій та узагальнено наукові підходи до визначення пріоритетів територіального розвитку).*

8. Кириченко Ю. В. Зілінська А. С. Формування механізмів антикризового управління на місцевому рівні. Наука і техніка сьогодні. Серія «Економіка». 2023. № 7 (21). С. 158–169. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано підходи до формування механізмів антикризового управління на місцевому рівні, визначено основні складові та інструменти антикризового управління територіальними громадами, а також систематизовано фактори впливу на їх ефективність. Зілінською А. С. проведено аналіз сучасного стану та проблем функціонування територіальних громад в умовах нестабільності, узагальнено наукові підходи до антикризового управління та оформлено результати дослідження).*

Тези наукових доповідей

9. Кириченко Ю. В., Бабина І. В. Розвиток регіону як об'єкту економічного планування. Розвиток партнерства Україна – ЄС у сфері державного управління (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне): Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Харків, 26 листопада 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 505–509. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано підходи до розвитку регіону як об'єкта економічного планування, визначено основні напрями та особливості планування регіонального розвитку. Бабиною І. В. проведено аналіз теоретичних підходів до економічного планування регіонів та узагальнено результати дослідження).*

10. Кириченко Ю. В. Розвиток партнерства Україна – ЄС у сфері державного управління (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне): Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Харків, 25 листопада 2021 року: тези доповіді. Харків, 2021. С. 325–329.

11. Кириченко Ю. В., Смальскис В. Зростання експортного потенціалу України як чинник розвитку територій в межах інтеграції ЄС. Розвиток партнерства ЄС – Україна в публічному управлінні (в рамках реалізації Модулю «Демократична децентралізація влади як європейський досвід державного управління» програми Erasmus+: Жан Моне): Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 25

листопада 2022 року: тези доповіді. Харків, 2022. С. 263–268. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано роль експортного потенціалу у розвитку територій в умовах євроінтеграції, визначено основні напрями його зростання та вплив на соціально-економічний розвиток регіонів. Смаськіс В. проведено аналіз процесів інтеграції України до ЄС та узагальнено підходи до формування експортного потенціалу).*

12. **Кириченко Ю. В.,** Смаськіс В. Роль публічних органів та громадськості у процесі формування стратегії розвитку територій. Публічне управління: проблеми та перспективи: Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, м. Харків, 23 листопада 2023 року: тези доповіді. Харків, 2023. С. 520–524. *(Кириченко Ю. В. обґрунтовано роль публічних органів та громадськості у процесі формування стратегії розвитку територій, визначено основні напрями їх взаємодії та вплив на ефективність стратегічного планування. Смаськіс В. проведено аналіз підходів до участі громадськості у публічному управлінні та узагальнено європейський досвід формування стратегій розвитку територій).*